

จากผลที่ได้จากการสังเกต และการสอบถาม รวมทั้งสัมภาษณ์ครูพระสอนศีลธรรม/ครูสอนพระพุทธศาสนาของโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากรุงเทพมหานคร เขต 1 และเขต 3 (สำนักงานเขตพื้นที่มัธยมศึกษา กรุงเทพมหานคร) ทั้ง 20 โรงเรียนที่ผู้วิจัยได้ทำการวิจัย สามารถนำกลยุทธ์การสอน/รูปแบบการสอน/วิธีการสอน/เทคนิคการสอนต่าง ๆ ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันของครูผู้สอน มาพิจารณาเปรียบเทียบกับวิธีการสอน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์จะเห็นว่าโดยหลักการสอนไม่แตกต่างกัน จะแตกต่างกันบ้างในด้านวิธีการ หรือเทคนิคการสอน ซึ่งต้องปรับให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและกาลสมัย ซึ่งปัจจุบันได้มีนักวิชาการคิดค้นกลยุทธ์การสอน/วิธีสอนโดยนำวิธีสอนในสาขาอื่นมาผนวกที่เรียกว่าการบูรณาการ เช่น วิชาปรัชญา เทคโนโลยี และสังคมศาสตร์ เพื่อให้การสอนบรรลุเป้าหมายที่ดียิ่งขึ้น ซึ่งสามารถสรุปกลยุทธ์การสอนพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กที่ได้จากงานวิจัยดังนี้

1. สอนโดยบรรยายหรืออธิบาย ครูต้องใช้ภาษาที่ง่าย ใช้อุปกรณ์การสอนทุกครั้งที่สอน อุปกรณ์ประกอบการสอนอาจมีทั้งประเภทสัญลักษณ์/เหตุการณ์/ข่าวในชีวิตประจำวันและบุคคล ตัวอย่าง
2. สอนโดยการตั้งปัญหา เมื่อครูได้เร้าความสนใจของผู้เรียนแล้ว ครูและนักเรียนร่วมกันตั้งปัญหาที่ตนสนใจ และอยากรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ จึงจะทำให้บทเรียนน่าสนใจ
3. สอนค้นคว้ารายงาน/อภิปราย/โครงการ โดยการให้นักเรียนค้นคว้าหาข้อเท็จจริงเอง อาจแบ่งนักเรียนออกเป็นกลุ่ม หรือให้ค้นคว้าเป็นรายบุคคล ขึ้นอยู่กับเวลาและภาระงานที่ครูกำหนด
4. การเชิญวิทยากรผู้มีความรู้มาบรรยาย
5. การเล่าเรื่องจากประสบการณ์ โดยให้นักเรียนเป็นผู้เล่าประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือให้ผู้เรียนเขียนเป็นสมุดบันทึกความประทับใจและครูให้เด็กสลับกันออกมาเล่าประสบการณ์ของตน
6. การเรียงความปากเปล่า คือ การแต่งหรือเล่าเรื่องนั่นเอง แต่ใช้วิธีการพูดแทนการเขียน โดยครูเป็นผู้วางขอบเขต และอธิบายวิธีการเรียงความให้
7. การวิจารณ์ข่าวและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น
8. การโต้วาทีปัญหาธรรมะ
9. การแสดงบทบาทประกอบเรื่องหรือสุภาษิต
10. ใช้เพลงประกอบการเรียน
11. ใช้สมุดภาพและสมุดคำศัพท์พุทธศาสนสุภาษิต
12. การอ่านและการฟังนิทานชาดก/ การแสดงละครชาดก/ ละครคุณธรรม

13. การฝึกหัดมารยาทและการปฏิบัติพิธีกรรมต่าง ๆ

กลยุทธ์การสอนที่ได้รับความสนใจจากนักศึกษามาประยุกต์การสอนแบบต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน โดยเฉพาะในการสอนแบบพุทธวิธี มีความเหมาะสมเป็นอย่างยิ่งที่ครูจะได้ศึกษาและนำหลักการสอนนี้มาประยุกต์ใช้ ซึ่งสามารถสรุปการสอนได้ดังนี้

1. การสอนแบบอุปมาอุปไมย
2. การสอนแบบธรรมสากัจฉา
3. การสอนแบบปุจฉาวิสัชนา
4. การสอนแบบไตรสิกขา
5. การสอนแบบแก้ปัญหา หรือการสอนตามขั้นหั่งสี่ของอริยสัจ
6. การสอนแบบเบญจขันธ์
7. การสอนแบบพหุสูตร

จุดเด่น/ สิ่งที่ทำให้ประสบความสำเร็จในการสอน (TALENT) ของครู/ ครูพระสอนศีลธรรม ได้แก่

ครู/ ครูพระสอนศีลธรรมมีบุคลิกภาพ/จุดเด่นในการสอน ได้แก่ มีความเมตตา กรุณา ความยุติธรรม ปราศจากอคติต่อผู้เรียน มีความประพฤติและปฏิบัติตนให้เป็นที่ยอมรับนับถือของผู้เรียนทั้งในเวลาและนอกเวลา มีความเต็มใจในการถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียนอย่างเต็มความสามารถและเต็มเวลา เป็นผู้นำในการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา มีความอดทนต่อพฤติกรรมของผู้เรียน มีมนุษยสัมพันธ์กับครูและนักเรียนในสถานศึกษา ส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จักสำนึกและมีความรับผิดชอบที่จะช่วยเหลือสังคม ปฏิบัติงานสอนตรงต่อเวลา เสียสละและอุทิศเวลาให้กับงานที่ได้รับมอบหมายและงานบริการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง มีการวางแผนการสอน อาจจะเป็นเพราะว่าวิชาพระพุทธศาสนาเป็นวิชาที่พระสอนศีลธรรมมีความถนัดอยู่แล้ว ประกอบกับผู้สอนมีต้นทุนเรื่อง ความเมตตา กรุณา ความยุติธรรม ปราศจากอคติต่อผู้เรียน มีความประพฤติและปฏิบัติตนให้เป็นที่ยอมรับนับถือของผู้เรียนทั้งในเวลาและนอกเวลา มีความเต็มใจในการถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียนอย่างเต็มความสามารถและเต็มเวลา เป็นผู้นำในการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา มีจุดเด่นที่แตกต่างจากครูวิชาอื่นคือการวางแผนเป็นแบบอย่างที่ดีเหมาะสม เป้าหมายในการสอนของครู/ ครูพระสอนศีลธรรมเพื่อให้ นักเรียนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันพึงประสงค์ให้ดีขึ้น และจากการสัมภาษณ์ได้มีความพึงพอใจต่อพฤติกรรมของนักเรียนหลังจากมีครู/ครูพระสอนศีลธรรมสอนพระพุทธศาสนา ได้แก่ นักเรียนมีสุขภาพจิตดี ร่าเริงเบิกบาน มีความกตัญญูรู้คุณ มีความซื่อสัตย์ รู้จักบาป-บุญ คุณ-โทษ ตรงต่อเวลา แต่งกายสะอาดเรียบร้อย มีจิตเมตตา กรุณา ลดความพุดคำหยาบ และนิสัยเห็นแก่ได้ลง สิ่งที่ครู/ครูพระสอนศีลธรรมเห็นว่าสิ่งที่ควรได้รับการพัฒนาต่อไป

คือควรมีการจัดฝึกอบรมเพื่อพัฒนาครู/ครูพระสอนศีลธรรมเกี่ยวกับเรื่อง การใช้สื่อการสอนและอุปกรณ์ช่วยสอน การใช้เครื่องมือวัดและประเมินผลการเรียนหลายวิธี การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร การใช้สื่อได้อย่างหลากหลายและเหมาะสมกับเนื้อหาวิชา การสอนให้ผู้เรียนรู้จักคิด วิเคราะห์ วิจัยในวิชาที่สอน การจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกันตามความเหมาะสม

กลยุทธ์การสอนที่ครู/ครูพระสอนศีลธรรมใช้มากที่สุดในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย และเห็นว่าเหมาะสมกับนักเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมากที่สุดได้แก่

- การสอนในรูปแบบของโครงการคุณธรรม หรือโครงการความดี เป็นนวัตกรรม การเรียนรู้ที่ส่งเสริมการทำความดีมีคุณธรรมแบบเชิงรุก โดยให้ผู้เรียนที่เป็นเด็กและเยาวชนเกิด ความรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรมการเรียนรู้เอง ผ่านเทคนิควิธีการเรียนรู้แบบโครงการ (Project Approach) โดยประเด็นที่เลือกทำโครงการนั้นเกิดขึ้นมาจากความสนใจและความคิดริเริ่มของ ผู้เรียนเอง เน้นการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติงานจริง ด้วยความพากเพียรพยายามอย่างจดจ่อต่อเนื่อง ในช่วงระยะเวลาที่ยาวนานพอสมควร (ต้องทำงานจริงไม่น้อยกว่า 2 เดือน) ในลักษณะวิจัย ปฏิบัติการ (Action Research) นำไปสู่การแก้ไขปัญหาด้านความเสื่อมทางศีลธรรม และ ส่งเสริมการบำเพ็ญความดีมีคุณธรรมอย่างเป็นรูปธรรมและเป็นระบบ รวมทั้งการขยายความมี ส่วนร่วม ไปสู่บุคคลต่างๆ ในสถานศึกษาและชุมชนของตนเองหรือชุมชนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็น การเรียนรู้ที่ไม่จำกัด EDUCATION FOR ALL โครงการคุณธรรมเป็นกระบวนการพัฒนา คุณธรรมและความดี โครงการคุณธรรมนี้ จึงมีลักษณะที่เปิดกว้างสำหรับทุกคน โดยไม่มีข้อจำกัด ว่านักเรียนต้องเรียนสายวิทย์หรือสายศิลป์ มีอุปกรณ์เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์หรือไม่เพราะ คุณธรรมและความดีงามนั้น เป็นเรื่องที่มีคุณค่าที่ควรเข้าถึงของคนทุกคนนั่นเอง

ไม่จำกัดจำนวนคน เพศ วัย สถานะ ระดับช่วงชั้นหรือสาขาวิชาที่เรียน แต่สนับสนุนให้ ทุกคนมีส่วนร่วมให้ได้มากที่สุด แม้ว่าจะมีผู้รับผิดชอบโครงการเป็นกลุ่มเริ่มต้น 8-10 คนก็ตาม แต่ โครงการก็กำหนดเงื่อนไขให้ผู้รับผิดชอบนี้ ต้องคิดวางแผนและดำเนินงานเพื่อขยายหาแนวร่วม ต่อไปในรูปของเครือข่าย แกนนำ สมาชิก หรือกลุ่มเป้าหมาย และต้องสร้างความมีส่วนร่วมใน ทุกภาคส่วนให้มากที่สุด ทั้งครอบครัว (บ้าน) ศาสนา (วัด) และสถานศึกษา (โรงเรียน) โครงการ คุณธรรมไม่มีกติกาคำข่มจำนวนคนที่มาช่วยทำโครงการ หากใครอยากมาช่วย อยากเข้าร่วม ทำงาน ก็เข้ามาช่วยได้ โครงการใดยังมีคนมาช่วยร่วมมือด้วยมากเท่าไร โครงการนั้นยิ่งประสบ ความสำเร็จ เพราะเท่ากับว่ามีคนมาร่วมทำความดีเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น ไม่แยกเรื่อง ไม่แยกส่วน แต่ ทุกเรื่องสาระสามารถบูรณาการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของโครงการนี้ได้ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นวิชาการ ด้านใดหรือปัญหาของใคร นำองค์ความรู้ทุกด้าน ทุกวิชา ทุกสาระการเรียนรู้ และทุกทักษะที่

เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นศิลปะ-ดนตรี-กีฬา สามารถนำมาปรับบูรณาการใช้ในการทำความดี ทำการงาน และการสื่อสารประชาสัมพันธ์โครงการได้ทั้งสิ้น ไม่ติดขัดทั้งงบประมาณ เพราะการทำโครงการด้านความดีหรือคุณธรรมนี้ไม่ต้องลงทุนด้วยเม็ดเงินมาก บางโครงการลงทุนเพียงแรงงานจากสองมือที่คอยเก็บขยะ และเมื่อแยกขยะขายก็ได้ทุนมาเพิ่มอีก บางโครงการใช้สองมือน้อย ๆ บิบนวดให้พ่อแม่ปู่ย่าตายายในชุมชน บางโครงการมาจากพฤติกรรมช่วยกันประหยัดน้ำประหยัดไฟ บางโครงการมาจากการยิ้มไหว้ทักทาย ตัวอย่างของโครงการในลักษณะเช่นนี้มีอยู่มากมายที่ลงทุนน้อยแต่ได้ผลและมีคุณค่ามาก โครงการคุณธรรมนั้น เน้นการนำปัญหาในชีวิตจริงมาเรียนรู้ผ่านการทำโครงการ อันจะเป็นการเรียนรู้และพัฒนาทักษะชีวิตด้วยวิธีคิดอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ หรือ ด้วยกระบวนการทางปัญญา สรุปลงเป็นลำดับขั้นได้ดังนี้

1. สังเกตปัญหา ระดมความคิด เลือก ระบุ วิเคราะห์ เชื่อมโยง “ปัญหา-สาเหตุ” ได้ชัดเจน เห็นความเชื่อมโยงเป็นเหตุเป็นปัจจัยเกี่ยวเนื่องกันได้ตลอดสาย (จาก “ภายนอก” สู่ “ภายใน” ชีวิตจิตใจของตนเอง)
2. คาดการณ์และระบุ “เป้าหมาย” ของการแก้ปัญหาให้ชัด ทั้งเป้าหมายในตัวคน (พฤติกรรม จิตใจ ปัญญา ที่คาดหวัง) เป้าหมายนอกตัวคน (สิ่งแวดล้อม-กายภาพ) เป้าหมายเชิงปริมาณ เป้าหมายเชิงคุณภาพ เป้าหมายระยะสั้น ระยะกลาง ระยะยาว
3. วางแผนและออกแบบ “ทางแก้” หรือวิธีการทดลองอย่างมีหลักเกณฑ์ ที่แก้ปัญหาได้ตรงจุด (คือแก้ที่สาเหตุ) และถึงพร้อมที่จะบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ได้
4. ลงมือทำ พร้อมกับเรียนรู้ แสวงหา ผักผ่อน “คุณธรรมจากภายในตน” ไปสู่ “การแก้ปัญหาภายนอก” ทั้งการเรียนรู้ส่วนบุคคลจำเพาะตน และเรียนรู้ร่วมกันผ่านกระบวนการกลุ่ม
5. ลงมือปฏิบัติการอย่างเป็นระบบ มีการติดตามและเก็บบันทึกข้อมูล ทำตามแผนงานอย่างยืดหยุ่น มุ่งมั่นทุ่มเทแต่ไม่ยึดติดมากเกินไป เรียนรู้อย่างตื่นตัวเท่าทันพร้อมปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแม้มีข้อจำกัดมากมาย
6. ประมวลผล-สรุปผล ประเมินผลการบรรลุเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ การประเมินตนเอง การย้อนพิจารณาเพื่อปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่อง และการต่อยอดขยายผล
7. นำเสนอ สื่อสาร ข้อมูลเรื่องราวการทำงานผลของการทำงาน ผู้สาธารณะอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อเป็นการแพร่ขยายความดี-สื่อสารความดี บอกต่อองค์ความรู้ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ เผยแพร่วิธีการในการทำความดี อันจะเป็นการเสริมสร้างค่านิยมการทำความดี สร้างแรงบันดาลใจในการทำความดีให้กับผู้อื่นต่อ ๆ ไป และเป็นการสืบต่อความดีต่อไปได้ไม่สิ้นสุด

ผลการสัมภาษณ์รูปแบบการสอนที่ใช้ปัจจุบันสอดคล้องกับหลักการ/ ความเชื่อที่อยู่เบื้องหลัง ได้แก่

การจัดการศึกษาเพื่อให้มีความสอดคล้องกับมาตรา 22 การจัดการศึกษาต้องยึดหลัก ผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษา ต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ และมาตรา 24 (2) และ (3) แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 หมวด 4 แนวการจัดการศึกษา ที่เน้นการฝึกทักษะกระบวนการคิด การฝึกทักษะการแสวงหาความรู้ด้วยตนเองจากแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย การฝึกปฏิบัติจริง และการประยุกต์ใช้ความรู้เพื่อการป้องกันและแก้ปัญหาผู้เรียนตามศักยภาพของผู้เรียนแต่ละคน โดยยึดแนวทางที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ 9 แนวทางด้วยกัน ซึ่งแนวทางการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญทั้ง 9 แนวทางนี้ มิใช่เป็นแนวทางที่ตายตัว ผู้สอนสามารถปรับประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสมกับบริบทของตน ขั้นตอนการจัดการเรียนรู้รวมทั้งกิจกรรมการเรียนรู้นี้เป็นเพียงตัวอย่างให้ผู้สอนพิจารณาเพื่อพัฒนาตามความถนัดและความสนใจ แต่ละแนวทางการจัดการเรียนรู้สามารถผสมผสานให้สอดคล้องกับบริบทของสาระการเรียนรู้ หรือสถานการณ์ในชั้นเรียนได้แนวทางการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญทั้ง 9 ดังกล่าว ข้างต้น ประกอบด้วย

1. การจัดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้

การใช้แหล่งเรียนรู้มีความสำคัญในกระบวนการจัดการเรียนรู้สำหรับผู้เรียนเพราะผู้เรียนสามารถเรียนรู้จากสภาพจริง การจัดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้จะเกี่ยวข้องกับบุคคล สถานที่ ธรรมชาติ หน่วยงาน องค์กร สถานประกอบการ ชุมชน และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ซึ่งผู้เรียน ผู้สอนสามารถศึกษาค้นคว้าหาความรู้หรือเรื่องที่สนใจได้จากแหล่งเรียนรู้ทั้งที่เป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น ชุมชนและธรรมชาติเป็นชุมชนทรัพยากรมหาศาลที่เราสามารถค้นพบความรู้ได้ไม่จบ ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง ลักษณะเด่นของการจัดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้มีดังนี้

1.1 ผู้เรียนได้ปฏิบัติจริง ค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเอง

1.2 ผู้เรียนผู้เรียนได้ฝึกทำงานเป็นกลุ่มร่วมคิดร่วมทำร่วมแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

ซึ่งจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ และทักษะกระบวนการต่าง ๆ

1.3 ผู้เรียนได้ฝึกทักษะการสังเกตการณ์เก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การตีความและการสรุปความ คิดแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ

1.4 ผู้เรียนได้ประเมินผลการทำงานด้วยตนเอง

1.5 ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้และเผยแพร่ความรู้ได้

1.6 ผู้สอนเป็นที่ปรึกษา ให้ความรู้ ให้คำแนะนำ ให้การสนับสนุน

2. การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการพหุปัญญา มีลักษณะเด่นดังนี้

การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการพหุปัญญา เป็นการพัฒนาระบวนการเรียนการสอน ในลักษณะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสาระการเรียนรู้และความสามารถทางการเรียนรู้ที่มีอยู่ในตัวผู้เรียนตามทฤษฎีพหุปัญญาของโฮวาร์ด การ์ดเนอร์ (Howard Gardner) ซึ่งจำแนกไว้ 8 ด้าน ได้แก่ ด้านวาจา/ ภาษา/ ด้านดนตรี/ จังหวะ ด้านตรรกะ/ คณิตศาสตร์ ด้านทัศนสัมพันธ์/ มิติสัมพันธ์ ด้านร่างกาย/ การเคลื่อนไหว ด้านธรรมชาติ ด้านการรู้จักตนเอง และด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น โดยมุ่งเน้นให้ผู้เรียนแต่ละคนได้พัฒนาศักยภาพและความสามารถในการแก้ปัญหา รวมถึงการสร้างผลงานและเกิดผลลัพธ์การเรียนรู้อย่างมีความสุขและยั่งยืน

3. การจัดการเรียนรู้แบบประสบการณ์และที่เน้นการปฏิบัติ มีลักษณะเด่นดังนี้

3.1 ผู้เรียนได้มีโอกาสรับประสบการณ์ แล้วได้รับการกระตุ้นให้สะท้อนถึงต่าง ๆ

ที่ได้จากประสบการณ์ออกมาเพื่อพัฒนาทักษะใหม่ ๆ เจตคติใหม่ ๆ หรือวิธีการใหม่ ๆ

3.2 ใช้ทรัพยากรทั้ง 4 ด้าน คือ เวลา สถานที่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและสื่อการสอน เป็นตัวเชื่อมโยงให้ผู้เรียนก้าวสู่การเรียนรู้โลกรอบตัว

3.3 ผู้เรียนได้ประยุกต์ใช้ความคิด ประสบการณ์ ความสามารถและทักษะต่าง ๆ ในเวลาเดียวกัน จนสามารถสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง

3.4 ผู้เรียนได้แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดและประสบการณ์ระหว่างผู้เรียนด้วยกัน

4. การจัดการเรียนรู้แบบโครงงาน มีลักษณะเด่นดังนี้

การเรียนรู้แบบโครงงานเป็นกระบวนการแสวงหาความรู้ หรือการค้นคว้าหาคำตอบในสิ่งที่ผู้เรียนอยากรู้หรือสงสัยด้วยวิธีการต่าง ๆ เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้เลือกศึกษาตามความสนใจของตนเองหรือของกลุ่มเป็นการตัดสินใจร่วมกัน จนได้ชิ้นงานที่สามารถนำผลการศึกษาไปใช้ได้ในชีวิตจริง การเรียนรู้แบบโครงงาน เป็นการเรียนรู้ที่ใช้เทคนิคหลากหลายรูปแบบนำมาผสมผสานกัน ได้แก่ กระบวนการกลุ่ม การฝึกคิด การแก้ปัญหา การเน้นกระบวนการ การสอนแบบปริศนาความคิด และการสอนแบบร่วมกันคิด ทั้งนี้มุ่งหวังให้ผู้เรียนรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งจากความสนใจอยากรู้อยากเรียนของผู้เรียนเอง โดยใช้กระบวนการและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ผู้เรียนจะเป็นผู้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อค้นหาคำตอบด้วยตนเอง เป็นการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรงกับแหล่งเรียนรู้เบื้องต้น ผู้เรียนสามารถสรุปความรู้ได้ด้วยตนเอง ซึ่งความรู้ที่ผู้เรียนได้มาไม่จำเป็นต้องตรงกับตำรา แต่ผู้สอนจะสนับสนุนให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม จากแหล่งเรียนรู้ และปรับปรุงความรู้ที่ได้ให้สมบูรณ์

5. การเรียนรู้แบบส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ มีลักษณะเด่นดังนี้

- 5.1 ผู้เรียนมีความคิดที่อิสระ
- 5.2 ไม่มีรูปแบบตายตัว
- 5.3 ใช้ได้ทุกโอกาสทุกเวลา
- 5.4 ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติจริง
- 5.5 มีการบูรณาการในตัวเอง
- 5.6 มีความยืดหยุ่นคล่องตัวสูง
- 5.7 เปิดทางเลือกให้ผู้เรียนหาคำตอบที่หลากหลาย
- 5.8 ชื่อรูปแบบมีนัยเชิงบวก ทำหาย กระตือรือร้น
- 5.9 ส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมในการคิดที่สันติสุข
- 5.10 ผู้เรียนสร้างชิ้นงานผลงานสิ่งประดิษฐ์แปลกใหม่ที่เป็นรูปธรรม
- 5.11 เชื่อมโยงความคิดที่เป็นระบบอย่างมีขั้นตอนจากง่ายไปยากและใกล้ตัวไปไกลตัว
- 5.12 นำไปจัดการเรียนรู้ได้กับทุกกลุ่มสาระและสามารถเชื่อมโยงได้กับรูปแบบการเรียนรู้อื่น ๆ

6. การจัดการเรียนรู้แบบสร้างองค์ความรู้ มีลักษณะเด่นดังนี้

การจัดการเรียนรู้แบบสร้างองค์ความรู้มีลักษณะเด่นคือ การให้ความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนและความสำคัญของความรู้ผู้สอนเปิดโอกาสให้ผู้เรียนเป็นผู้แสดงความรู้สร้างความรู้ด้วยตนเองผู้เรียนสังเกตสิ่งที่ตนเองอยากเรียนรู้แล้วค้นคว้าแสวงหาความรู้เพิ่มเติม ผสมผสานกับความรู้เดิม ประสบการณ์เดิม ผสมผสานกับความรู้ใหม่ จนสร้างสรรค์เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ กล่าวโดยสรุปเป็นการเรียนรู้โดยให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติจริง ค้นหาคำตอบด้วยตัวเอง จนค้นพบความรู้และรู้จักสิ่งที่ค้นพบ เรียนรู้วิเคราะห์ต่อจนรู้จริง รู้ลึกซึ่งว่าสิ่งนั้นคืออะไรมีความสำคัญมากน้อยเพียงไร การเรียนรู้แบบนี้ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้พัฒนาความสามารถในการคิด พร้อมทั้งฝึกทักษะทางสังคมที่ดี ได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน

7. การจัดการเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน มีลักษณะเด่นดังนี้

การจัดการเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน เป็นกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เริ่มต้นจากปัญหาที่เกิดขึ้นโดยสร้างความรู้จากกระบวนการทำงานกลุ่ม เพื่อแก้ปัญหาหรือสถานการณ์เกี่ยวกับชีวิตประจำวันและมีความสำคัญต่อผู้เรียน ตัวปัญหาจะเป็นจัดตั้งต้นของกระบวนการเรียนรู้ และเป็นตัวกระตุ้นการพัฒนาทักษะการแก้ปัญหาด้วยเหตุผลและการสืบค้นหาข้อมูลเพื่อเข้าใจกลไกของตัวปัญหาของตัวปัญหา รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหา การเรียนรู้แบบนี้ มุ่งเน้นพัฒนาผู้เรียนใน

ด้านทักษะและกระบวนการเรียนรู้ และพัฒนาผู้เรียนให้สามารถเรียนรู้โดยการชี้นำตนเองซึ่งผู้เรียนจะได้ฝึกฝนการสร้างองค์ความรู้โดยผ่านกระบวนการคิดด้วยการแก้ปัญหาอย่างมีความหมายต่อผู้เรียน

8. การจัดการเรียนรู้แบบกระบวนการแก้ปัญหา มีลักษณะเด่นดังนี้

การจัดการเรียนรู้แบบกระบวนการแก้ปัญหา มีลักษณะเด่นคือผู้เรียนเป็นผู้ปฏิบัติกิจกรรม มีชิ้นงานที่เป็นรูปธรรม ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กับผู้สอนและเพื่อน ได้พัฒนาทักษะการคิดแก้ปัญหา และตระหนักรู้ในปัญหาที่อาจเกิดขึ้น สามารถใช้ทักษะการคิดแก้ปัญหาที่พบ การจัดการเรียนรู้แบบกระบวนการแก้ปัญหามีความสำคัญต่อการเรียนรู้เป็นอย่างมากเพราะเป็นการเรียนรู้จากปัญหาของชีวิตและมีความหมายต่อผู้เรียน ผู้เรียนได้ฝึกคิดด้วยตนเอง จากสถานการณ์หรือปัญหาที่น่าสนใจท้าทายให้คิดกระบวนการเรียนรู้ช่วยพัฒนาทักษะการคิดของผู้เรียนอย่างเป็นลำดับขั้นตอน โดยผ่านการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบตามกระบวนการ การจัดการเรียนรู้ใช้วิธีการที่หลากหลาย เช่น บทบาทสมมติ โครงการการสืบสวน สอบสวน การศึกษานอกสถานที่ การเรียนรู้รูปแบบนี้จะกระตุ้นความสนใจของผู้เรียนให้ตั้งใจเรียนมากขึ้น พร้อมกับการเห็นประโยชน์ของการเรียนรู้ สร้างนิสัยใฝ่รู้รักการค้นคว้าหาความรู้และฝึกนิสัยให้เป็นคนมีเหตุผล และมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

9. การจัดการเรียนรู้แบบพัฒนากระบวนการคิดด้วยการใช้คำถาม หมวกความคิด 6 ใบ ประยุกต์ร่วมกับหลักธรรมโยนิโสมนสิการ มีลักษณะเด่นดังนี้

การจัดการเรียนรู้ด้วยการใช้คำถาม เป็นวิธีการจัดการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนาการคิดของผู้เรียนให้มีความสามารถด้านทักษะการคิดอย่างเป็นระบบ จุดเน้นคือการกระตุ้นผู้เรียนให้สามารถคิดและตั้งคำถามกระตุ้นให้เกิดความสนใจใฝ่รู้ และคิดหาคำตอบที่ถูกต้อง คำถามมีส่วนสำคัญที่จะจุดประกายให้ผู้เรียนถูกคิด เกิดข้อสงสัย ใคร่รู้เพื่อแสวงหาคำตอบ และความรู้ต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด การใช้คำถามจึงเป็นการกระตุ้นให้ผู้เรียนคิดเป็น คิดได้ การใช้คำถามเพื่อให้เกิดกระบวนการคิดมีหลากหลาย ในที่นี้จะนำเสนอการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบพัฒนากระบวนการคิดด้วยการใช้คำถามหมวกความคิด 6 ใบ (Six Thinking Hats)

ลักษณะเด่นของการใช้คำถามหมวกความคิด 6 ใบ คือ การใช้ 'สีหมวก' ได้แก่ หมวกสีขาว หมวกสีแดง หมวกสีเหลือง หมวกสีดำ หมวกสีเขียว และหมวกสีฟ้า เป็นกรอบแนวทางในการตั้งคำถามเพื่อค้นหาคำตอบ ผู้เรียนสามารถค้นหาคำตอบจากเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้อย่างรอบด้าน และได้แสดงบทบาทการคิดในแง่บวกตามสีของหมวก สีของหมวกแต่ละใบจะมีความหมายที่บอกให้ทราบว่าผู้สอนต้องการให้ผู้เรียนคิดไปทางใด ซึ่งเป็นแนวทางการจัดการเรียนรู้ที่ช่วยเพิ่มพูนทักษะการคิดของผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยภาคสนาม

1. หลักการสอน หลักการสอนทั่วไป มีอยู่ 4 ประการ ดังนี้

- 1.1 แจ่มแจ้ง อธิบายแจ่มแจ้งจนนำมาวางให้ตรงหน้า
- 1.2 ชูใจ พุดชูใจอยากปฏิบัติตามที่สอน
- 1.3 หาญกล้า ทำให้ผู้ฟังเกิดความกล้าหาญ มั่นใจที่จะปฏิบัติตาม
- 1.4 ร่าเริง ให้ผู้ฟังเกิดฉันทะในการฟัง สนุกสนานไปกับการสอน ไม่เบื่อ

2. วิธีสอน วิธีสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนามี 4 แบบ ดังนี้

2.1 แบบบรรยาย การสอนแบบนี้ทรงใช้เสมอ ส่วนมากจะเป็นบรรยายกาศที่มีผู้ฟังจำนวนมาก

2.2 แบบสนทนา แบบนี้ทรงใช้บ่อยมาก อาจเพราะผู้ฟังมีโอกาสได้แสดงความคิดเห็น ทำให้การเรียนการสอนสนุก ผู้ฟังมีความรู้สึกว่าตนกำลังสนทนากับผู้สอน ไม่ใช่ “ถูกสอน”

2.3 แบบตอบปัญหา แบ่งย่อยออกเป็น 4 อย่าง ดังนี้

- 2.3.1 ตอบตรงไปตรงมา ไม่อ้อมค้อม ไม่มีเงื่อนไข
- 2.3.2 ข้อนถามก่อนแล้วค่อยตอบ ปัญหาบางอย่างจะตอบทันทีไม่ได้ ต้องย้อนถามเพื่อความแน่ใจก่อนแล้วค่อยตอบ
- 2.3.3 แยกประเด็นตอบ บางครั้งก็แยกตอบเป็นเรื่องๆ เป็นประเด็นๆ ไป
- 2.3.4 แบบตัดประเด็นหรือไม่ตอบ มีปัญหาบางอย่างที่พระองค์ไม่ทรงตอบ เรียกว่า “อภัยาคติปัญหา” เช่น ถามว่าโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่ พระอรหันต์ตายไปแล้วยังคงอยู่หรือไม่ เหตุผลที่ไม่ทรงตอบ เพราะว่า แม้จะรู้หรือไม่รู้ ก็ไม่ทำให้ทุกข์ที่มีอยู่เพิ่มขึ้นหรือลดลง

3. เทคนิควิธีสอน เทคนิคการสอนมีหลากหลาย ได้แก่

3.1 ทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม หรือ “ทำของยากให้ง่าย”

ธรรมะเป็นนามธรรมละเอียดอ่อนเข้าใจยาก ได้แก่

3.1.1 ใช้อุปมาอุปไมย บางเรื่องที่ฟังรู้ได้ด้วยอุปมาอุปไมย เช่น ตรัสบอกเหล่าสาวกของพระองค์ว่า ธรรมะที่ทรงตรัสรู้นั้นมีมากดุจใบไม้ในป่า แต่ทรงนำมานิดเดียวเฉพาะที่จำเป็นจะต้องรู้ ดุจใบไม้ในกำมือ เป็นต้น

3.1.2 ยกนิทานประกอบ อาจเป็นนิทานชาดก เช่น พระเวสสันดรชาดก

3.1.3 ใช้สื่อการสอน เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจชัดเจนขึ้น

3.2 ทำคนให้เป็นตัวอย่าง ในแง่การสอนอาจแบ่งได้เป็น 2 อย่าง คือ

3.2.1 สาธิตให้ดูหรือทำให้ดู

3.2.2 ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง

3.3 เลือกใช้คำให้เหมาะสม วิธีนี้ทำให้ผู้ฟังให้ความสนใจและเข้าใจได้ง่าย

3.4 รู้จังหวะและโอกาส คือ รอให้ผู้ฟังมีความพร้อมเสียก่อนแล้วค่อยสอน

3.5 ยึดหยุ่นในการใช้เทคนิควิธี ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนจากพุทธประวัติคือ

พระพุทธเจ้าตรัสกับคนเฝ้าม้าชื่อเกสี ว่าพระองค์ทรงใช้เทคนิควิธีฝึกสาวกของพระองค์ เช่นเดียวกับที่เกสีฝึกม้า คือ บางครั้งก็ทรงใช้วิธีนุ่มนวล บางครั้งเข้มงวด บางครั้งผสมผสาน ระหว่างทั้งสองวิธี ถ้าไม่สำเร็จ พระองค์ก็ทรง “ ฆ่าทิ้ง ” คุณนายเกสีฆ่าม้าที่ฝึกไม่ได้ แต่การฆ่าของพระองค์ หมายถึง ไม่พูดด้วย ไม่ว่ากล่าวดักเตือน หรือ “ คำบาตร ” ให้ผู้นั้นสำนึกตนในภายหลัง

3.6 เสริมแรง เพื่อสัมฤทธิ์ผลแห่งการสั่งสอน การเสริมแรงเป็นสิ่งจำเป็น

ในการวิจัยนี้พบว่า ประชากรกลุ่มตัวอย่างจำนวน 60 คน เห็นว่า ครูผู้สอน

พระพุทธศาสนา ครูพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่มัธยมศึกษา เขต 1 มีประสิทธิภาพการสอนอยู่ในระดับดี รูปแบบการสอนเน้นเนื้อหาในเรื่องของสมาธิให้นักเรียนเป็นศูนย์กลาง กล่าวคือ เป็นวิธีการที่ทำให้ผู้ศึกษาเกิดสติปัญญา ดังนี้ ขั้นที่ 1) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดมาจากการศึกษา ได้แก่ ได้ยิน ได้ฟัง ได้ศึกษา ในขั้นนี้จะเกิดศรัทธาเป็นเบื้องต้น ขั้นที่ 2) ครันมีปัญญานี้จะทำให้เกิดปัญญาในขั้นต่อไปคือเกิดความรู้สึกรู้จักคิด เรียกว่า จินตามยปัญญา โดยนำเหตุผลที่นึกคิดนั้น มาทำไว้ในใจให้แจ่มแจ้ง จนเห็นแจ้งตามที่เป็นจริงและ ขั้นที่ 3) ภาวนามยปัญญา ผู้เรียนได้นำเอาเหตุผลที่คิดนึกเหล่านั้นเอามาไว้ในใจให้แจ่มแจ้งอยู่เป็นประจำ ก็จะเห็นแจ้งตามที่เป็นจริง (พุทธทาสภิกขุ, 2548) สรุปคือผู้สอนพูดให้ผู้เรียนเห็นประโยชน์ของการมีธรรมะ และให้เขาเอาไปปฏิบัติด้วยเหตุผลจนมีปัญญาของตนเอง แล้วเอาปัญญาเหตุผลของเขาเองมาทำในใจให้แจ่มแจ้งจนลึกเข้าไปในสันดาน ก็จะสำเร็จประโยชน์ทำให้ผู้เรียนมีธรรมะ จนสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางจริยธรรมได้

สรุปกลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ 3 ขั้นตอนสำคัญได้แก่

1. ชี้นำ (กัลยาณมิตร)

1.1 จัดบรรยากาศในชั้นเรียนที่เหมาะสม ได้แก่ เหมาะสมกับระดับของชั้น

วัยของผู้เรียน วิธีการสอนและเนื้อหาของบทเรียน

1.2 สร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับลูกศิษย์ ครูเป็นกัลยาณมิตร หมายถึง ครูทำตนให้เป็นพี่เลี้ยงรักของศิษย์ โดยมีบุคลิกภาพที่ดี สะอาด แจ่มใส และสำรวม มีสุขภาพจิตดี มีความมั่นใจในตนเอง

1.3 การเสนอสิ่งเร้าและแรงจูงใจ

1.3.1 ใช้สื่อการเรียนการสอน หรืออุปกรณ์และวิธีการต่าง ๆ เพื่อเร้าความสนใจ เช่น การจัดป้ายนิเทศ นิทรรศการ เสนอเอกสาร ภาพ กรณียปัญหา กรณีตัวอย่าง สถานการณ์จำลอง เป็นต้น

1.3.2 จัดกิจกรรมชั้นนำที่สนุก น่าสนใจ

1.3.3 ศิษย์ได้ตรวจสอบความรู้ ความสามารถของตน และได้รับทราบผลทันที

2. ขั้นสอน

2.1 ครูเสนอปัญหาที่เป็นสาระสำคัญของบทเรียน หรือเสนอหัวข้อเรื่อง ประเด็นสำคัญของบทเรียนด้วยวิธีการต่าง ๆ

2.2 ครูแนะนำแหล่งวิทยาการและแหล่งข้อมูล

2.3 ครูฝึกการรวบรวมข้อมูล ข้อเท็จจริง ความรู้ และหลักการ โดยใช้ทักษะที่เป็นเครื่องของการเรียนรู้ เช่น ทักษะทางวิทยาศาสตร์ และทักษะทางสังคม

2.4 ครูจัดกิจกรรมที่กระตุ้นให้ผู้เรียนคิด ลงมือค้นคว้า คิดวิเคราะห์ และสรุปความรู้

2.5 ครูฝึกการสรุปประเด็นของข้อมูล ความรู้ และเปรียบเทียบประเมินค่า โดยวิธีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทดลอง ทดสอบ จัดเป็นทางเลือกและทางออกของการแก้ปัญหา

2.6 ศิษย์ดำเนินการเลือกและตัดสินใจ

2.7 ศิษย์ทำกิจกรรมฝึกปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ผลการเลือก และการตัดสินใจ

3. ขั้นสรุป

3.1 ครูและศิษย์รวบรวมข้อมูลจากการสังเกต การปฏิบัติทุกขั้นตอน

3.2 ครูและศิษย์อภิปรายร่วมกันเกี่ยวกับข้อมูลที่ได้

3.3 ครูและศิษย์สรุปผลการปฏิบัติ

3.4 ครูและศิษย์สรุปบทเรียน

3.5 ครูวัดและประเมินผลการเรียนการสอนเกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

- สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เข้าใจยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็น ไม่เข้าใจ

- สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น และความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป

- ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็ต้องสอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง

- สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับเนื้อหา

- สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้

- สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

- สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะได้เรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง

เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

1. รู้ คำนึงถึง และสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล อย่างในทศพลญาณข้อ 5 และ 6 (ผู้เรียนมีความชอบ ความสนใจไม่เหมือนกัน และต้องรู้จักอ่อนและจุดแข็งของผู้เรียน) ในการสอนต้องคำนึงถึงจิต 6 อันได้แก่ ราคะจิต โทสะจิต โมหะจิต สรรถาจิต พุทธิจิต และวิตกจิต และรู้ระดับความสามารถของบุคคล โดยเปรียบเทียบกับตัว 4 เหล่า

2. ปรับวิธีสอนสอนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคลอาจใช้ต่างวิธี

3. นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนต้องคำนึงถึง ความพร้อม ความสุขงาม ความเกรงของอินทรีย์หรือญาณของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นราย ๆ ไป ว่าในแต่ละคราวหรือเมื่อถึงเวลานั้น ๆ เขาควรจะได้เรียนอะไร และเรียนได้แค่ไหนเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้น ควรให้เขาเรียนได้หรือยัง

3. สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจนแม่นยำและได้ผลจริง

4. การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็น ได้ตอบเสรี หลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีแห่งปัญญา ซึ่งต้องการอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้ดีกว่าตนได้มองเห็นความจริงด้วยตนเองและมีความชัดเจนมั่นใจ การสอนแบบนี้มักมาในรูปแบบถามตอบ ซึ่งอาจแยกลักษณะการสอนแบบนี้ได้เป็น

- ล่อให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นของตนออกมา ชี้ข้อคิดให้แก่เขา ส่งเสริมให้เขาคิด และให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัยความรู้ที่ตนเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้นำซึ่งช่องทางเข้าสู่ความรู้ ในการนี้ผู้สอนมักจะกลายเป็นผู้ถามปัญหาแทนที่จะเป็นผู้ตอบ

- มีการแสดงความคิดเห็น ได้ตอบอย่างเสรี มุ่งหาความรู้ ไม่ใช่มุ่งแสดงภูมิ หรือข่มกัน
- เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นราย ๆ ไป ตามควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์

- ช่วยเหลือ ใส่ใจคนที่ด้อย ที่มีปัญหา

เกี่ยวกับตัวผู้สอน

1. ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้ โดยปกติพระพุทธเจ้าจะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมทีเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้าด้วยเรื่องที่เขารู้เข้าใจดี หรือสนใจอยู่ ต่อจากนั้นจึงนำเข้าสู่ธรรมะโดยใช้เรื่องที่เขาสนใจหรือที่เขารู้เป็นข้อสนทนาไปตลอด แต่แทรกความหมายทางธรรมเข้าไว้ให้

2. สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลิน ไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว

3. สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใครๆ

4. สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกว่าเป็นสิ่งมีค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียน และงานสั่งสอนนั้นไม่ใช่สักว่าทำ หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นชั้นต่ำๆ

5. ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย

การวิจัยครั้งนี้พบว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ควรเน้นให้แก่ผู้เรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายคือ โยนิโสมนสิการ มงคลชีวิต 38 และความมีหิริโอตตปปะ หิริโอตตปะนั้นเป็นคุณธรรมที่สำคัญมากเพราะหิริ โอตตปปะเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ถึงแม้ว่าจะอยู่คนเดียวก็ไม่กล้าทำผิด เพราะกลัวบาป มีความละอายต่อบาป รู้ผิดชอบ ชั่วดี ควร ไม่ควร ไม่มีใครเห็นแต่ตัวเราเห็นตลอดจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะเน้นคุณธรรมด้านนี้ให้ฝังลึกอยู่ในจิตใจของมนุษย์ทุกคนสอดคล้องกับแอลเชียเตอร์ กล่าวถึงประสิทธิภาพการสอนในการสอนของอาจารย์มัธยมศึกษาไว้ 9 ประการ เช่น การช่วยและพัฒนาความสนใจของผู้เรียน การวางโครงการสอน การเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงวิธีการสอน การแก้ปัญหาในการเรียนการสอน การประเมินผลผู้เรียน สอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล การแก้ปัญหาทางวินัยของผู้สอน เป็นต้น

ผลการศึกษาความคิดเห็นของครู/ ครูพระสอนศีลธรรม/ ผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนาที่มีต่อการจัดการเรียนการสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนาในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

การนำเสนอความคิดเห็นของครูและบุคลากรในโรงเรียน นำเสนอเป็น 2 ฝ่าย คือ ความคิดเห็นของครู/ ครูพระสอนศีลธรรม/ผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนา ความคิดเห็นของครูผู้ไม่มีส่วนร่วมในการวิจัยและความคิดเห็นของครู/ครูพระสอนศีลธรรม/ผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนา ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย

1. ความคิดเห็นของครู/ครูพระสอนศีลธรรม/ผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนา ที่ไม่มีส่วนร่วมในการวิจัย

จากการสัมภาษณ์ครูอย่างไม่เป็นทางการ จำนวน 7 ท่าน สรุปความคิดเห็นตามประเด็น ๆ ต่าง ๆ ได้ดังนี้

1.1 กลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายนั้นคุณครูส่วนใหญ่เห็นว่าควรสอนในรูปแบบของโครงการคุณธรรม หรือให้นักเรียนได้ปฏิบัติด้วยตัวเอง เช่น ค่ายพุทธบุตร ค่ายคุณธรรม ถือศีล 8 หรือ ศีล 5 หลาย ๆ วันด้วยกิจกรรมการปฏิบัติธรรม เหมือนกับความคิดเห็นของครูพระสอนศีลธรรมชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ที่กล่าวว่า

... การให้นักเรียนได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ด้วยโครงการคุณธรรมนั้น เป็นสิ่งที่ดี เพราะจะทำให้เด็กเกิดการเรียนรู้ได้จากประสบการณ์ตรง แต่บางครั้งเด็กที่ไม่ชอบก็รู้สึกเหมือนกับถูกบังคับให้ทำ ในกรณีที่มีมุ่งเน้นแต่เรื่องของการสวดมนต์ นั่งสมาธิ โดยมีได้มีกิจกรรมบูรณาการอะไรที่สนุกสนานให้กับเด็ก ๆ เลย ก็จะทำให้เด็ก ๆ เบื่อการเข้าค่ายคุณธรรม และการสวดมนต์ ไหว้พระ นั่งสมาธิไปได้ ควรจัดกิจกรรมในลักษณะของการสลับกันระหว่างนั่งสมาธิ การกับวิชาการ

1.2 หลักธรรมคำสอนที่ควรจะประยุกต์ในการสอนพุทธศาสนาเป็นเรื่องใด

หลักธรรมคำสอนที่ควรจะประยุกต์ในการสอนพุทธศาสนาเป็นเรื่องของ “ไตรสิกขา” ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งคุณครูส่วนใหญ่มองว่าครูพระสอนศีลธรรมจะทำหน้าที่นี้ได้ดีกว่าครูผู้สอนที่เป็นฆราวาส และควรที่จะบูรณาการเรื่องนี้เข้าไปพร้อม ๆ กับโครงการคุณธรรม หรือการเข้าค่ายพุทธบุตร ค่ายคุณธรรม เหมือนกับความคิดเห็นของครูผู้สอนพระพุทธศาสนาชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายที่กล่าวว่า

...การสอนเรื่องของวิปัสสนา และสมาธิให้กับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายควรจะเป็นบทบาทและหน้าที่ของครูพระมากกว่าครูฆราวาส และที่ถูกต้องก็คือควรจะไปสอนที่สถานที่จริง คือวัดหรือสถานที่ปฏิบัติธรรม ไม่ใช่ในห้องเรียนแบบนี้...

2. ความคิดเห็นของครู/ครูพระสอนศีลธรรม/ผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนา ที่มีส่วนร่วมในการวิจัย

2.1 กลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก

ในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายนั้นคุณครูส่วนใหญ่เห็นว่าจากการที่ครูสังคัมภีร์ศึกษาและครูพระสอนศีลธรรมในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายได้เป็นส่วนหนึ่งของผู้ร่วมวิจัยได้แสดงความคิดเห็นและสรุปได้ 2 ประเด็นคือ กลยุทธ์การสอนหลักธรรมที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก และหลักธรรมที่ควรจะนำมาประยุกต์ในการเรียนการสอนมากที่สุด โดยปราชญ์ทางการศึกษาและครูพระสอนศีลธรรมได้กล่าวว่า

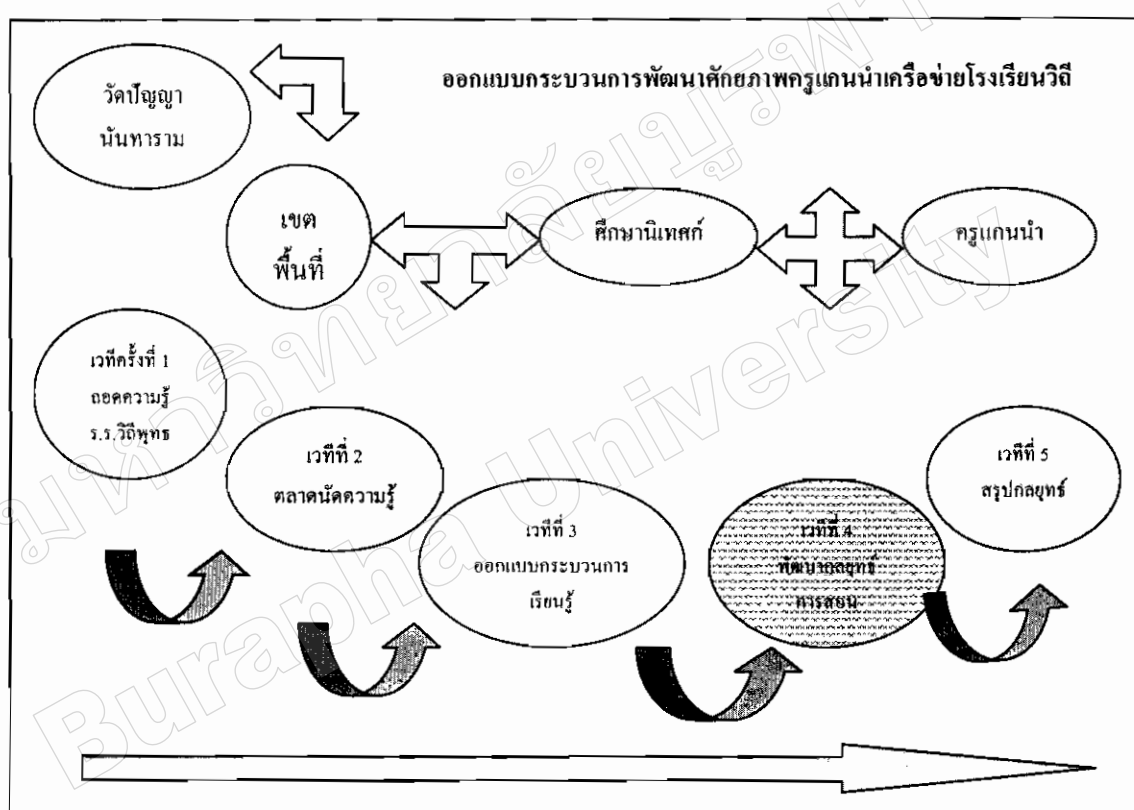
...กลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับเด็กนั้นมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ท่านกำลังทำเรื่องที่ยาก จะต้องพยายามทำเรื่องยากให้เข้าใจง่าย ฉะนั้นกลยุทธ์การสอนที่เหมาะสมที่สุดในความคิดของผมนั้นก็คือการสอนโดยไม่ได้อสอน สอนโดยเน้นการปฏิบัติ โดยครูต้องทำตัวให้เป็นต้นแบบที่ดีของลูกศิษย์ และการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นวิธีที่น่าเบื่อหน่ายนี้ ครูยังจะต้องมีเทคนิคการสอนที่หลากหลาย การให้นักเรียนได้ฝึกการคิดวิเคราะห์ด้านคุณโทษทางออก ฝึกคิดถึงคุณค่าแท้ คุณค่าเทียม เช่น เรื่องของวัตถุนิยม และจิตนิยม มีการจัดกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น ให้นักเรียนเล่นเกม มีการแสดงละคร การร้องเพลง การได้ทำพิธีกรรม ฝึกทักษะการคิด ทักษะกระบวนการกลุ่ม มีการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม และการฝึกปฏิบัติตรงในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ ศาสนพิธี เช่น การสวดมนต์ การนั่งสมาธิ เป็นต้น

2.2 หลักธรรมที่ควรนำมาประยุกต์การสอนให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

หลักธรรมที่ผู้มีส่วนร่วมวิจัยมีความคิดเห็นว่าควรที่จะประยุกต์ใช้สอนในระดับนี้มากที่สุดคือ เรื่องของ “โยนิโสมนสิการ” “มงคล 38” “หิริ และ โอตตัปปะ” และเรื่องของ “กตัญญูกตเวทิตี” โดยกล่าวว่า

... ผมเห็นว่าเด็กสมัยนี้ไม่ค่อยรู้จักเรื่องความกตัญญู คือไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นความกตัญญูที่แท้จริง เด็กท้อความหมายของความกตัญญูได้เหมือนนกแก้วนกขุนทอง แต่ไม่ซาบซึ้งก็รู้แต่ทฤษฎีแต่ไม่เคยนำมาปฏิบัติ ฉะนั้นทางสังคมและวัฒนธรรมไทยปัจจุบันที่ควรจะต้องด้านกับกระแสวัตถุนิยมให้มาก ก็ด้วยวิธีการสอนตามแบบฉบับของวัฒนธรรมไทย คือเน้นเรื่องของความกตัญญูกตเวทิตีให้มาก และหลักธรรมในหลักสูตรพระพุทธศาสนาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายนั้นมีมาก

เกินไป เวลาที่เด็กเกิดปัญหาก็ไม่เห็นว่าจะนำมาใช้ได้สักครั้ง ฉะนั้นครูเราควรสอนโดยมุ่งเน้นเรื่องของ หิริ ความละอายต่อความชั่ว และโอตตัปปะ ให้เด็กเกรงกลัวต่อบาป ก็น่าจะเพียงพอแล้ว วิธีการเรียนการสอนก็ควรจะมุ่งเน้นให้นักเรียนส่วนใหญ่มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจ ฝึกให้นักเรียนมีความอดทน มีสติ ด้วยการเน้นสมาธิเชิงปฏิบัติ และควรที่จะประยุกต์หลักธรรมคำสอนในเรื่องนี้ไปในทุก ๆ รายวิชามิใช่เฉพาะแต่ครูสอนพุทธศาสนาเท่านั้น จึงจะสามารถปรับพฤติกรรมของเด็กได้อย่างแท้จริง

ภาพที่ 34 การจัดกระบวนการพัฒนาศักยภาพครูแกนนำเครือข่ายโรงเรียนวิถีพุทธ บทสรุปจากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านกลยุทธ์การสอนพระพุทธศาสนา สำหรับปราชญ์ทางการศึกษาด้านพระพุทธศาสนา วัดปัญญานันทาราม อำเภอกลองหมก จังหวัดปทุมธานี (พระปัญญานันทะภิกขุ)

เมื่อศึกษานิเทศก์ในเขตพื้นที่การศึกษากรุงเทพมหานคร เขต 1 และเขต 3 คัดเลือกครูแกนนำได้แล้ว ประกอบกับการประสานงานเพื่อขอความอนุเคราะห์จากวัดปัญญานันทารามเพื่อใช้สถานที่เชิญครูแกนนำมาเข้าร่วมกระบวนการถอดบทเรียนการดำเนินงาน โครงการ โรงเรียนวิถีพุทธ โดยเชิญโรงเรียนเข้าร่วม 20 โรงเรียน และโรงเรียนในเขตอำเภอกลองหมกอีก 3 โรงเรียน มีครูเข้าร่วม

เวที 45 คน การออกแบบกระบวนการใช้หลักการทำให้ดู โดยทีมงานค่ายพุทธบุตรร่วมใจของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มาช่วยกันจัดกระบวนการถอดความรู้ให้แก่คณะครู

แกนนำได้ร่วมแลกเปลี่ยนความรู้ในกลุ่มย่อย ซึ่งได้จัดกระบวนการขึ้นเมื่อวันที่ 2 – 3 ธันวาคม 2552 ณ อาคารพัฒนาจิตเฉลิมพระเกียรติ วัดปัญญานันทาราม โดยมีวัตถุประสงค์คือ

1. เพื่อชี้แจงและทำความเข้าใจแนวทางกระบวนการของการสัมมนาในครั้งนี้
2. เพื่อถอดความรู้จากประสบการณ์ดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธที่เข้าร่วมโครงการ
3. เพื่อสรุปกลยุทธ์การสอนหลักธรรมที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กวัยรุ่น

ในกระบวนการครั้งที่ 1 นี้ ถือได้ว่าเป็นเวทีเปิดตัว เพื่อชี้แจงและทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างวัดปัญญานันทาราม, ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม), สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากรุงเทพมหานคร เขต 1 และสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา กรุงเทพมหานคร เขต 3 ครูแกนนำจากโรงเรียนต่าง ๆ และพระวิทยากรจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ถึงความร่วมมือในการดำเนินงานร่วมกัน อีกทั้งการชี้แจงถึงความต่อเนื่องของกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ครูแกนนำได้รับทราบด้วย โดยนำแนวคิดและเครื่องมือที่นำมาจัดกระบวนการเรียนรู้ในครั้งนี้ ได้แก่

1. กระบวนการถอดความรู้ เพื่อสังเคราะห์ให้ได้กลยุทธ์การสอนหลักธรรม

หลังจากชี้แจงที่มาที่ไปและความร่วมมือแล้ว กระบวนการหลักของเวทีครั้งนี้ที่ได้นำมาใช้คือ กระบวนการถอดความรู้การดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ เนื่องจากผู้วิจัยยังไม่รู้จักกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด เพราะการคัดเลือกและการตอบรับเข้าร่วมสัมมนาเป็นการประสานงานของศึกษานิเทศก์ และก็ไม่สามารถทราบได้ว่าโรงเรียนใดจะส่งครูคนใดมาเข้าร่วม (ไม่สามารถระบุตัวบุคคลได้) เพราะฉะนั้นในเวทีครั้งแรก จึงต้องใช้การถอดความรู้เป็นหลัก ผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์รูปแบบกลยุทธ์การสอนได้ดังนี้

รูปแบบโรงเรียนวิถีพุทธ

เน้นการพัฒนาผู้เรียนโดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างบูรณาการ ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านการพัฒนา “การกิน อยู่ ดู ฟัง เป็น” คือ มีปัญญารู้เข้าใจในทางคุณค่าแท้ ใช้กระบวนการทางวัฒนธรรมแสงปัญญา และมีวัฒนธรรมเมตตา เป็นฐานการดำเนินชีวิต โดยมีผู้บริหารและคณะครูเป็นกัลยาณมิตรการพัฒนา

โดยโรงเรียนวิถีพุทธมีลักษณะเน้นการจัดสภาพทุก ๆ ด้าน เพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักพุทธธรรมอย่างบูรณาการ และส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามตามลักษณะแห่งปัญญาวัตรธรรม 4 ประการ คือ

1. สัมปยุตตสังสวะ หมายถึง การอยู่ใกล้กันดี ใกล้ผู้รู้ มีครูอาจารย์ดี มีข้อมูล มีสื่อที่ดี
2. สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตร การเรียนการสอนที่ดี
3. โยนิโสมนสิการ หมายถึง มีกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาหาเหตุผลที่ดีและถูกต้อง
4. ธรรมานุวัตรปฏิบัติ หมายถึง ความสามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้ถูกต้อง

เหมาะสม

การจัดสภาพของโรงเรียนวิถีพุทธ ประกอบด้วย

1. ด้านกายภาพ คือ อาคารสถานที่ ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ สภาพแวดล้อม เป็นต้น
2. ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต เช่น กิจกรรมประจำวัน กิจกรรมวันสำคัญ กิจกรรม

นักเรียนต่าง ๆ

3. ด้านการเรียนการสอน หลักสูตรสถานศึกษา จัดหน่วยการเรียนรู้ แผนการจัด

การเรียนรู้ จนถึงกระบวนการเรียนการสอน

4. ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ ในการปฏิบัติต่อกันระหว่างครูกับนักเรียน นักเรียน

กับนักเรียน หรือครูกับครู เป็นต้น

5. ด้านบริหารจัดการ ตั้งแต่การกำหนดวิสัยทัศน์ จุดเน้น การกำหนดแผนปฏิบัติการ

การสนับสนุน ติดตาม ประเมินผล และพัฒนาต่อเนื่อง

ซึ่งการจัดสภาพในแต่ละด้านจะมุ่งเพื่อให้การพัฒนานักเรียนตามระบบไตรสิกขา ดำเนินได้อย่างชัดเจนมีประสิทธิภาพ ดังเช่น การจัดด้านกายภาพ เน้นการจัดที่เป็นธรรมชาติ สภาพแวดล้อมที่ชวนให้มีจิตใจสงบ ส่งเสริมปัญญา กระตุ้นการพัฒนาศรัทธา และศีลธรรม กิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต กระตุ้นให้การกิน อยู่ ดู ฟัง ดำเนินด้วยสติสัมปชัญญะเป็นไปตามคุณค่าแท้ ด้านการเรียนการสอน บูรณาการพุทธธรรมในการจัดการเรียนรู้ชัดเจน ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ เอื้ออาทร เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ส่งเสริมทั้งวัฒนธรรมเมตตา และวัฒนธรรมแสวงปัญญา เป็นต้น

บริบทของสนามการวิจัย วัดปัญญานันทาราม

ความเป็นมาของวัดปัญญานันทารามโดยสังเขป

พระพรหมมงคลจารย์ (หลวงพ่อบุญญานันทภิกขุ) ได้กล่าวไว้ว่า

วัดปัญญานันทาราม แปลว่า สถานที่ให้เกิดปัญญา ผู้ที่มาวัดนี้ต้องมาแสวงหาปัญญา เป็นสถานที่ให้คนมาหาความสงบใจ มาศึกษาเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของแต่ละคน ให้รู้จักชีวิตที่ถูกต้อง วัดที่เผาคนตายมีมากแล้ว วัดนี้สร้างขึ้นเพื่อเผาคนเป็น...เผากิเลสในตัวคน (ปัญญาสาส์นฉบับพิเศษ, 2549)

การดำเนินงานของวัดปัญญานันทาราม

วัดปัญญานันทารามเป็นวัดที่มีความสงบร่มเย็น สำหรับบำเพ็ญบุญ รักษาศีล ฟังธรรม เจริญภาวนา ฝึกฝนตนเองให้พ้นจากวัฏสงสาร สมดังคำกล่าวของหลวงพ่อบุญญานันทิกุที่กล่าวไว้ข้างต้น วัตรปฏิบัติ ณ วัดแห่งนี้ถือคติที่ว่า “อยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง” ซึ่งมีความหมายที่ลึกซึ้งถึงการให้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อสูงส่ง แต่มุ่งการปฏิบัติอย่างสูงในด้านวินัยและการครองตน เช่น ตรงต่อเวลา วาจาไพเราะ สงเคราะห์ช่วยเหลือ ทำความเชื่อให้ตรง ดำรงตนให้น่ารัก รู้จักละวางเพื่ออนาคต เพื่อรู้จักต่อการให้ชีวิตให้ถูกต้อง และเข้าสู่วัดเพื่อฝึกฝนภายในตัวตนเอง

ในส่วนกิจวัตรประจำวันของพระภิกษุสงฆ์นั้น เป็นไปตามปกติเหมือนกับวัดทั่ว ๆ ไป แต่ด้วยวัดปัญญานันทารามได้รับการคัดเลือกจากสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาและศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม) ให้การสนับสนุนและส่งเสริมให้วัดปัญญานันทารามเป็นศูนย์พัฒนาจิตเฉลิมพระเกียรติอีกแห่งหนึ่ง ที่จะรับหน้าที่อบรมสั่งสอนให้ครู นักเรียน ข้าราชการ องค์กรเอกชนและประชาชนทั่วไปได้มาฝึกฝนปฏิบัติตนให้ตรงตามคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งในขณะนี้พระปัญญานันทะมุนี เจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม ได้ดำเนินโครงการที่สนับสนุนให้เกิดการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบขึ้นในสังคมไทย โดยมีโครงการที่ดำเนินการอยู่ในขณะนี้ คือ การอบรมค่ายพุทธบุตร – พุทธธรรม และโครงการสันติสุข – สันติภาพ ด้วยการนำหลัก 5 คีสู์โรงเรียน ซึ่งมีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังนี้

การอบรมค่ายพุทธบุตร – พุทธธรรม

วัดปัญญานันทาราม อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี เป็นวัดหนึ่งที่ได้เข้าร่วมโครงการวิจัยและส่งเสริมวัดเพื่อการพัฒนาการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรม โดยสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อวิจัยและพัฒนา ตลอดจนส่งเสริมสนับสนุนและยกย่องวัดและพระภิกษุ ที่ได้อุทิศตนและมีบทบาทสำคัญต่อการจัดการศึกษาและการเผยแผ่ศาสนาธรรม

ซึ่งโครงการนี้ได้ร่วมจัดทำชุดฝึกอบรมหลักสูตรการจัดฝึกอบรมคุณธรรม 2 คืน 3 วัน “ค่ายพุทธบุตร-พุทธธรรม” โดยสามารถจัดอบรมให้นักเรียนได้ทุกระดับชั้น

อีกหลักสูตรหนึ่งก็คือ หลักสูตรการฝึกอบรมเป็นวิทยากรการจัด “ค่ายพุทธบุตร-พุทธธรรม” ให้แก่ครูจากโรงเรียนที่สมัครเข้าร่วมโครงการ โรงเรียนวิถีพุทธ ซึ่งสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจะจัดโครงการพาครูมาเข้ารับการอบรมที่วัดปัญญานันทาราม เป็นหลักสูตร 4 คืน 5 วัน โครงการส่งเสริมสันติสุข – สันติภาพในโรงเรียน ด้วยการนำหลัก 5 คี สู์โรงเรียน

โครงการ 5 คี หรือสันติสุข - สันติภาพ (Bomb to Bell) โดยท่านพระปัญญานันทะมุนี เจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม เป็นผู้ริเริ่มโครงการ เพื่อที่จะเปลี่ยนเสียงแห่งความชั่วร้าย (Bomb)

ให้เป็นเสียงแห่งความดี (Bell) ซึ่งเป็นเสียงระฆังแห่งความดี อันเป็นเสียงคำสอนของพระพุทธเจ้า ให้เกิดขึ้นกับทุกชีวิต และนำมาสู่ความสงบร่มเย็น และมุ่งหวังให้เกิดการปลูกฝังไปถึงตัวนักเรียน และโรงเรียนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้พุทธธรรมผ่านการปฏิบัติจริงด้วยตนเอง โดยโรงเรียนเป็นผู้จัด สภาพแวดล้อมให้ มีบุคลากรที่เป็นกัลยาณมิตรทั้งครูและพระภิกษุคอยช่วยเหลือประทับประคอง เพื่อร่วมกันสร้างเอกลักษณ์ที่ดี คือ ระฆัง อันเป็นเครื่องหมายแห่งความดีและจัดกิจกรรม 5 ดีควบคู่ ไปสู่โรงเรียน ได้แก่

1. สถานที่ดี เป็นการจัดสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมแก่การศึกษาปฏิบัติและรู้จักรักษา สภาพแวดล้อม เช่น มีห้องพระหรือลานธรรม หรือห้องพระพุทธ จัดให้โรงเรียนมีสภาพแวดล้อมที่ดี เช่น ร่มรื่น มีต้นไม้รอบบริเวณ, สะอาด ให้นักเรียนหมั่นช่วยรักษาความสะอาด, ประหยัด โรงเรียนนำเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ดำเนินงาน, ถูกหลักอนามัย มีสุขภาพดี อากาศสดชื่น แสงสว่างเพียงพอ

2. วันดี คือ จัดให้โรงเรียนมีวันพระในโรงเรียนตามที่สะดวก ไม่จำเป็นต้องตรงกับวันพระตามปฏิทิน เพื่อเตือนใจครู นักเรียน ผู้ปกครองและชุมชน มีส่วนช่วยในการพัฒนาและส่งเสริมการเรียนรู้ และเชื่อมโยงไปถึงวันต่างๆ เช่น วันพระตามวัฒนธรรมชาวพุทธ วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชาและวันออกพรรษา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีวันสำคัญอื่นๆ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา วันเกิดพ่อแม่ วันเกิดครู วันเกิดเพื่อน หรือวันเกิดตนเอง

3. สัญลักษณ์ดี โดยให้โรงเรียนได้ใช้ชุดขาว ซึ่งหมายถึงธงไตรรงค์ที่มีสีขาวหมายถึงศาสนา ฝึกให้นักเรียนได้รู้จักรักษาความสะอาด มีจิตใจละเอียดอ่อน มีhiri โดดดปเปและคุณธรรมอื่นๆ เพื่อให้นักเรียนได้ใส่ชุดขาวในวันที่โรงเรียนกำหนดเป็นวันพระและวันที่จัดกิจกรรมทางศาสนา

4. กิจกรรมดี การศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนต้องพัฒนากาย จิตวิญญาณด้วยกิจกรรม เพราะต้องพัฒนาทุกคนให้เกิดทักษะและเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับความดีด้วยความสะอาด สว่าง สงบ อย่างสม่ำเสมอ เช่น การสวดมนต์, พุทธภาษิตตามต้นไม้, วันเสียสละ, ร้องเพลง, วาดภาพ, จัดนิทรรศการ, บรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน, ค่ายจริยธรรมและค่ายพุทธบุตร ฯลฯ

5. กัลยาณมิตรที่ดี คือ มีผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา สังคมที่ดี หรือรู้จักร่วมเสวนากับผู้ที่มีความสามารถที่เป็นแบบอย่าง และเกื้อหนุนให้ชีวิตก้าวหน้าไปในทางที่ดี ทั้งด้านการศึกษาอบรม การครองชีวิต กิจกรรมงานและธรรมปฏิบัติกัลยาณมิตร ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์, พ่อ แม่ ผู้ปกครอง เพื่อน, ครูอาจารย์, ผู้นำชุมชนในท้องถิ่น องค์กรภาคประชาชน หน่วยงานต่างๆ เช่น อบต. สิ่งแวดล้อม

ทั้ง 2 โครงการ ทางวัดปัญญาบันทารามได้ร่วมกับโรงเรียนต่างๆ ทั้งที่เข้าร่วมโครงการ โรงเรียนวิถิพุทธและที่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการ ซึ่งทางสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาและโรงเรียนจะประสานงานมาเพื่อเข้ารับการอบรมค่ายพุทธบุตร-พุทธธรรม ส่วนของการสื่อสาร-สันติภาพ นำ 5 คีสูโรงเรียนนั้น พระปัญญาภรณ์ทมะมุนี เจ้าอาวาสได้ประสานความร่วมมือกับศึกษานิเทศก์ของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาดัง ๆ

จากโครงการอบรมค่ายพุทธบุตร – พุทธธรรมนี้เอง จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการนำแนวคิด และเครื่องมือการจัดการความรู้สู่เครือข่ายโรงเรียนวิถิพุทธขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายที่สัมภามณ์ ครูผู้สอนพระพุทธานุสาสนาที่เข้าร่วมโครงการของวัดปัญญาบันทาราม ได้แก่

1. สาเหตุหรือแรงบันดาลใจที่มาฝึกอบรมที่วัดปัญญาบันทาราม
2. กิจกรรมการฝึกอบรมที่วัดปัญญาบันทาราม/ ที่อื่น

ตัวอย่างประเด็นที่อาจจะพิจารณา เช่น

- หลักสูตร
- กระบวนการ
- สถานที่

3. การนำไปขยายผลและผลที่เกิดขึ้น

ตัวอย่างประเด็นที่อาจจะพิจารณา เช่น

- กิจกรรมที่ทำที่โรงเรียนมีอะไรบ้าง กิจกรรมที่เด่น/ ทำได้ดี คืออะไร
- ทำได้อย่างไร โดยมีปัจจัย เงื่อนไข หรือบริบทที่สำคัญคืออะไร
- มีการขยายผลอย่างไร ได้ผล/ไม่ได้ผลเพราะอะไร

4. สิ่งที่ยากจะทำต่อไปคืออะไร

ทั้ง 4 ประเด็นเป็นคำถามหลักสำหรับให้ครูแกนนำได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน และบอกเล่าประสบการณ์ปฏิบัติงานของตนให้เพื่อนได้เกิดความรู้จากการปฏิบัติงาน โดยผู้วิจัย เป็นผู้ดำเนินกระบวนการในกลุ่มย่อยให้

ตารางที่ 18 สรุปกระบวนการพัฒนาศักยภาพทั้ง 5 เวที

เวทีครั้งที่ 1 ทำให้รู้	เวทีครั้งที่ 2 สร้างกัลยาณมิตร	เวทีครั้งที่ 3 พาไปเรียน	เวทีครั้งที่ 4 ฝึกฝนทักษะ	เวทีครั้งที่ 5 สร้างคู่มือ
- ถอดความรู้ให้ เห็นภาพ - ทำความเข้าใจ สร้างความรู้จาก ความสัมพันธ์ - รู้เขา รู้เรา รู้สถานการณ์ รู้ปัญหา	- ตลาค้นความรู้ - ศึกษาวิถีพุทธ จาก Best Practice - สาธิตกิจกรรม เด่น - สร้าง ความสัมพันธ์ - การมีส่วนร่วม ผู้บริหาร ครู นักเรียน	- ออกแบบการ เรียนรู้หัวใจของ คุณอำนวย - เรียนรู้จากคน เด่น โรงเรียนเด่น - สร้างภาพฝัน นำไปใช้ใน โรงเรียน	- พัฒนา คุณอำนวย + คุณบันทึก - แนวคิดการ จัดการความรู้ - ตลาค้นความรู้ - ทำสินค้าให้เด่น ซื้อขาย แลกเปลี่ยน ความรู้ - แนวทาง ขับเคลื่อนในเขต พื้นที่การศึกษา	- ทบทวนความรู้ และเครื่องมือ - ทบทวนทักษะ ถอดความรู้จาก กรณีศึกษา - สรุปความรู้คู่มือ คุณอำนวย + คุณบันทึก

และจากการค้นคว้าข้อมูลได้พบว่าในการจัดกระบวนการจัดการความรู้ นั้น จะมีการกำหนดประเด็นการจัดการความรู้เป็นประเด็นใหญ่ๆ 3 ช่วงได้แก่

- 1) กระบวนการเอื้ออำนวย Facilitation Process
- 2) ทักษะของ "คุณอำนวย" Facilitator Skills และ
- 3) ระบบหรือโครงสร้างการจัดการความรู้ KM System/Structure

ผู้วิจัยจึงได้นำทั้ง 3 ประเด็นมาสรุปและเพิ่มเติมในบางส่วนเพื่อให้เห็นภาพรวมในเชิงกระบวนการ ทักษะและโครงสร้าง ตามรายละเอียดดังนี้

1. กระบวนการเอื้ออำนวย Facilitation Process

ประกอบด้วยการจัดการความรู้ก่อนทำ ระหว่างทำและหลังทำ ตามแต่ละระดับของการปฏิบัติงานตั้งแต่การกำหนดเป้าหมายใหญ่หรือยุทธศาสตร์ในการปฏิบัติงาน กำหนดแผน โครงการ กระบวนการ/ กิจกรรม จนถึงขั้นลงมือปฏิบัติก็ยังคงต้องยึดหลักการจัดการความรู้ก่อนทำ ระหว่าง

ทำและหลังทำอยู่เสมอทุกขั้นตอน โดยสรุปในตารางตามที่คุณเขียนได้นำไปใช้กับศึกษานิเทศก์และ
กลุ่มเป้าหมาย สรุปได้ดังนี้

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University

ตารางที่ 18 สรุปการจัดกระบวนการจัดการความรู้

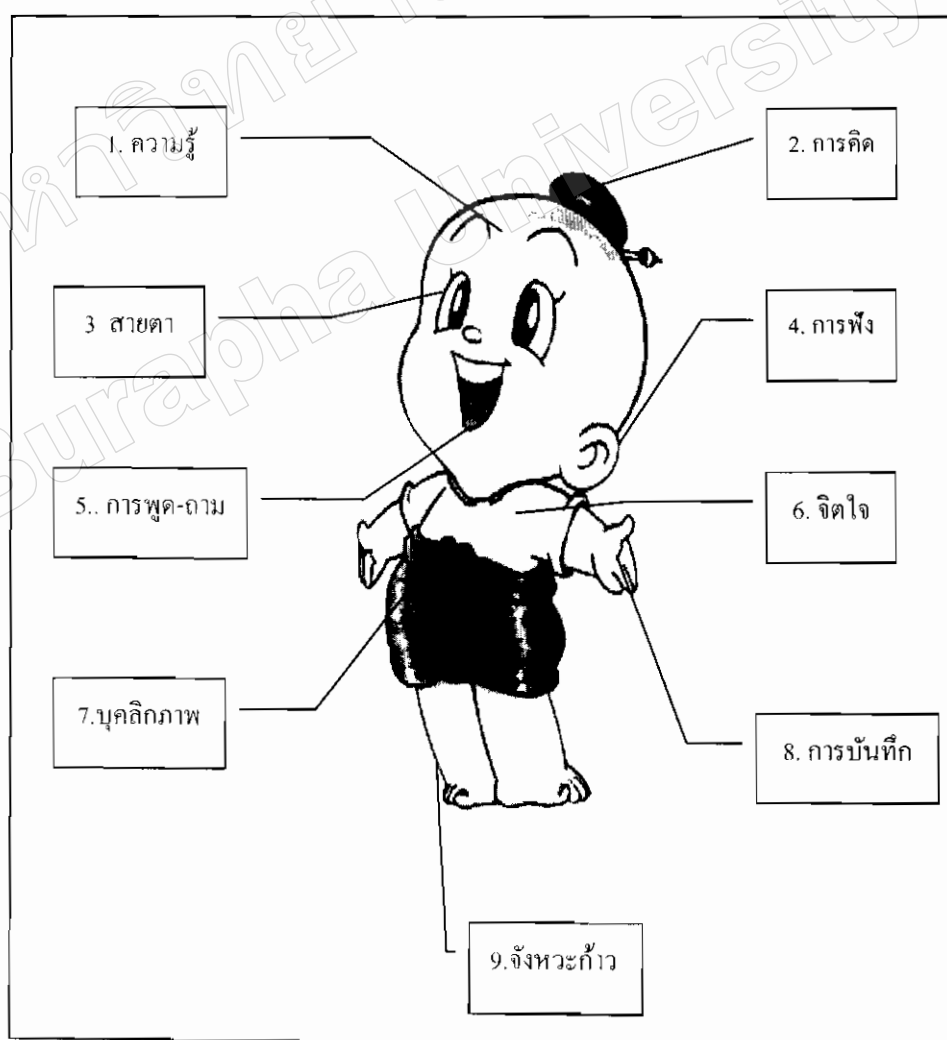
จัดการความรู้ก่อนทำ (Before Action)	จัดการความรู้ระหว่างทำ (During Action)	จัดการความรู้หลังทำ (After Action)
1. ปักธง/ กำหนดเป้าหมาย (หาหัวปลา) 2. ระบุวัตถุประสงค์/ตัวชี้วัด 3. วางแผนการดำเนินงาน - ออกแบบกระบวนการเรียนรู้ (แต่ละครั้ง) - ออกแบบกิจกรรม/ โจทย์/ ประเด็นแลกเปลี่ยน - หาจุดเชื่อมกับกระบวนการอื่น/โครงการอื่น - เป้าหมาย, หลักการ, ตัวชี้วัด - กลุ่มเป้าหมาย, กระบวนการ - ผลที่คาดว่าจะได้รับ 4. วิเคราะห์จุดเด่น จุดด้อย โอกาส ความเสี่ยง (SWOT) - ตัวเรา, ทีมงาน, กลุ่มเป้าหมาย - สรรพจากกลุ่มเป้าหมาย - วิธีการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย, เกณฑ์	1. แบ่งบทบาทและปฏิบัติตามหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมาย - ทีมประสานงาน, จัดการ (เช่น อาหาร, ที่พัก, อุปกรณ์) - ทีมคุณอำนวย+คุณบันทึก เช่น ถอดความรู้, สังเกต - ทีมดำเนินเวที เช่น ทำความเข้าใจ, สร้างความสัมพันธ์ - ทีมรวบรวมข้อมูล เช่น จับประเด็น, จัดการข้อมูล, ประเมินผล, รวบรวม, ถ่ายภาพ 2. ดำเนินกระบวนการ (แลกเปลี่ยน+เรียนรู้+บรรยากาศ+กิจกรรม) - ตกธงเป้าหมายร่วมและกำหนดกติการ่วม - ปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสมของกลุ่มเป้าหมาย, สถานการณ์ - สังเกตกลุ่มเป้าหมาย+กระบวนการ+สถานการณ์ - จัดปรับการเรียนรู้ให้เกิดความสมดุลระหว่างหัว	1. ถอดความรู้หลังกระบวนการ - กำหนดประเด็นในการถอดความรู้ - ทีมงาน, กลุ่มเป้าหมาย, กระบวนการ, การจัดการ - วิเคราะห์วัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ 2. ดำเนินการผลิตสื่อเผยแพร่ (Explicit Knowledge) - เอกสารสรุปเวที - เรื่องเล่าเร้าพลัง (ครู, นักเรียน) 3. นำจุดเด่น จุดด้อย โอกาส ความเสี่ยง (ก่อนทำ) มาวิเคราะห์อีกครั้ง เพื่อดูช่องทางที่จะขับเคลื่อนต่อไป 4. ปักธง วางแผนการดำเนินงานต่อไป 5. จัดการ “ทุน” (คน, เงิน, เวลา, สถานที่, วิทยาการ)

จัดการความรู้ก่อนทำ (Before Action)	จัดการความรู้ระหว่างทำ (During Action)	จัดการความรู้หลังทำ (After Action)
คัดเลือก	มือ ใจ	
5. วิเคราะห์ทุนทางสังคม - แผนผังความสัมพันธ์ของเครือข่าย/ กลุ่มเป้าหมาย - แหล่งผู้ช่วยเหลือ/สนับสนุน	3. มอบหมายงานให้กลุ่มเป้าหมายนำไปปฏิบัติต่อให้ ดีขึ้น 4. ถอดความรู้ระหว่างการทำงาน (ประเมินผล ระหว่างปฏิบัติ) (อาจประเมินเป็นรายวันที่ได้) - กลุ่มเป้าหมาย - กระบวนการ - ทีมงาน - การจัดการ	6. ผลักดันให้เกิดการปฏิบัติจริงติดตามผลการ เปลี่ยนแปลงกับกลุ่มเป้าหมาย 7. ผลักดันแกนนำคุณอำนวยอย่างต่อเนื่อง ขยายผลความสัมพันธืให้รางวัลทีมงานคุณ อำนวย และสร้าง Cop: Community of Practice อย่างต่อเนื่อง
6. วิเคราะห์ทางจัดการ - คน, เงิน, เวลา, สถานที่, วิทยาการ - เตรียมทีมงาน ทีมประสานงาน, จัดการ, ทีมคุณ	5. ระบุได้ว่า จะสรุปเอกสาร+เขียนเรื่องเล่าอย่างไร? (แผนผลิตสื่อ) - เอกสารสรุปเวที - เดิมเดิมคู่มือคุณอำนวย	
- เอกสารประกอบการอบรม - เรื่องเล่าจาก ครู/นักเรียน คุณอำนวย+คุณบันทึก, ทีมรวบรวมข้อมูล, ทีมดำเนินเวที (ผู้ดำเนินรายการ, สันทนาการ)	6. ควรจะมีการฉายภาพสรุปกระบวนการ	
7. เตรียมเอกสารความรู้		

2. ทักษะของ “คุณอำนวย” Facilitation Skills

จากกระบวนการพัฒนาศักยภาพทำให้สรุปได้ว่าทักษะการเป็นคุณอำนวยหรือผู้อำนวยความสะดวกเรียนรู้ นั้น จะต้องเป็นบุคคลที่มีทักษะแทบทุกด้าน ซึ่งในที่สรุปได้เป็น 9 ด้านด้วยกัน คือ ความรู้ การคิด สายตา การฟัง การพูด-ถาม จิตใจ บุคลิกภาพ การบันทึกและการรู้จังหวะก้าว และเมื่อประมวลรวมกันแล้ว ย่อมเข้าตามหลักธรรมชาติ “หัวใจของนักปราชญ์” หรือ สุจิตฺติ ซึ่งมาจาก

1. สุ มาจาก “สุตตะ” คือ การฟัง
 2. จิ มาจาก “จิตตะ” คือ การคิด พิจารณาใคร่ครวญ ลึกซึ้งและแยกคาย
 3. ปุ มาจาก “ปุจฉา” คือ การตั้งคำถาม การสนทนาเพื่อให้ได้คำตอบหรือคลี่คลายปัญหา
 4. ติ มาจาก “ติจิต” คือ การเขียน การบันทึก สรุปความรู้เอาไว้ทบทวนต่อไป
- โดยสรุปตามรายละเอียด ดังนี้

ภาพที่ 35 เทคนิคทักษะของ “คุณอำนวย”

1. ความรู้

การได้รับบทบาทการเป็นผู้อำนวยการเรียนรู้นั้น จำเป็นที่จะต้องเป็นผู้ที่รอบรู้ รู้ลึก รู้จริง รู้กว้าง โดยเฉพาะความรู้ทางด้าน การบริหาร โครงการ, ความรู้ความเข้าใจการจัดการความรู้, การใช้เครื่องมือ เทคนิค วิธีการในการประชุมแบบมีส่วนร่วม, ความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่พูดคุย แลกเปลี่ยน เกี่ยวกับ Best Practiceหรือกรณีศึกษา, ความรู้ในเรื่องวัฒนธรรมการเรียนรู้ของกลุ่มเป้าหมาย, การบริหารการเปลี่ยนแปลง ทั้งคน กลุ่ม สถานการณ์, การบริหารความขัดแย้ง, และการจัดการความเชื่อมั่นต่อกลุ่มเป้าหมาย

2. การคิด

สิ่งหนึ่งที่สำคัญในการพัฒนาศักยภาพของผู้อำนวยการเรียนรู้ก็คือ การฝึกฝนด้านการคิด เพราะกระบวนการจัดการความรู้จะต้องพากลุ่มเป้าหมายให้ออกจากกรอบความคุ้นชินเดิม (Mental Model) ของทุกคนให้ได้ ให้ผู้อำนวยการได้คิดในมุมมองใหม่ สายตาใหม่และต้องรู้จักผสมผสานวิธีคิดหลากหลายวิธีเข้าด้วยกัน เช่น คิดเชิงบวก, วิเคราะห์ความต้องการของกลุ่ม, คิดวิเคราะห์วัฒนธรรมองค์กร-ประเมินสภาพ-สถานการณ์องค์กรและกลุ่มคน, คิดเชิงระบบ เห็นภาพความสัมพันธ์, คิดแบบสร้างสรรค์, คิดแบบสังเคราะห์, คิดแบบบูรณาการ, สร้างความคิดรวบยอด

3. การฟัง

ทักษะการฟังก็เป็นสิ่งสำคัญไม่แพ้กับทักษะอย่างอื่น เพราะในกระบวนการจัดการความรู้ต้องอาศัย “เรื่องเล่าเร้าพลัง” เป็นเรื่องที่ต้องโดนจิตโดนใจ กระแทกใจ กระแทกความคิดเพราะฉะนั้นผู้อำนวยการจะต้องเป็นผู้ที่มีทักษะการฟังที่ดีด้วย โดยต้องใช้การฟังอย่างลึกซึ้ง (Deep Listening) ฟังแล้วเข้าใจ ห้อยแขวนไว้ก่อนไม่ด่วนตัดสินหรือสรุปในทันที สามารถมีทักษะการฟังแบบสื่อสารสองทาง, จับความรู้ จับประโยคได้เร็ว, จับประเด็น, ฟังแล้วสะท้อนความคิด (เกิดความคิดใหม่) ฟังแล้วได้ความรู้ใหม่จับแก่นความรู้ได้

4. สายตา

ผู้อำนวยการจะต้องมีสายตาที่มองเห็นภาพตัวละครทุกตัวที่เกี่ยวข้อง รู้ว่าใครเป็นใคร เป็นอย่างไร ทำอะไร เห็นความสัมพันธ์ บทบาทหน้าที่ มองไกล มองลึก มองกว้าง สายตาที่เป็นมิตร สังเกตกลุ่มเป้าหมายตลอดเวลา เช่น ความรู้สึก อารมณ์ บรรยากาศ จุดเปลี่ยนแปลง

5. การพูด-ถาม

ผู้อำนวยการจะต้องมีทักษะการสื่อสารที่ดี สามารถพูดให้คนอื่นเข้าใจง่าย ไม่เป็นเพียงคำพูดลอยๆ มีแต่ความคิดเป็นนามธรรมเท่านั้น แต่ผู้อำนวยการจะต้องสื่อสารให้ผู้ฟังหรือกลุ่มเป้าหมายสามารถเห็นสิ่งที่ต้องการสรุป เสนอให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน สามารถพูดให้เป็นเรื่อง

ง่าย ๆ, พูดเล่าเรื่องเพื่อนำกลุ่ม, พูดเพื่อควบคุมประเด็นและเวลา, บอก-กำหนดกติกาและลดความคาดหวัง, การตั้งคำถาม, การ โยงประเด็น, คำถามกระตุ้นความคิด, พูดขัดจังหวะอย่างนุ่มนวล ไม่ทำร้ายความรู้สึกของผู้อื่น, พูดเพื่อสร้างความไว้วางใจ, การจูงใจ-โน้มน้าว, การเจรจาต่อรอง

6. จิตใจ

การรับบทบาทเป็นคุณอำนวยการเรียนรู้ นั้น สิ่งหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนคือ เรื่องการวางจิตวางใจของคุณอำนวยเอง เพราะคุณอำนวยจะต้องเป็นผู้เสียสละ ต้องนำพาผู้อื่นเรียนรู้ เพราะฉะนั้นจึงต้องเป็นผู้ที่มีใจรัก, อดทน, ใฝ่รู้, ใจมุ่งมั่น, ตั้งใจ, สุไม้อห่อ, การให้คุณค่ากับผู้อื่น, จริงใจ+เอื้ออาทร, เปิดใจพร้อมที่จะเรียนรู้จากผู้อื่นและสิ่งแวดล้อมรอบตัว, มีความสุข, มีใจกัลยาณมิตร, ใจเป็นกลาง ไม่อคติหรือด่วนตัดสินผู้อื่น เหตุการณ์หรือสถานการณ์ใด ๆ ที่เข้ามากระทบแบบด่วนสรุป

7. บุคลิกภาพ

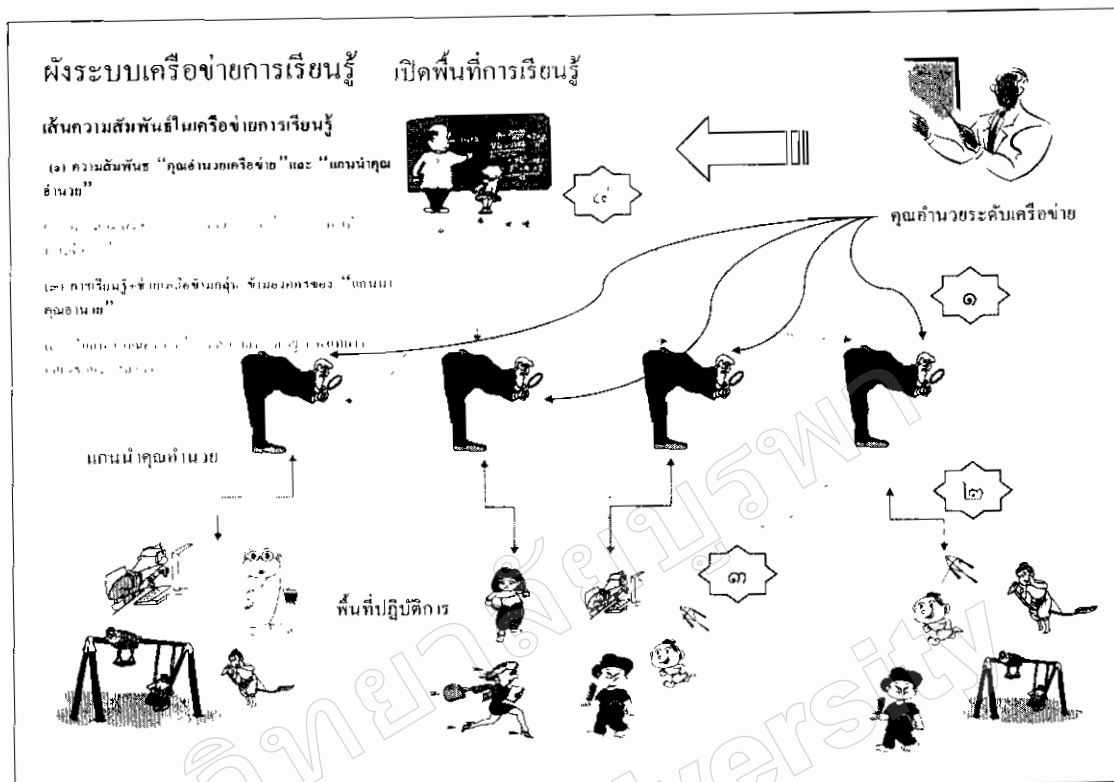
คุณอำนวยต้องมีบุคลิกภาพที่คนอื่นเห็นแล้วต้องยอมรับและนับถือ ซึ่งบุคลิกภาพถือเป็นสัมผัสแรกที่ผู้อื่นจะสามารถสัมผัสได้แม้จะไม่ได้พูดคุยกันก็ตาม เพราะฉะนั้นคุณอำนวยจะต้องแต่งกายให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย กาลเทศะ, มีความตรงต่อเวลา, เชื่อมั่นในตนเอง, การแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้า, มีปฏิภาณไหวพริบ, น่าเชื่อถือ, จริงใจ, เปิดเผย, สร้างความสัมพันธ์กับทุกคนได้เป็นอย่างดี, ยอมรับความผิดพลาดหรือข้อบกพร่องที่เกิดขึ้น, ไม่โยนความผิดให้แก่ผู้อื่น

8. การบันทึก

คุณอำนวยต้องสามารถรับบทบาทเป็นคุณบันทึกได้ในบางครั้ง บางกรณี สามารถเขียนสรุปประมวลผลความรู้ที่ได้รับจากกระบวนการ, เขียนให้ตรงประเด็นเข้าใจง่าย อ่านง่าย ไม่ซับซ้อน, สามารถเขียนถ่ายทอดเป็นเรื่องเล่าหรือบทความนำไปเผยแพร่ได้, ทำผังระบบ/ แผนที่ความคิด (Mind Map), จัดระบบข้อมูลได้ดี

9. จังหวะก้าว

ประเด็นสุดท้ายที่คุณอำนวยพึงจะต้องระลึกไว้อยู่เสมอ คือ การรู้จังหวะก้าวของตนเอง และกลุ่มเป้าหมาย คุณอำนวยจะต้องรู้ว่าจังหวะไหนต้องรุกหรือถอย จะอ้อมหรือไปตรง หรือจะตัดทางลัดมุ่งเข้าสู่ความรู้ใหม่ วิธีการใหม่แบบฉับพลัน สรุปได้ว่าคุณอำนวยจะต้องยึดหลักของการ “รู้เขา รู้เรา รู้สถานการณ์ รู้สภาพแวดล้อม” เพื่อที่จะจัดกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดความลื่นไหลต่อเนื่อง และสานสัมพันธ์กับกลุ่มเป้าหมายพาเดินไปพร้อมกันจนบรรลุผลสำเร็จ ซึ่งสามารถสรุปเป็นกลยุทธ์การสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับพัฒนาการเด็กได้ดังแผนภาพระบบเครือข่ายการเรียนรู้

ภาพที่ 36 ระบบเครือข่ายการเรียนรู้ (กลยุทธ์การสอนหลักธรรมของวัดปัญญานันทาราม)

คุณประโยชน์ของเครือข่ายการเรียนรู้

กระบวนการพัฒนาศักยภาพเพื่อหนุนเสริมแนวคิด เครื่องมือการจัดการความรู้สู่เครือข่ายโรงเรียนวิถีพุทธ ได้ใช้หลักการออกแบบกระบวนการเรียนรู้ คือ ทำให้ผู้สร้างกลยุธามิตรพาไปเรียน ฝึกฝนทักษะ สร้างคู่มือ และชวนทำจริง ซึ่งหลักการทั้ง 6 ข้อนี้เป็นเพียงหลักการกว้างๆ สำหรับสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่กลุ่มเป้าหมาย แต่เมื่อมองลึกลงไปสู่กระบวนการจัดการความรู้แล้วนั้น สามารถแยกแยะกระบวนการออกมาให้เห็นคุณประโยชน์ต่อการพัฒนาศักยภาพและรวมไปถึงการใช้เครื่องมือสำคัญๆ ที่จำเป็นต้องใช้ในการจัดการความรู้ อาทิเช่น การสร้างคุณอำนวยและคุณบันทึก การปรับเปลี่ยนบทบาทที่ข้ามพ้นความเคยชินเดิม

ในการจัดการความรู้จำเป็นที่จะต้องเตรียมคนให้พร้อม เพื่อที่จะรับมือกับบทบาทสมมติเป็นคุณอำนวย (Knowledge Facilitators) คุณบันทึก (Note Taker) คุณสังเกต (Observer) ไว้ก่อนที่จะไปถึงเรื่องของการปฏิบัติจริงในโรงเรียน เพราะการจัดการความรู้จะเน้นความรู้จากการปฏิบัติที่ฝังลึกอยู่ในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) มากกว่าแหล่งความรู้ที่ชัดเจน อยู่ในตำรา การอบรม สื่ออื่น ๆ (Explicit Knowledge) ซึ่งเป็นการบันทึกหรือถ่ายทอดออกมา ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ความรู้

ส่วนใหญ่ในโลกกว่าร้อยละ 80 เป็นความรู้ฝังลึกอยู่ในตัวบุคคลแทบทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นในการจัดกระบวนการทั้ง 5 ครั้ง จะมีกิจกรรมที่พัฒนาทักษะครูแกนนำให้ได้ฝึกบทบาทเป็นคุณสังเกต คุณอำนวยและคุณบันทึก เพื่อที่จะติดอาวุธให้กลุ่มเป้าหมายได้นำไปใช้ได้ เมื่อถึงคราวที่ต้องปฏิบัติจริง เช่น

บทบาทของคุณอำนวย

ฝึกชวนคุย ชวนคิด การตั้งคำถาม การตั้งประเด็น เปิดประเด็น แยกประเด็น ดึงประเด็น โยงประเด็น เชื่อมประเด็นและสรุปประเด็นได้อย่างคม ชัด ลึก

บทบาทของคุณบันทึก

ฝึกทักษะด้านการฟัง การจับประเด็น การเขียนบันทึกอย่างเป็นระบบ

บทบาทของคุณสังเกต

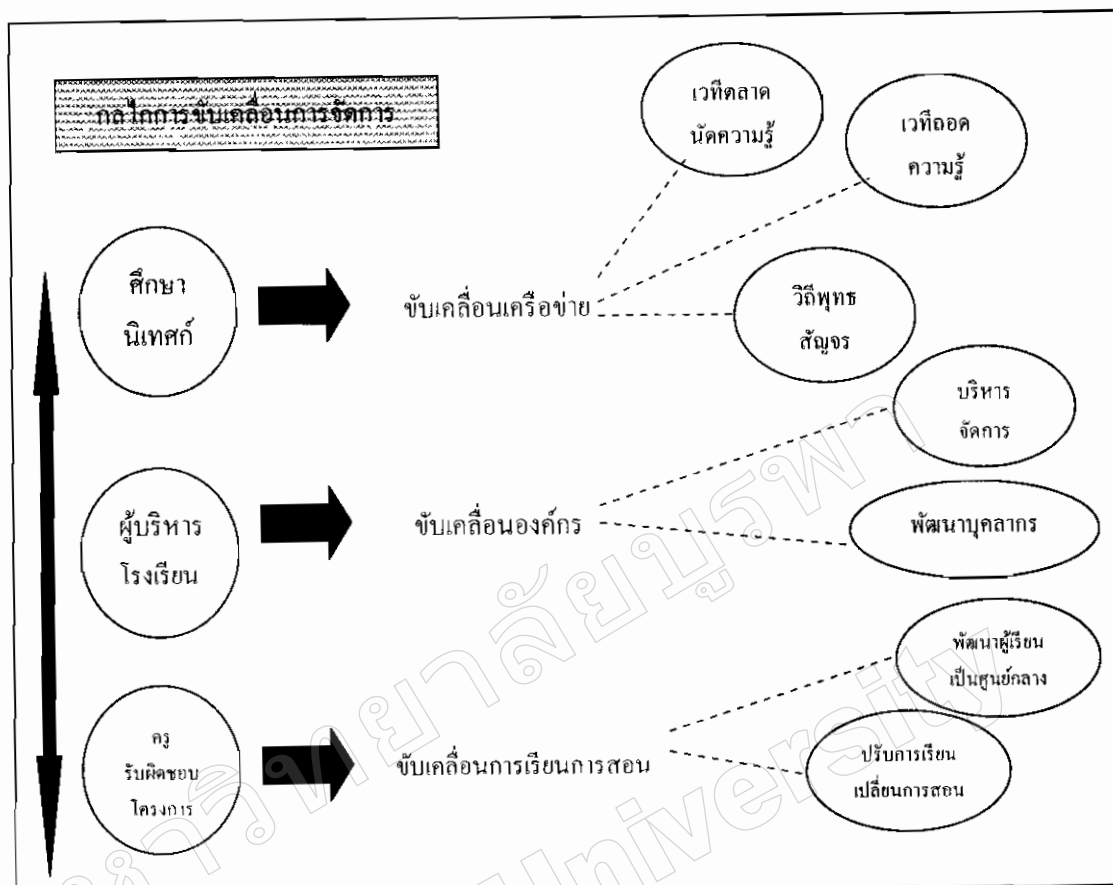
ฝึกความละเอียดในการสังเกต บรรยากาศ ตัวละคร สิ่งที่ควรสังเกตและตั้งเป็นเกณฑ์
ขึ้นมา

ทั้ง 3 บทบาทจะเน้นน้ำหนักไปที่บทบาทการเป็น “คุณอำนวย” และ “คุณบันทึก” มากกว่าบทบาทของ “คุณสังเกต” เนื่องจากในบทบาทของคุณสังเกตนี้ อาจจะทำให้ผู้เข้าร่วมคนใดก็ได้คอยสังเกตการณ์ปฏิบัติหน้าที่ของคุณอำนวยและคุณบันทึก หรือสังเกตกระบวนการทั้งหมดในภาพรวม

กลไกการจัดการทีมงานจัดการความรู้ที่เข้มแข็ง

เมื่อพัฒนาคน เตรียมคน (คุณอำนวย คุณบันทึก คุณสังเกต) ให้พร้อมสำหรับที่จะดำเนินงานต่อไปได้แล้ว การปรับบทบาทของ “ครูแกนนำ” ให้ยกระดับขึ้นจากเดิมที่ต่างคนต่างอยู่ต่างคนต่างทำงาน มารวมกลุ่มกันเป็นทีมงานจัดการความรู้ (KM Team) และทุกระดับสามารถจัดการงาน จัดการความสัมพันธ์ได้ด้วยตนเอง

โดยครูจะเป็นผู้มองภาพกว้าง จัดการในระดับเครือข่ายที่จะขับเคลื่อนในเรื่องเวทีตลาดนัดความรู้ เวทีถอดความรู้เครือข่าย โรงเรียนหรือเวทีวิถิพุทธสัญจรที่ไปเยี่ยมชมแลกเปลี่ยนสิ่งดี ๆ ระหว่างกัน ครูผู้รับผิดชอบโรงเรียนวิถิพุทธในโรงเรียนตนเอง ก็สามารถนำการจัดการความรู้เข้ามาใช้กับครูเรียน โดยเน้นให้นักเรียนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และสามารถสรุปหรือสร้างองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง และได้จากการปฏิบัติ การทดลองทำจริง ลดการสอนเชิงเนื้อหา และครูจะต้องปรับการเรียนเปลี่ยนการสอนที่จะให้ผู้เรียนเกิดความสมดุลทั้ง หัว มือ และใจ

ภาพที่ 37 แสดงกลไกการขับเคลื่อนการจัดการความรู้ที่เกี่ยวกับโครงการคุณธรรม

ขณะเดียวกัน เมื่อมีการสกัดความรู้ที่ฝังลึกอยู่ในตัวบุคคล ซึ่งเป็นความรู้ที่สะสมผ่านประสบการณ์และการเรียนรู้ต่างๆ มามากมายตลอดชีวิต เพื่อให้กลายมาเป็นความรู้ที่สืบทอดต่อ และนำความรู้มาปรับใช้กับผู้อื่นต่อ ซึ่งมีด้วยกันหลายวิธี เช่น การบันทึก การพบปะพูดคุยกัน การสอนหรือการอบรมต่อ การบันทึกภาพนิ่ง/ภาพเคลื่อนไหว ฯลฯ แต่ก่อนที่จะมีการบันทึกความรู้ นั้น กระบวนการจัดการความรู้ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Knowledge Sharing) ระหว่างบุคคลต่างๆ ในสังคม โดยการใช้การพบปะสังสรรค์ การประชุม สัมมนา อบรม เวทีชาวบ้านหรือสภาภาค ฯลฯ ซึ่งวิธีการเหล่านี้เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Knowledge Sharing) กันอย่างไม่เป็นทางการในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นในกระบวนการจัดการความรู้จึงต้องมีกลยุทธ์ให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ไม่ได้รู้แต่เฉพาะความรู้ที่ตัวเองมีอยู่ แต่ต้องได้เรียนรู้จากความรู้ของผู้อื่นด้วย และประโยชน์ที่จะได้รับก็คือ การเพิ่มพูนความรู้จากผู้อื่นและยังได้แก่มุมที่หลากหลายนำมาปรับใช้กับวิชาชีพหรือประสบการณ์การปฏิบัติงานที่ทำอยู่ได้

จากการสัมภาษณ์ครูผู้รับผิดชอบโครงการ โรงเรียนวิทยุพุทธหลายคนสะท้อนว่า มีแต่ตนเองที่ทำงานอยู่คนเดียว ไม่มีเพื่อนมาช่วยทำ เพราะเพื่อนครูในหมวดวิชาอื่นก็จะไม่มาสนใจกับ

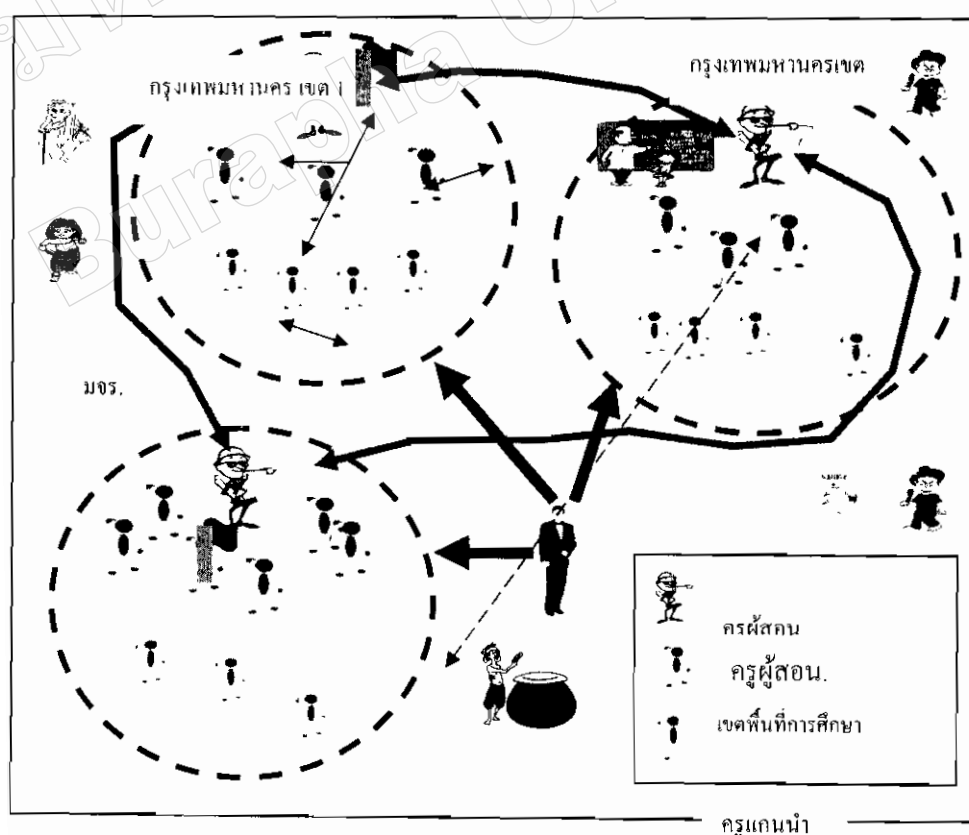
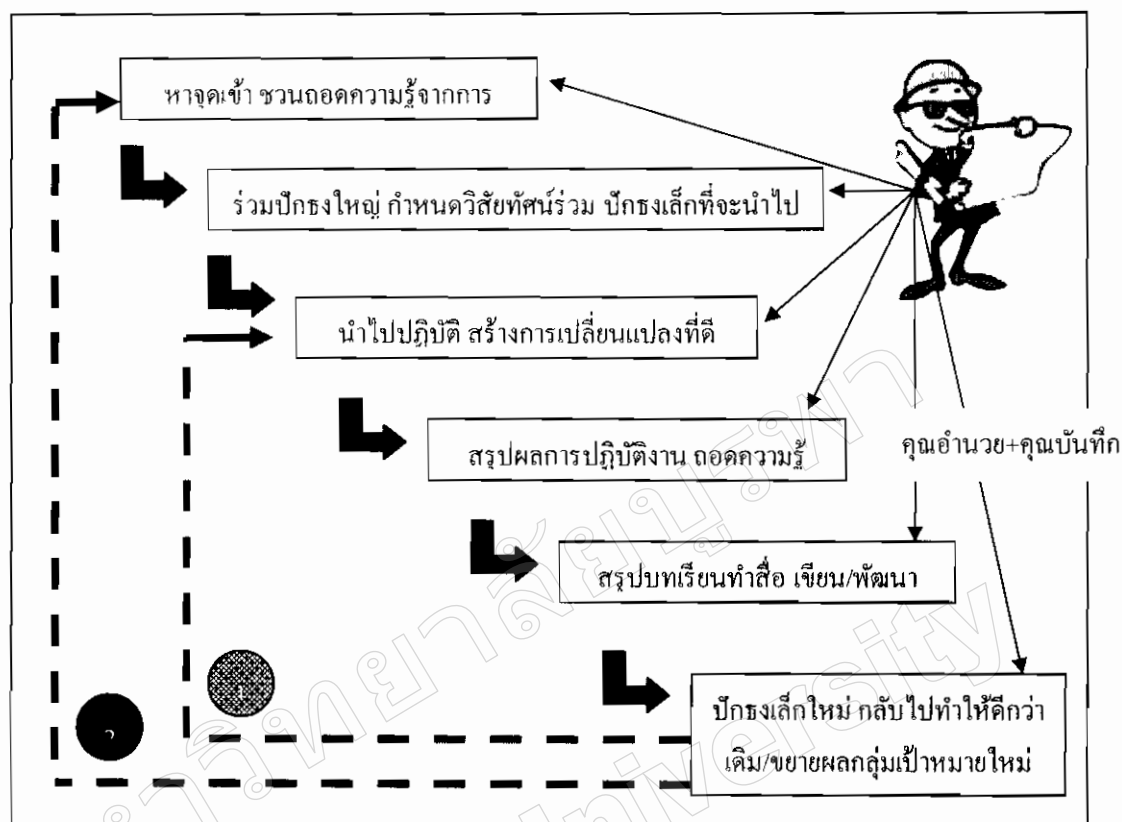
การดำเนินแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ บางครั้งถูกกล่าวหาว่า “บ้า” ก็มี ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนถูกส่งสมในจิตใจของครูผู้รับผิดชอบโครงการอย่างมาก ซึ่งหลายคนพยายามที่จะหาทางออกให้กับโรงเรียนด้วยการนำเสนอกิจกรรมที่ลงสู่ตัวนักเรียน แต่บางคนไม่ได้รับการยอมรับจากเพื่อนครูและผู้บริหารโรงเรียน แต่ในส่วนของโรงเรียนที่ยอมรับและนำกิจกรรมวิถีพุทธเข้าไปใช้ ก็ต้องมีการปรับทิศทางและจัดการความสัมพันธ์กับเพื่อนครู ผู้บริหาร โรงเรียนค่อนข้างมาก เพราะฉะนั้นการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ จึงต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของทุกคนในโรงเรียนเป็นกลยุธมิตรต่อกัน

อีกปัญหาหนึ่งก็คือ ความรู้ความเข้าใจในการดำเนินงาน โรงเรียนวิถีพุทธของครูแต่ละคน จะได้รับความรู้ความเข้าใจไม่เท่ากัน เพราะครูในหมวดอื่นไม่ให้ความสนใจหรืออาจจะไม่มีทักษะพื้นฐานทางหลักธรรมคำสอน วิธีปฏิบัติ เนื้อหาสาระที่ชัดเจนเพียงพอ เพราะฉะนั้นเมื่อมีการอบรมเรื่องการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ จึงควรให้ครูทั้งโรงเรียนเข้ารับการอบรมพร้อมกัน

ครูแกนนำจะมีทักษะหลายๆ ด้านที่นำมาใช้ในการทำงาน การสอนหรือกิจกรรม เช่น ทักษะการพูด การจับประเด็น การเขียน การคิดวิเคราะห์สังเคราะห์ การจัดทำสื่อการสอนแบบง่ายๆ การรู้จักวางจิตวางใจ ซึ่งความรู้เหล่านี้ล้วนเป็นความรู้ฝังลึกอยู่ในตัวบุคคลทั้งสิ้น แต่ที่ผ่านมาจากกระบวนการถอดความรู้นำมาแลกเปลี่ยนและเติมเต็มให้แก่กัน เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่าครูคนไหนที่เก่ง มีความสามารถสูงก็จะโดดเด่นและมีการงานที่เข้ามามากจนล้นมือ เพราะทางโรงเรียนต้องขอความช่วยเหลือจากครูที่มีความสามารถสูงอยู่เสมอ

ครูเพ็ญพร ได้สะท้อนความรู้สึกลงในการได้เข้ามาเรียนรู้กับกระบวนการนี้ เมื่อครั้งที่ 4 ไว้ว่า

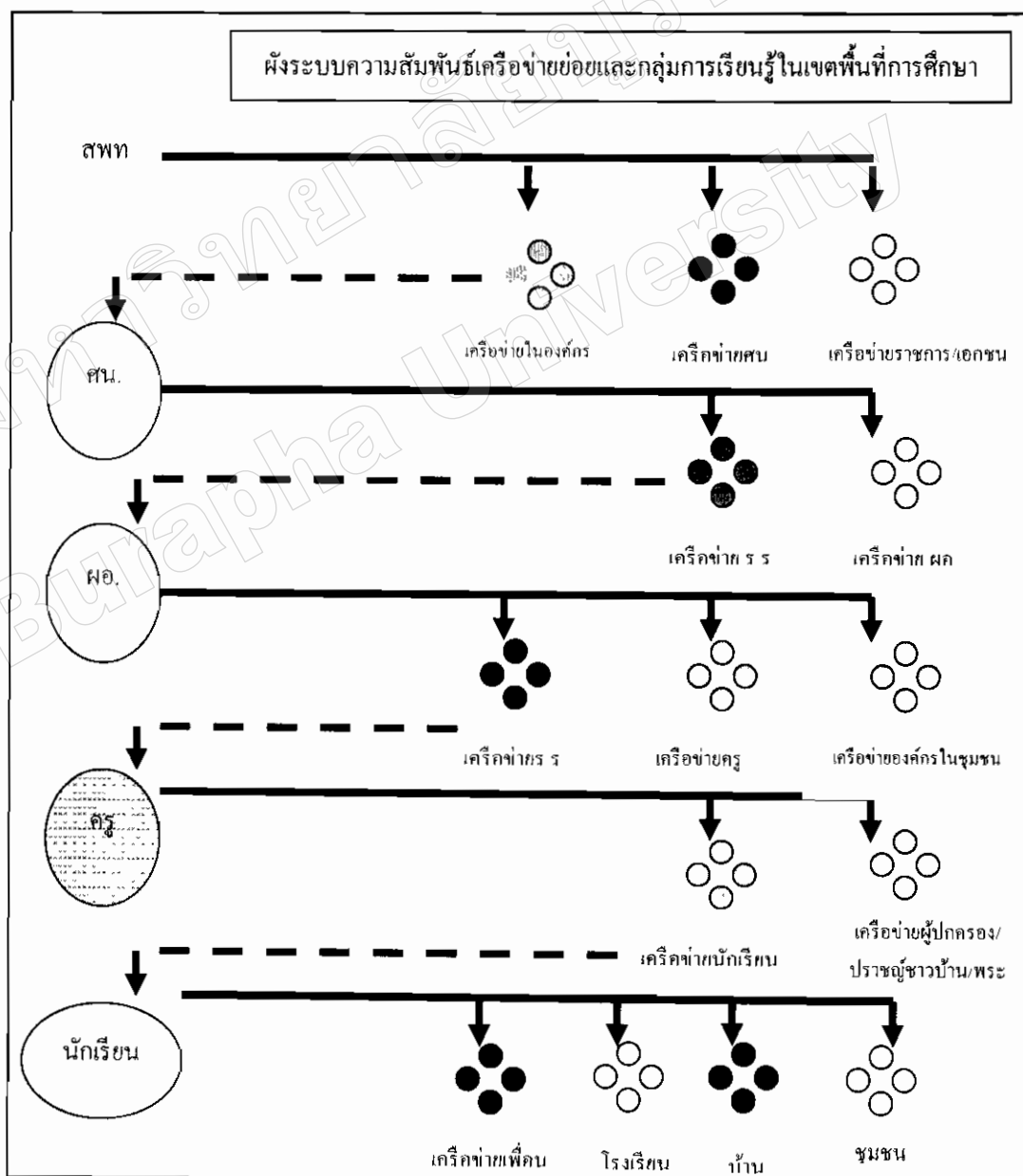
“ตัวเองได้อยู่ครบทั้ง 4 เวที สิ่งสำคัญคือ เป็นคนชอบลองของ พอได้ความรู้อะไรแล้วก็อยากทำเลย แล้วเก็บเกี่ยวความรู้จากตรงนั้น เช่น พอทำเวทีที่ 1 ก็ปีงกระบวนการที่แนะนำได้เอาไปใช้ในชั้นเรียนจริงๆ อย่างเวทีที่ 2 ตลาดนัดความรู้ก็ปีงในเรื่องการนำเสนอแลกเปลี่ยนกัน ถ้าเรานำสิ่งดีๆ มาให้ดูกัน เราสามารถเอาของดีของคนอื่นมาต่อยอดได้ มารวมความคิดใหม่ได้ โดยไม่ต้องไปควานหาหรือนั่งคิดคนเดียว และเราก็ได้นำไปใช้กับครูในโรงเรียน โดยรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในประสพการณ์ที่ทำโรงเรียนวิถีพุทธ แล้วเอาจุดอ่อน-จุดแข็งปัญหาอุปสรรค และเสนอแนะวิธีการแก้ไข ก็ได้แนวทางไปทำในปีการศึกษา 2553”

ภาพที่ 38 ภาพแผนผังวงจรกระบวนการจัดการความรู้โครงการคุณธรรม

บทสรุปจาก วัดปัญญานันทาราม

ช่วยให้ความรู้ด้านคุณธรรมจริยธรรมแก่โรงเรียน ช่วยปรับเปลี่ยนมุมมองและพฤติกรรมให้แก่ กลุ่มเป้าหมายในการที่จะเป็นครูผู้สอนในโรงเรียน เน้นให้ครูเป็น “ต้นแบบที่ดี” แก่นักเรียน และชุมชน ซึ่งวัดปัญญานันทารามมีทุนและทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพที่จะสามารถให้ทั้งความรู้ และธรรมะ เช่น คณะวิทยากร, วิธีการปฏิบัติ, สถานที่, สื่อเอกสารหนังสือ, และมีภารกิจงานให้ครู ได้ไปสอนในเขตพื้นที่ตนเองด้วยโครงการ 5 ดีที่ได้รับการสนับสนุนจากศูนย์คุณธรรม และขยาย เครือข่ายการจัดการศึกษารูปแบบของวิถีพุทธที่เน้นให้ครูเป็นต้นแบบที่ดี ดังผังระบบความสัมพันธ์ เครือข่ายการเรียนรู้

ภาพที่ 39 แสดงผังระบบความสัมพันธ์เครือข่ายย่อยและกลุ่มการเรียนรู้ในเขตพื้นที่การศึกษา

ตอนที่ 3 ผลของการวิจัยภาคสนาม ประสิทธิภาพของกลยุทธ์การสอนหลักธรรมที่ เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

การสนทนากลุ่ม

ผู้เข้าร่วมสนทนา 8 คน ประกอบด้วย พระมหาปัญญา ปญญาวุฑโฑ รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ผู้แทนรองผู้อำนวยการสำนักติดตามและประเมินผล การจัดการศึกษา ขั้นพื้นฐาน รองผู้อำนวยการโรงเรียนมัธยมวัดดุสิตาราม หัวหน้ากลุ่มงานพัฒนา กิจกรรมนักเรียน สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้น พื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ พระมหาสุนทร และคณะ พระมหาปริชาและคณะ ผู้แทนจากคณะ ครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และผู้วิจัย

ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการสนทนากลุ่มในครั้งนี้เพื่อหากลยุทธ์การ สอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กในระดับมัธยมศึกษาตอน ปลาย และผู้วิจัยได้ดำเนินการนำเสนอผลการศึกษา หลักการ แนวคิด รูปแบบกลยุทธ์การสอน แบบต่าง ๆ ในต่างประเทศ และผลการวิจัยเชิงสำรวจ และการสังเกตการสอนของครู สภาพการ ดำเนินงานของครู/ ครูพระสอนศีลธรรม ที่ใช้แบบสอบถามจากกลุ่มตัวอย่าง 50 ชุด คือ ครูผู้สอน พระพุทธศาสนาในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 1 จำนวน 15 โรงเรียน ได้รับการตอบกลับมาจำนวน 50 ฉบับ คิดเป็นร้อยละ 100

ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นสนทนาไว้ดังนี้

1. กลยุทธ์การสอนหลักสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ครูคิดว่าใช้ได้ดีและ เหมาะสมกับเด็กระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมากที่สุดควรมีรูปแบบใด
2. หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่คิดว่าเหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กนักเรียนใน ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมากที่สุดคือหลักธรรมเรื่องใดบ้าง

ประเด็นที่ 1 กลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับพัฒนาการ ของเด็ก โดยท่านประธานในการประชุมให้ข้อคิดเปิดประเด็นเชื่อมโยงการพัฒนาการจัดการเรียน การสอนวิชาพระพุทธศาสนาเพื่อให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออบรมหลักสูตรการสอน/สื่อการสอนพระพุทธศาสนาให้แก่ครูพระสอน ศีลธรรมในโรงเรียน จำนวน 500 รูป กับแนวทางยกระดับคุณภาพการศึกษาขั้นพื้นฐานทุกระดับชั้น ด้วยนโยบายคุณธรรมนำความรู้ และโดยเจตนารมณ์ของท่านประธาน ที่จะขอให้ผู้ทรงคุณวุฒิที่เชียว มาสะท้อนความคิดเห็นต่อการจัดการศึกษาในกลุ่มที่มีความพร้อมสูงอยู่แล้วที่จะพัฒนาคุณภาพสู่ ความเป็นเลิศในรูปแบบของการจัดการความรู้คุณธรรม ร่วมกับกลุ่มผู้บริหาร โรงเรียน

ประถมศึกษาและมัธยมศึกษา จำนวน 15 โรงเรียน ที่จะร่วมคิดหารูปแบบแนวทางที่เหมาะสม
เสนอเพื่อการพิจารณาต่อไป

ข้อคิดเห็นในภาพรวมจากผู้ทรงคุณวุฒิ (ดำเนินการเสวนาโดยผู้วิจัย นางปิ่นทอง
ใจสุทธิ)

ผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้เชิญมาร่วมให้ข้อคิดเห็นต่อการพัฒนาหลักสูตรการสอนหลักธรรมให้
เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก ประกอบด้วย

1. พระปัญญานันทมุนี เจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม จังหวัดปทุมธานี
2. พระมหาโตนด และคณะวิทยากรค่ายพุทธบุตรร่วมใจ
3. พระมหาปริชาและคณะ
4. อาจารย์ปิ่นทอง ใจสุทธิและคณะ

ซึ่งทุกท่านได้แสดงความคิดเห็นพอสรุปได้ดังนี้

1. การจัดการศึกษาสำหรับเด็กในส่วนของเทคนิคการสอนพระพุทธศาสนา รวมทั้ง
การจัดทำแผนการสอน ถือประกอบการเรียนการสอนเพื่อให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กใน
ด้านใดก็ตามต้องสนับสนุนส่งเสริมด้วยวิธีการที่พิเศษแตกต่างจากธรรมดา มิฉะนั้นประเทศไทย
จะสูญเสียทรัพยากรที่มีค่าเหล่านี้ไปทำให้บ้านเมืองขาดหัวรถจักรที่จะนำพาการพัฒนาในแต่ละด้าน
ไป แต่การจะดำเนินการพัฒนาได้สำคัญที่ผู้บริหารจะต้องมีความเข้าใจ มีจิตใจที่ต้องการจะทำเพื่อ
ประเทศชาติ ที่จะจัดการความรู้คู่คุณธรรม มิใช่หวังเพียงให้เด็กทำคะแนนสูง ๆ เพื่อเข้าเรียนต่อ
หรือนำผลลัพธ์มาเปรียบเทียบระหว่างโรงเรียนอื่นกับโรงเรียนตน เพราะถ้าทำเช่นนั้นประเทศย่อม
ไม่ไปถึงไหน โรงเรียนที่พร้อมและเข้มแข็งจึงต้องร่วมมือกันสร้างแนวทางมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน
ที่สำคัญการสร้างจิตสำนึกให้เด็กรู้จักคิดต่อยอดคุณธรรม จริยธรรมกับความรู้เพื่อมูลค่าเพิ่มให้
ประเทศชาติ

2. อยากให้การจัดการศึกษาไทย มองที่เป้าหมายที่คาดหวังสำหรับคุณภาพคนไทย
มากกว่าการบรรจุเนื้อหาสาระที่แน่นมาก ในต่างประเทศหลาย ๆ ประเทศ ไม่ได้มีเนื้อหาที่จะเรียน
มากเกินไปผู้เรียนย่อมมีเวลาที่จะค้นหาตนเองได้มากกว่าเด็กไทย อยากให้จัดการศึกษาในลักษณะที่ให้
เด็กได้คิดเป็น ทำเป็นและแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง มีทักษะชีวิต รู้ตนเองหรือตรวจสอบศักยภาพ
ของตนแล้วได้เลือกเรียนสิ่งที่ตนเองถนัดสนใจได้มาก โดยไม่ละทิ้งวัฒนธรรมความเป็นไทยของ
ตน

3. การเรียนการสอนพุทธศาสนาในปัจจุบันควรที่จะเน้นการให้รู้จักคิดวิเคราะห์มากกว่า
การจดจำเนื้อหา มาก ๆ ย่อมส่งผลต่ออนาคตในระยะประกอบอาชีพ ซึ่งข้อเท็จจริงของผู้ใหญ่วัย
ทำงานก็พบว่าเนื้อหาสาระที่เรียนในวิชาต่าง ๆ มิได้เป็นหลักของการทำงานอาชีพมากนักแต่การ

วิเคราะห์และค้นหาความรู้ใหม่จะสำคัญกว่า ดังนั้นการพัฒนาโรงเรียน รวมทั้งกลยุทธ์การสอน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา จึงควรจัดการเรียนการสอนให้เด็กรู้จักการคิดวิเคราะห์เหตุปัจจัยในทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ ในรูปแบบของการ บูรณาการการเรียนรู้

4. การจัดกระบวนการวัดผลการเรียนการสอนในรายวิชาพระพุทธศาสนา ขอให้จัดเรื่อง ที่เสริมหรือสอดคล้องกับการพัฒนาการคิดวิเคราะห์ โดยมีใจมุ่งเน้นการสอบด้วยข้อสอบที่วัด ความรู้ – ความจำ หรือข้อสอบปรนัยเลือกตอบเท่านั้น ข้อสอบในรูปแบบอัตนัยที่เด็กเขียนตอบ จะช่วยให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ได้ดี กลยุทธ์การสอนพุทธศาสนาจึงต้องปฏิรูปกระบวนการ วัดผลประเมินผลตามสภาพจริงเป็นสำคัญอย่างยิ่งด้วย

5. การคัดเลือกนักเรียนเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยที่ผ่านมาจะพบว่าการคัดเลือกโดย ข้อสอบกลางนั้น มหาวิทยาลัยหลายแห่งจะให้การรับตรงมากกว่า ปีต่อไปก็จะมีสัดส่วนรับตรงมาก ขึ้นอีก เพราะเท่าที่ปรากฏผล ควรแก้ปัญหาทั้งระบบ หลักสูตร การวัดผล การสอบเข้ามหาวิทยาลัย โดยเฉพาะระบบการส่งต่อจากระดับมัธยมศึกษาไปสู่ระดับอุดมศึกษา รวมทั้งการแก้ปัญหาเรื่อง กระแสสังคม ค่านิยมเรื่องการสอบเข้ามหาวิทยาลัย และเรื่องการกวดวิชา การสร้างระบบที่ชัดเจน ต้องมีการวัดผลประเมินผลที่มุ่งเน้นการวัดคุณธรรมและจริยธรรมของผู้เรียนที่ชัดเจน

6. การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ในเรื่องของการสอนพระพุทธศาสนาที่สำคัญนั้นควร เสริมสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ในฐานความคิด จะดีกว่าฐานความรู้

7. คุณลักษณะหรือค่านิยมไทยควรได้รับการพัฒนาโดยเฉพาะในเรื่องของความ รับผิดชอบ คนไทยที่เก่งมีมาก ไม่แพ้ต่างชาติ แต่มักจะร่วมคิดร่วมกันสร้างสรรค์ไม่ค่อยได้ ต่างคน ต่างเก่ง ไม่อยากให้ใครได้ดีเกินหน้าเกินตาตัวเอง การพัฒนามาตรฐานคุณลักษณะอันพึง ประสงค์ของนักเรียนให้สามารถนำความเก่งไปใช้ได้ จึงควรอยู่โรงเรียนโดยบูรณาการทุกกลุ่ม สาระการเรียนรู้ด้วย

8. ทำอย่างไรให้การเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องน่าสนใจ ไม่เครียด น่าสนุกของเด็ก เพื่อเขาจะกระตือรือร้นที่จะใฝ่รู้ในเรื่องเฉพาะตนมากขึ้น การท่องจำมาก ๆ เกินไป ด้วยเนื้อหาแน่นมากแบบไทย อาจไม่ใช่เสียทั้งหมด จุดดีก็มีบ้าง ทำอย่างไรให้หลังเวลาเรียนปกติ นักเรียนจะได้มีเวลาพัฒนาร่างกายด้วยการออกกำลังกายหรือทำสิ่งอื่น และการพัฒนาจิตของตนเอง ที่ไม่ใช่การเรียนตลอดเวลา

9. การจัดการศึกษาของโรงเรียนต้องมุ่งเน้นหลายด้านให้เด็กมีทางเลือก นอกจากนี้การ ให้อาจารย์และผู้ปกครองมีส่วนร่วมในการพัฒนานักเรียนจะเป็นวิธีการที่เกิดคุณภาพที่ดีกว่าโรงเรียน จัดการโดยลำพัง เพราะผู้ปกครองในโรงเรียนมีประสบการณ์และความชำนาญในเรื่องที่โรงเรียน สามารถขอความช่วยเหลือได้หลากหลายและผู้ปกครองมักตอบรับด้วยความเต็มใจ อีกสิ่งหนึ่งที่

ควรให้ความสำคัญก็คือ งบประมาณที่จัดสรรให้กับกิจกรรมการเรียนรู้ด้านคุณธรรมจริยธรรม จะต้องเน้นมากกว่ามาตรฐานวัตถุที่โอ้อ่าฟุ่มเฟือย

ข้อสรุปจากเวทีที่ประชุมเสวนาผู้ทรงคุณวุฒิและผู้บริหารโรงเรียน

ที่ประชุม มีความเห็นว่า การที่จะพัฒนาเพื่อยกระดับคุณภาพโรงเรียน ควรใช้เทคนิค และเกณฑ์การตัดสินในรูปแบบมาตรฐานคุณภาพ ใน 4 ด้าน ดังนี้

1. ด้านคุณภาพผู้เรียน
2. ด้านคุณภาพครู
3. ด้านคุณภาพแหล่งเรียนรู้/สถานศึกษา
4. ด้านคุณภาพการบริหารจัดการ

สรุปประเด็นความคิยย่อในด้านคุณภาพทั้ง 4 ด้าน

ข้อเสนอด้านคุณภาพผู้เรียน

1. ให้นักเรียนได้มีโอกาสเลือกเรียนตามความรู้ ความสามารถ ความถนัดและความสนใจ ไม่ให้นักเรียนเรียนในห้องเรียนมากเกินไปในแต่ละวัน ควรมีเวลาให้นักเรียนได้ผ่อนคลาย และพัฒนาตนโดยเฉพาะด้านจิตอาสา และเข้าร่วมกิจกรรมที่มีประโยชน์ โดยโรงเรียนต้องจัดหลักสูตรที่ส่งเสริมศักยภาพเด็กด้านนี้โดยเฉพาะ
2. จำนวนนักเรียนต่อห้องเรียนไม่ควรมากเกินไป ไม่ควรเกินห้องเรียนละ 50 คน
3. จัดเนื้อหาสาระในแต่ละหน่วยการเรียนรู้ให้เป็นไปตามลำดับอย่างต่อเนื่องจากง่ายไปหายากสอนให้เด็กคิดเป็น วิเคราะห์ ให้เหตุผล มีความคิดสร้างสรรค์ และยืนด้วยลำแข้งของตนเองได้ ให้นักเรียนฝึกเขียน Essay และไม่ควรละเลยเรื่องการส่งเสริมการสอนคุณธรรม จริยธรรม
4. ควรปลูกฝังให้นักเรียนมีวินัยและมีคุณธรรม กระตุ้นให้นักเรียนอยากเรียนรู้ด้วยตนเอง และมีจิตสาธารณะ สร้างนักเรียนให้เป็นคนที่สมบูรณ์ เป้าหมายของชีวิตไม่ใช่เพื่อเงินอย่างเดียว
5. การจะนำหลักสูตรใหม่ที่มาจากต่างประเทศ ควรมีการศึกษา และปรับประยุกต์ให้เหมาะกับบริบทของสังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย

ข้อเสนอด้านคุณภาพครู

1. จัดระบบเทคโนโลยีช่วยสอนให้แก่ครู
2. ปลูกฝังให้ครูเป็นครูด้วยจิตวิญญาณ สร้างความภูมิใจในความเป็นครู

ข้อเสนอด้านคุณภาพแหล่งเรียนรู้/ สถานศึกษา

1. การจัดแหล่งเรียนรู้ให้มีจุดสนใจ และสนองความต้องการของผู้เรียน โดยเฉพาะห้องสมุด และการจัดสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเรียนรู้
2. เพิ่มสื่อและสิ่งจูงใจในเรื่องคุณธรรม จริยธรรมให้แก่นักเรียน เช่นการจัดบรรยากาศสิ่งแวดลอมที่เหมาะสมต่อการพัฒนาคุณธรรม และจริยธรรม

ข้อเสนอด้านการบริหารจัดการ

1. ควรปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงระบบการวัดผลและประเมินผลให้เป็นการประเมินจากภาคปฏิบัติไม่ใช้การสอบแบบปรนัย และปรับปรุงระบบการแนะแนวให้แก่นักเรียน
2. การจัดระบบโรงเรียน เน้นการสร้างวินัยให้แก่นักเรียน
3. ควรเปิดโรงเรียนสู่ชุมชน สร้างความสัมพันธ์กับสถานประกอบการ โรงงานอุตสาหกรรม การสร้างนักเรียนไม่ใช่หน้าที่ของโรงเรียนเพียงอย่างเดียว

สิ่งที่เป็นประเด็นสำคัญที่กลุ่มสนทนากล่าวถึง และเห็นตรงกันก็คือ กลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญอย่างยิ่งขึ้นอยู่กับครูผู้สอน ทำอย่างไรเพื่อให้ครูผู้สอนได้รับการดูแล ส่งเสริม และสนับสนุนจากสถานศึกษาได้อย่างเหมาะสมและมีคุณภาพ ซึ่งรองผู้อำนวยการสำนักติดตามและประเมินผลได้กล่าวเสริมว่า “ผู้บริหารและครูผู้สอนเป็นตัวหลักที่สำคัญที่จะสร้างให้สถานศึกษามีความเข้มแข็ง จึงต้องใกล้ชิดและดูแลครูผู้สอนอย่างทั่วถึงในเรื่องของการสนับสนุนด้านการจัดการเรียนการสอน สื่อและการวัดประเมินผลทั้งนี้ ควรมีจำนวนนักเรียนไม่มากเกินไป แต่ก็ควรคำนึงถึงงบประมาณที่ต้องใช้ในการสอน การผลิตสื่อ นวัตกรรมประกอบการสอนพุทธศาสนา แต่ละครั้งและสิ่งที่ควรพิจารณาต่อเมื่อมีการแบ่งเขตพื้นที่มัธยมศึกษาแล้ว เขตพื้นที่มัธยมศึกษาควรเป็นพี่เลี้ยงให้กับโรงเรียนให้มีความเข้มแข็ง เมื่อโรงเรียนมีความเข้มแข็ง ก็จะต้องมอบให้ชุมชนหรือท้องถิ่นเป็นผู้ดูแลต่อไป”

ผู้วิจัยหรือผู้ดำเนินการสนทนากลุ่มได้สรุปว่ากลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสม มีหลักเกณฑ์สำคัญ คือ

1. คุณภาพด้านผู้เรียน/ จำนวนนักเรียนต่อห้อง
2. คุณภาพด้านครูผู้สอนพระพุทธศาสนา
3. คุณภาพแหล่งเรียนรู้/ สถานศึกษา
4. คุณภาพด้านการบริหารจัดการสถานศึกษา

ผู้วิจัยได้กล่าวต่อไปว่าในแต่ละหลักเกณฑ์ก็ควรมีองค์ประกอบของเกณฑ์ที่เหมาะสมด้วย กลุ่มสนทนาได้ร่วมกันศึกษาและเสนอความเห็นในด้านการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองเครือข่าย และชุมชน

1. สรุปประเด็นที่ได้รับจากการประชุมเสวนา กิจกรรมอบรมครูพระสอนศีลธรรม โครงการครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ในหัวข้อกลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก ในการสนทนากลุ่มครั้งนี้ มีทัศนะหรือคำพูดที่แสดงให้เห็น สภาพการดำเนินงานพัฒนาการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาผ่านผู้ปกครองเครือข่าย และครูผู้สอนในแต่ละด้าน ดังนี้

1.1 การสร้างความเข้าใจ ตระหนักแก่เครือข่ายผู้ปกครองเพื่อให้เข้ามามีส่วนร่วม ในการดำเนินงานการดูแลช่วยเหลือนักเรียน ให้มีคุณภาพดีขึ้น

การสนทนากลุ่มครั้งนี้ มีทัศนะที่แสดงให้เห็นว่าการดำเนินงานการมีส่วนร่วม ทางการศึกษาของโรงเรียน ในทิศทางที่ดี พิจารณาจากข้อมูลในคำพูดของ ประธานเครือข่าย ผู้ปกครองที่ว่า “โรงเรียน เขามีการจัดการประชุมเตรียมการด้านข้อมูล เพื่อวางแผนความร่วมมือในการพัฒนาโรงเรียนจากพ่อแม่ ผู้ปกครอง หรือเครือข่ายผู้ปกครอง โดยเฉพาะฝ่ายบริหารมีการ วางแผนกันตั้งแต่ก่อนสิ้นภาคเรียนที่ 2 ของปีการศึกษา 2553” และประธานชมรมผู้ปกครองและครู ได้กล่าวเสริมอีกว่า “ผมอยู่ในสังคมของโรงเรียนเห็นว่าในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา มีการเตรียมการในการวางแผนที่จะพัฒนาความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยเฉพาะเครือข่ายผู้ปกครอง มีการสัมมนาระหว่างเครือข่ายผู้ปกครองกับครูที่ปรึกษาเพื่อสรุปถึงปัญหาที่ผ่านมา และวางแผนแนวทางในการทำงานปีการศึกษาใหม่ โดยเฉพาะในปีการศึกษา 2553 นี้ ก่อนเริ่มปีการศึกษา 2553 ได้มีการ เลือกตั้งเครือข่ายผู้ปกครอง ระดับห้องเรียนระดับชั้นเรียน และระดับโรงเรียน เสร็จสิ้นก่อนวันที่ เปิดภาคเรียน จึงได้มีการสัมมนา รวมพลกำหนดยุทธศาสตร์ กลยุทธ์การพัฒนาคุณภาพนักเรียน โดยการมีส่วนร่วมของเครือข่ายผู้ปกครอง และครูที่ปรึกษาในระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนผ่านกล ยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา”

ขณะเดียวกันมีข้อมูลที่กลุ่มสนทนาแสดงถึงว่า โรงเรียนซึ่งโดยสภาพและบทบาท หน้าที่และมีหน้าที่ สร้างความเข้าใจตระหนักในบทบาทของเครือข่ายผู้ปกครองให้ผู้เกี่ยวข้องทราบ ซึ่งโรงเรียนมีศักยภาพ ในระดับหนึ่ง ที่จะวางแผนทางสร้างความร่วมมือของครูและบุคลากรใน โรงเรียน รวมถึงองค์กรเอกชน ชุมชนในบริเวณโรงเรียน ให้ออกมาเป็นรูปธรรมได้ แต่อย่างไรก็ ตาม ก็จะมีเครือข่ายผู้ปกครอง ซึ่งเป็นบิดามารดา หรือผู้ปกครองนักเรียนบางส่วน หรือเกินครึ่งที่ยัง ไม่เข้าใจบทบาทของตนเองดีเพียงพอเกี่ยวกับการเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลส่งเสริมสนับสนุน โรงเรียน ด้านคุณธรรม จริยธรรม และลูกหลานตนเองก็ไม่ได้ พิจารณาได้จากคำพูดของเครือข่าย ผู้ปกครองท่านหนึ่งที่ว่า

“คณะกรรมการเครือข่ายผู้ปกครองส่วนใหญ่ที่เข้ามาผมเห็นว่า จะต้องมีความพร้อม ทางด้านการเงิน ด้านสังคม เป็นที่ยอมรับของผู้บริหาร ของครูอาจารย์ และเท่าที่ได้เห็น โรงเรียนก็

ไม่เอื้อให้เครือข่ายผู้ปกครองดำเนินการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เป็นการมีส่วนร่วมแบบผิวเผินในกิจกรรม ซึ่งโรงเรียนจัดให้เกิดแนวคิดแนวทางของเครือข่ายผู้ปกครอง”

และที่สำคัญในการสนทนาผู้เข้าร่วมสนทนายังมีความเห็นว่า โรงเรียนยังวางกรอบการดำเนินการเกี่ยวกับเครือข่ายผู้ปกครองไม่ชัดเจน ดังคำพูดที่ว่า

“การประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างความเข้าใจ ถึงบทบาทการมีส่วนร่วมของเครือข่ายครอบครัวยังไม่ชัดเจน ไม่แน่ใจว่า เครือข่ายจะมีบทบาทการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอย่างไรบ้างเพียงใด”

1.2 สร้างความเข้าใจและขอความร่วมมือจากเครือข่ายผู้ปกครองในการดูแลนักเรียนด้านการจัดการเรียนการสอนและความประพฤติ

ในด้านนี้ถือว่าการส่งเสริมสนับสนุนสร้างความสัมพันธ์ระหว่างครูกับพ่อแม่ผู้ปกครองในการดูแลบุตรหลาน ซึ่งถือว่าการดำเนินการมีส่วนร่วมที่จะมีผลงานตามมาเป็นรูปธรรมและสนองเป้าหมายทั้ง 2 ฝ่าย คือ ผู้ปกครองและนักเรียน เห็นได้จากทัศนะของรองผู้อำนวยการท่านหนึ่งที่ว่า

“ผมคิดว่า พ่อแม่ผู้ปกครองเป็นพรหมของบุตร เป็นครูคนแรกและให้ความใกล้ชิดกับเด็กมากที่สุด แต่เมื่อเข้ามาสู่รั้วของโรงเรียน การอบรมสั่งสอนของพ่อแม่ผู้ปกครอง ก็ยังดำเนินต่อไป มีใช้ผลกระทบบ้างเป็นหน้าที่ของครูฝ่ายเดียว ทั้งสองฝ่ายต้องให้ความร่วมมือดูแลส่งเสริมให้บุตรหลานของท่านมีความรู้ ความสามารถเพิ่มขึ้น และอบรมให้มีคุณธรรม จริยธรรม ระเบียบวินัย ซื่อสัตย์ ขยันอดทน กตเวที ซึ่งก็คือ ความรู้คู่คุณธรรม สำหรับบุตรหลาน”

ขณะเดียวกันเครือข่ายผู้ปกครองให้การสนับสนุน “ผลการเรียนของนักเรียนจะมีคุณภาพ ในระดับใดก็ขึ้นอยู่กับความร่วมมือของพ่อแม่ผู้ปกครอง บทบาทของพ่อแม่ผู้ปกครองมิได้จำกัดเฉพาะการเลี้ยงดู อบรมบ่มนิสัยเท่านั้น แต่รวมถึงการศึกษาแก่บุตรหลานของตนที่บ้าน และถ้ามีโอกาสก็เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษา กับโรงเรียน เพื่อผลที่ดีของบุตรหลานด้วย”

1.3 อำนวยความสะดวกให้เครือข่ายผู้ปกครอง อาจใช้สถานศึกษาเป็นที่จัดกิจกรรมหรือประชุม

ในด้านนี้เป็นการส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมทางการศึกษาให้กับนักเรียน ซึ่งเป็นบุตรหลานของเครือข่ายผู้ปกครอง และเป็นการร่วมกันระหว่างผู้ปกครองในเครือข่าย ที่จะมีโอกาสช่วยดูแลพฤติกรรมบุตรหลานของตนและของคนอื่น ถ้าเห็นว่าเบี่ยงเบน ไปในทิศทางที่ไม่ถูกต้อง ให้ร่วมกันค้นหาทางแก้ไข พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ ซึ่งพิจารณาทัศนะของผู้ร่วมสนทนาประกอบด้วยผู้ปกครองและครู ดังคำพูดที่ว่า

“โรงเรียนเราเปิดโอกาสและสนับสนุนการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาศักยภาพนักเรียนทุกคน โดยเฉพาะกิจกรรมที่พัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ เช่น การนิมนต์พระวิทยากรอบรมคุณธรรม จริยธรรม ในระดับ ม. 5 และการสนับสนุนโครงการค่ายพุทธบุตร พุทธธรรมและ กิจกรรมเกี่ยวกับกลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ เป็นต้นว่าการจัดนิทรรศการวันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา การสวดมนต์บูชาพระรัตนตรัยในทำนองสรภัญญะ โรงเรียนก็เปิดโอกาสให้เครือข่ายผู้ปกครองดำเนินการหาครูมาทบทวนให้นักเรียนก่อนสอบปลายภาค 2-3 สัปดาห์ โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายใดๆ ซึ่งโรงเรียนเราได้อำนวยความสะดวกให้ตลอดเวลาดำเนินการ”

ครูแนะแนวให้ทัศนะต่อไปว่า “ความสำเร็จของนักเรียน โรงเรียน ที่ผ่านมาโดยเฉพาะในปัจจุบัน ปีการศึกษา 2552-2553 เกิดจากความกระตือรือร้นของผู้ปกครอง ที่อยากเข้ามามีส่วนช่วยเหลือโรงเรียนและบุตรหลาน และพ่อแม่ผู้ปกครองของนักเรียนบางท่านยังเอาศักยภาพของตนเองมาช่วยสนับสนุนการจัดการศึกษาของโรงเรียนให้เกิดประโยชน์สูงสุดทางวิชาการ การปกครอง และการพัฒนาบรรยากาศของสภาพแวดล้อมในโรงเรียนและด้านอื่น ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อนักเรียนและโรงเรียน”

ผู้ปกครองเครือข่ายกล่าวต่อว่า “การดำเนินงานของเครือข่ายผู้ปกครองเป็นลักษณะโครงการที่เกิดจากทุกห้อง ทุกระดับชั้น มิได้เกิดขึ้นจากการสั่งการจากข้างบนลงมาข้างล่าง ผู้ปกครองมีการรวมตัวในกลุ่มที่มีความถนัด หรือมีอาชีพคล้ายคลึงกัน รวมตัวกันทำโครงการที่เป็นประโยชน์ให้แก่โรงเรียน เห็นชัดเจนในโครงการ “วันครอบครัว” หรือโครงการ “ค่ายพุทธธรรมนำชีวิต” เป็นต้น

อย่างไรก็ตามกลุ่มสนทนบางท่านยังมีทัศนะว่า การส่งเสริมกิจกรรมการศึกษาที่เกิดขึ้นในบางครั้ง เป็นแนวคิดของครูที่ชี้นำ มิใช่เกิดจากความต้องการของผู้ปกครองอย่างเดียว ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นในบางห้องเรียน และไม่เปิดโอกาสให้ผู้ปกครองได้แสดงความคิดเห็น พิจารณาจากคำพูดที่ว่า “โครงการบางโครงการ เห็นครูชี้นำ หรือเสนอโดยผ่านนักเรียนประจำชั้นเหมือนกัน”

1.4 ให้ความร่วมมือและส่งเสริมเครือข่ายผู้ปกครองให้มีความเข้มแข็ง

ในการประสานสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองด้วยกัน หรือระหว่างผู้ปกครองกับโรงเรียนและครู เพื่อร่วมมือกันแก้ไขพฤติกรรมและผลการเรียนของนักเรียน ได้ทันทั่วทั้งที่ และร่วมมือเป็นหูเป็นตาให้กันได้ ถ้าเห็นพฤติกรรมนักเรียนที่ไม่พึงประสงค์ เช่น หนีเรียน มาสาย หรือผลการเรียนไม่ดี ก็จะได้ติดต่อประสานงานมาร่วมกันแก้ไขปัญหา ในกลุ่มสนทนาให้ทัศนะว่า “ในปีการศึกษา 2553 โครงการของเครือข่ายผู้ปกครองที่เป็นเครื่องมือในการติดต่อประสานงานในการดูแลบุตรหลานก็คือ ทำเนียบผู้ปกครองและนักเรียนซึ่งเป็นรูปเล่มที่ถาวร และยังมีเว็บไซต์เครือข่ายที่เสนอข่าวหรือบอกเล่าเรื่องราวต่างๆ ของผู้ปกครองได้ทันทั่วทั้งที่ ถือว่าสำเร็จเบื้องต้น”

แต่ในบางทศนะได้ให้ข้อคิดข้อเสนอแนะโรงเรียนไว้ว่า “ควรนำฐานข้อมูลทำเนียบผู้ปกครองและนักเรียน ในหนังสือเล่มถาวรที่แจกให้ผู้ปกครองทุกท่าน นำมาเป็นฐานข้อมูลสำคัญของโรงเรียนในระบบเครือข่ายคอมพิวเตอร์ให้เป็นปัจจุบัน เพื่อลดภาระการใช้จ่ายที่ระดมเงินช่วยกันบริจาคทำหนังสือฉบับดังกล่าว ดังที่ชนะประธานชมรมผู้ปกครองและครูที่ว่า “ก็ขอแสดงความยินดีกับโรงเรียนที่เครือข่ายผู้ปกครองปีนี้ (ปี 2553) สามารถดำเนินการจัดพิมพ์ทำเนียบเป็นรูปเล่มได้สำเร็จ แต่ก็หวังว่าน่าจะนำฐานข้อมูลเข้าระบบเครือข่ายเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ เพื่อเป็นฐานข้อมูลสำคัญของโรงเรียนและต่อไปให้เป็นปัจจุบัน ไม่ต้องเสียเงินจัดพิมพ์อีก”

1.5 มีการประสานข้อมูลข่าวสาร และเปิดโอกาสให้เครือข่ายผู้ปกครองมีส่วนร่วม

ในการคิด วางแผนแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูลข่าวสารเป็นระยะ

เมื่อโรงเรียนมีเครือข่ายผู้ปกครองทั้งระดับห้องเรียน ชั้นเรียน และระดับโรงเรียน ซึ่งมาจากการเลือกตั้งของผู้ปกครองในทุกระดับชั้น ในที่ประชุมได้มีการพูดคุย แสดงเจตนารมณ์ร่วมกันกับครู ที่จะร่วมมือกันผลักดัน ให้นักเรียนมีความรู้ที่ดี มีคุณธรรมประกอบ และพยายามฝึกให้นักเรียนได้นำไปใช้ในชีวิตประจำวันให้มากที่สุด เห็นได้จากทัศนะของที่ประชุม โดยบอกว่า “ในต้นปีการศึกษา 2553 ในเดือน มีนาคม – เมษายน โรงเรียนได้ดำเนินการจัดการเลือกตั้งเครือข่ายผู้ปกครองทุกระดับ เสร็จสิ้น แล้วก็เรียนเชิญเครือข่ายระดับห้อง ห้องละ 6 คน จำนวน 48 ห้องเรียน ระดับชั้น และระดับโรงเรียน เข้าร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการ “รวมพลัง – กำหนดยุทธศาสตร์ พัฒนาคุณภาพนักเรียนโดยการมีส่วนร่วมของเครือข่ายผู้ปกครองและครูที่ปรึกษาในระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน”

ในกิจกรรมดังกล่าวข้างต้น มีผู้ปกครองเข้าร่วมจำนวน 154 คน ครูที่ปรึกษามาเข้าร่วม 87 คน ฝ่ายบริหาร และกรรมการสถานศึกษา และชมรมผู้ปกครอง รวมทั้งสิ้น 257 คน จัดขึ้นจำนวน 2 วัน ระหว่างวันที่ 23 – 24 พฤศจิกายน 2553 เป็นการหาหลักการแนวทางที่เป็นความรู้จากวิทยากรที่เชี่ยวชาญด้านกรณี ส่วนร่วมของเครือข่ายผู้ปกครอง จากนั้นก็แบ่งกลุ่มสรุปปัญหาของนักเรียนในปีการศึกษาที่ผ่านมา ในแต่ละระดับชั้นตั้งแต่ ม. 1 – ม.6 และร่วมกันหาแนวทางการจัดการการแก้ปัญหาและส่งเสริมพัฒนาลูกศิษย์ตลอดจนได้ร่วมกันจัดทำปฏิทินการปฏิบัติงานของโรงเรียนร่วมกับผู้ปกครอง ได้เข้าร่วมบริหารจัดการการดำเนินกิจกรรมพัฒนาคุณภาพนักเรียนอย่างจริงจัง เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายผู้ปกครองของโรงเรียน

ส่วนข้อเสนอแนะในการสร้างการมีส่วนร่วมทางการศึกษาของโรงเรียน จากกลุ่มสนทนาในครั้งนี้มีคำกล่าวที่สามารถนำมาเป็นแนวทางในการสร้างการมีส่วนร่วมของโรงเรียนได้ เช่น “ควรสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายผู้ปกครอง เอื้อประโยชน์ต่อความเข้มแข็งของโรงเรียน

ยิ่งขึ้น” “จากปี พ.ศ.2547 ถึงวันนี้ เครือข่ายผู้ปกครองผ่านการเรียนรู้มาหลากหลายและมีพัฒนาการ และกำลังทวีบทบาทที่สำคัญยิ่งขึ้นในการมีส่วนร่วมพัฒนาผู้เรียน”

นอกจากนี้กลุ่มสนทนายังกล่าวถึงแนวทางการมีส่วนร่วมของพ่อแม่ผู้ปกครองและชุมชนว่า “ในบางครั้งในชุมชนหรือผู้ปกครองของนักเรียนเป็นกรณีปัญหา ปราชญ์ชาวบ้านจะทำหน้าที่สืบสานภูมิปัญญา ซึ่งท่านเหล่านี้มีส่วนร่วมช่วยโดยเข้ามามีส่วนร่วมจัดค่ายส่งเสริมการเรียนการสอน ในฐานะวิทยากรในบางเนื้อหาได้”

“และที่สำคัญที่สุดก็คือ ถึงแม้การรวมตัวของเครือข่ายผู้ปกครองที่ก่อตั้งขึ้นมาเพียงไม่กี่ปีก็ตาม ความผูกพันกับชุมชน มีพอสมควรค่อนข้างดี และเมื่อใดที่มีการร้องขอจะได้รับความร่วมมืออย่างดี ถึงแม้ชุมชนโดยรอบจะมีไข้ชุมชนเศรษฐกิจดีนักก็ตาม เห็นได้จากการตั้งถิ่นฐานวิถีชีวิตที่จัดทอด ณ วัด” เป็นต้น

สรุปการดำเนินงานการมีส่วนร่วมของโรงเรียนจากการสนทนากลุ่มในประเด็น “ยุทธศาสตร์การดำเนินงานการมีส่วนร่วมของโรงเรียนในด้านการพัฒนากลยุทธ์การสอน หลักสูตรทางพระพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก” ได้ดังนี้

ตารางที่ 19 ยุทธศาสตร์การดำเนินงานการมีส่วนร่วมคุณธรรมของโรงเรียน

รายการ	การมีส่วนร่วม	
	ข้อเด่น	ข้อด้อย
สภาพการดำเนินการมีส่วนร่วมของโรงเรียน	- มีการประชุมวางแผนร่วมกันระหว่างผู้บริหารครู	- ความไม่เข้าใจในบทบาทหน้าที่ของ
การสร้างความเข้าใจตระหนักแก่เครือข่ายผู้ปกครอง เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน	เครือข่ายผู้ปกครองชมรมผู้ปกครองและครู	เครือข่ายโดยมีความเข้าใจว่าจะต้องมีฐานะ
การดูแลช่วยเหลือนักเรียนให้มีคุณภาพดีขึ้น	คณะกรรมการสถานศึกษาเพื่อพัฒนาโรงเรียนอย่างต่อเนื่อง	เศรษฐกิจดีเพราะสามารถช่วยเหลือโรงเรียนได้
		- การประชาสัมพันธ์และการกำหนดบทบาทของเครือข่ายไม่ชัดเจน

การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมมนา

ในการมีส่วนร่วมของเครือข่ายผู้ปกครองในปีการศึกษา 2553 เริ่มตั้งแต่การจัดประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “รวมพลัง-กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพนักเรียน โดยการมีส่วนร่วมของเครือข่ายผู้ปกครองและครูที่ปรึกษา ประจำปีการศึกษา 2553 เมื่อวันที่ 13-14 พฤษภาคม 2553 เพื่อเตรียมการดำเนินการพัฒนาคุณภาพนักเรียนประจำปีการศึกษา 2553 แบ่งการดำเนินการออกเป็น 3 ตอน คือ

1. จำนวนและร้อยละของผู้เข้าร่วมประชุมสัมมนา จำแนกตามสถานภาพ
2. ผลการระดมความคิดของเครือข่ายผู้ปกครองและครู จำแนกตามระดับชั้น
3. ผลการดำเนินงานการพัฒนาคุณภาพนักเรียนในปีการศึกษา 2553

1. สถานภาพทางสังคมของผู้เข้าร่วมสัมมนา ซึ่งประกอบด้วยคณะกรรมการสถานศึกษา คณะกรรมการชมรมผู้ปกครองและครู คณะผู้บริหารสถานศึกษา ครูที่ปรึกษา เครือข่ายผู้ปกครองระดับชั้น ม. 1- ม.6 และผู้สังเกตการณ์ จากมูลนิธิเครือข่ายครอบครัว ดังปรากฏในตารางที่ 20

ตารางที่ 20 แสดงจำนวนและร้อยละของผู้เข้าร่วมสัมมนา จำแนกตามสถานภาพทางสังคม (Status)

ลำดับที่	สถานภาพทางสังคม	จำนวน	ร้อยละ
1	คณะกรรมการสถานศึกษา	5	1.9
2	คณะกรรมการชมรมผู้ปกครองและครู	4	1.6
3	ผู้บริหารสถานศึกษา	3	1.2
4	ครูที่ปรึกษา	87	33.89
5	เครือข่ายผู้ปกครองระดับ ม.1	42	16.3
6	เครือข่ายผู้ปกครองระดับ ม.2	25	9.7
7	เครือข่ายผู้ปกครองระดับ ม.3	33	12.8
8	เครือข่ายผู้ปกครองระดับ ม.4	18	7.0
9	เครือข่ายผู้ปกครองระดับ ม.5	18	7.0
10	เครือข่ายผู้ปกครองระดับ ม.6	18	7.0
11	ผู้สังเกตการณ์จากมูลนิธิเครือข่ายครอบครัว	4	1.6
รวม		257	100

จากตารางที่ 20 สถานภาพทางสังคมของผู้เข้าร่วมประชุมสัมมนา ซึ่งเป็นคณะครูที่ปรึกษามากที่สุด จำนวน 87 คน คิดเป็นร้อยละ 33.9 รองลงมาคือเครือข่ายผู้ปกครองระดับชั้น ม. 1 จำนวน 42 คน คิดเป็นร้อยละ 16.3 เครือข่าย ผู้ปกครองระดับชั้น ม.3 จำนวน 33 คน คิดเป็นร้อยละ 12.8 เครือข่าย ผู้ปกครองระดับชั้น ม. 2 จำนวน 25 คน คิดเป็นร้อยละ 9.7 เครือข่ายผู้ปกครองระดับชั้น ม. 4 , ม.5 และ ม.6 จำนวนระดับละ 18 คน คิดเป็นร้อยละ 7 คณะกรรมการสถานศึกษา จำนวน 5 คน คิดเป็นร้อยละ 7 คณะกรรมการสถานศึกษา จำนวน 5 คน คิดเป็นร้อยละ 1.9 คณะกรรมการชมรมผู้ปกครองและครู และผู้ร่วมสังเกตการณ์จากมูลนิธิเครือข่ายครอบครัว จำนวนกลุ่มละ 4 คน คิดเป็นร้อยละ 3 และผู้บริหารสถานศึกษา จำนวน 3 คน คิดเป็นร้อยละ 1.2 ตามลำดับ

2. ผลการระดมความคิดของเครือข่ายผู้ปกครองในแต่ละระดับชั้น

โดยภาพรวม (ระดับชั้น ม.1-ม.6) การระดมความคิดของเครือข่าย ผู้ปกครองกับครูที่ปรึกษาในการตั้งประเด็นระดับปัญหา การหาทางแก้ปัญหาเกี่ยวกับปัญหาที่ไม่พึงประสงค์ และการจัดกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมนักเรียน ของนักเรียนระดับ ม.1- ม.6 ดังนี้

ตารางที่ 21 แสดงระดับปัญหาของนักเรียนจำแนกตามระดับชั้น

ระดับชั้น	ปัญหา						
	ระเบียบวินัย	การเรียน การบ้าน	ผู้ปกครอง ไม่สนใจ	ติด เกมส์	กิจกรรม มากไป	การเลือก แผนการเรียน	การปรับ ตัวการเรียน
ม.1	●	●		●			
ม. 2	●	●		●			
ม. 3	●	●				●	
ม. 4	●						●
ม. 5	●	●			●		
ม. 6	●	●	●				

จากตารางที่ 4-19 ปัญหาของนักเรียนโดยภาพรวมพบว่ามีความปัญหาที่มีมากและรุนแรงก็คือปัญหาด้านการเรียนการสอน โดยเฉพาะชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3.5 และ 6 โดยเฉพาะ ม. 3 และ ม.6 จะมีปัญหาเรื่องผลการเรียนติด ร ซึ่งมีผลต่อการจบการศึกษา ส่วน ม.5 ปัญหาการเรียนเกิดจากการรับผิดชอบในโรงเรียนมีมาก ตั้งแต่ ประธานนักเรียน ประธานคณะสี เป็นต้น รองลงมาคือ

ปัญหาเพราะระเบียบวินัย โดยเฉพาะระดับ ม.1 และ ม.4 ซึ่งเป็นชั้นแรกของช่วงชั้นที่ 3 และ 4 จะได้รับความดูแลอย่างดี จากครูและผู้ปกครอง อย่างละเอียดอ่อนมาก นอกจากนั้นก็มีปัญหาที่กำลังอยู่ในความนิยมของวัยรุ่นก็คือ การติดเกมส์ โดยเฉพาะ ม.2 จะพบมากและนำไปสู่ปัญหาการเรียนและหนีเรียนในที่สุด

แนวทางในการป้องกันแก้ไข ปัญหาของนักเรียนที่เกิดจากการระดมความคิดในที่ประชุมครั้งนี้ เพื่อวางแผนทางในการส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาคุณภาพนักเรียนของปีการศึกษา 2553 ต่อไป ดังปรากฏในตารางที่ 22

ตารางที่ 22 แสดงแนวทางในการแก้ไขปัญหาลำเนาตามระดับปัญหา

ลำดับที่	ระดับปัญหา	ลักษณะของปัญหา	แนวทางป้องกัน (โครงการ/ กิจกรรม)
1	การเรียน		● โครงการสนับสนุนให้รู้จักกิจกรรมรู้หน้าที่อย่างมีวินัย - จัดการอบรมโดยเครือข่ายผู้ปกครอง - จัดโครงการเรียนพิเศษตอนเย็น
2	ระเบียบวินัย		● โครงการสานฝันให้ลูกรัก ● กิจกรรมคนดีศรีสามเสน 2 - ชมเชย นักเรียนที่ทำดี และเชิญผู้ปกครอง นักเรียนที่ผิดระเบียบ
3	ติดเกมส์		● กิจกรรมเล่นเกมส้อย่างเพียงพอ - ตั้งเงื่อนไขในการเล่น - จัดสายสัมพันธ์ครอบครัว - ตั้งเวลาการเล่น - ควบคุมค่าใช้จ่าย - ไม่ให้อยู่ในห้องพักเพียงคนเดียว - ผู้ปกครองต้องฝึกคอมพิวเตอร์

ผู้วิจัยได้สรุปข้อเสนอจากการสนทนากลุ่มเกี่ยวกับกลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก/ แนวการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ได้แก่

1. ควรมีการทบทวนความรู้เดิมเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อให้นักเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายได้ระดมสมอง
2. วิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุของปัญหาในการดำเนินชีวิตร่วมกันของพุทธศาสนิกชน โดยรวบรวมจากข่าวเหตุการณ์ในชีวิตประจำวัน
3. หาแนวทางการนำแบบอย่างการดำเนินชีวิตจากชาวพุทธตัวอย่าง และข้อคิดประจำวัน ไปใช้ในการดำเนินชีวิต
4. กัดเลือกหลักธรรมของพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของนักเรียน และควรจัดทำสมุดทำมือบันทึกความประทับใจในคุณงามความดีของผู้อื่นที่นักเรียนได้พบในชีวิตประจำวัน โดยหัวข้อนี้ ท่านปัญญานันท์มณี เจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม ให้ทัศนะไว้ว่า “..... อาตมาเห็นว่าการให้นักเรียนจัดทำสมุดบันทึกความดีของตนเอง เหมือนที่เคยทำกันมานั้น ไม่ได้ผล เหตุเพราะคนที่ทำดีนั้นส่วนใหญ่จะทำด้วยใจ ไม่หวังผลตอบแทน ฉะนั้นการที่จะให้คนทำดีมาเขียนขึ้นชมในความดีของตนเองนั้น ไม่ถูกต้อง ควรที่จะปรับเปลี่ยนเป็นการเขียนบันทึกความประทับใจในความดีงามของผู้อื่น ซึ่งจะเขียนได้มากและดีกว่าสมุดบันทึกความดีแบบเดิม ๆ นอกจากจะทำให้เด็กและเยาวชนทำความดีสม่ำเสมอด้วยการปฏิบัติจริงแล้ว ยังเป็นการฝึกให้เด็กรู้จักหลักธรรมในเรื่องของ มุทิตาจิต เป็นความรู้สึกดี ๆ ต่อผู้อื่น เป็นการฝึกให้นักเรียนรู้จักมองผู้อื่นในแง่บวก ฉะนั้นกลยุทธ์การประยุกต์ใช้สมุดบันทึกความประทับใจในความดีของผู้อื่นนี้ จะสามารถทำให้เด็กและเยาวชนมุ่งมั่นทำความดีมากขึ้น รวมทั้งเด็ก ๆ รู้จักมองโลกในแง่ดีในด้านบวกเพิ่มขึ้นอีกด้วย...”
5. จัดกิจกรรมการบริหารจิตและเจริญปัญญาในแง่ของการปฏิบัติจริงด้วยโครงการค่ายพุทธบุตรหรือการเข้าค่ายธรรม เพื่อให้ผู้เรียนได้นำวิธีการบริหารจิตและเจริญปัญญาไปใช้ใน ชีวิตประจำวัน
6. สอนด้วยการปฏิบัติตรงเช่นการจัดนิทรรศการเกี่ยวกับวันสำคัญทางพุทธศาสนา ค้นหาบุคคลที่ทำความดีในท้องถิ่น/ชุมชนและประเทศชาติ พร้อมทั้งบอกลักษณะของความดีของบุคคลที่นักเรียนได้ค้นหา มา อาจด้วยกิจกรรม “คนค้นคน” และรายงานผลการศึกษาค้นคว้าตัวอย่างบุคคลที่ได้รับผลตอบแทนจากการทำดี
7. นักเรียนร่วมกันจัดสัมมนาหรือนิทรรศการเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องใน ชีวิตประจำวัน และเป็นเรื่องที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตประจำวัน โดยนักเรียนเป็นผู้กำหนดหัวข้อตามความสนใจของตน

ในส่วนของรูปแบบการสอน (Model of Teaching) มีการกล่าวถึงในตำราด้านการสอน หลายเล่ม อาทิ ตำราของจอห์นสัน และจอห์นสัน เรื่องการเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ (Cooperative

Learning) เลวิส และวิลเลียม ที่กล่าวถึงการเรียนรู้แบบเน้นประสบการณ์ (Experiential Learning) รูปแบบการเรียนการสอนที่เน้นการพัฒนาด้านจิตพิสัย (Affective Domain) ในการจัดลำดับขั้นการเรียนรู้ 5 ขั้นของบลูม การเรียนรู้แบบกระบวนการกลุ่ม (Group Process) ของอัลลิ่งเจอร์ และคณะ การเรียนรู้แบบสร้างสรรค์ความรู้ (Constructivism) ของโรเบิร์ตและเคลล็อก การเรียนรู้แบบกระจำค่านิยมของโคลเบอร์ก หรือแนวคิดปรัชญาการศึกษาของจอห์น ดิวอี้ ปรัชญาพัฒนาการนิยม การเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง ปรัชญาปฏิรูปนิยม การเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐาน (Problem Based Learning)

จากการศึกษาของนักการศึกษา ได้ศึกษาวิธีการสอนทั้ง 11 วิธี และได้ประยุกต์วิธีสอนเพื่อนำมาใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย จากรูปแบบทั้ง 4 Family ของ Bruce Joyce ตามจุดประสงค์ของเนื้อหาและความมุ่งหมายของหลักสูตร ได้แก่ 4 รูปแบบและสามารถสังเคราะห์แต่ละรูปแบบการสอนทั้ง 11 วิธีเข้ากับรูปแบบทั้ง 4 Family ประกอบด้วย

1. The information processing family
2. The Social family
3. The Personal family
4. The behavioral system family

สรุปได้ว่าในเรื่องของรูปแบบการสอนของ Bruce Joyce เป็น 4 Family

ในเรื่องกลยุทธ์เป็นกลยุทธ์ 4 ส จากพุทธวิธีสอนของพระพรหมคุณาภรณ์ ได้แก่

1. สันทัดสนา คือการชี้แจงให้ชัดเจน อธิบายเนื้อหาให้ศิษย์เข้าใจโดยชัดเจน
2. สมาทปนา คือการมีเทคนิควิธีการที่จะจูงใจให้นักเรียนปฏิบัติตามคำสอน
3. สมุตเตชนา คือ การโน้มน้าวจิตใจให้นักเรียนมีความกระตือรือร้นที่จะเรียน
4. สัมปหังสนา คือ มีความสามารถพูดโน้มน้าวจิตใจให้เกิดความสนุกสนานในการเรียน

กล่าวโดยสรุปกลยุทธ์การสอน 4 ส คือ “สอนให้ แจ่มแจ้ง - จูงใจ - แก่ล้า - ร่าเริง”

แนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิมีลักษณะของรูปแบบและกลยุทธ์ที่สามารถสังเคราะห์ได้ ดังตารางที่ 23 ดังนี้

ตารางที่ 23 แสดงลักษณะและรูปแบบกลยุทธ์การสอนของผู้ทรงคุณวุฒิ

ที่	รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ- แนวการสอน	ลักษณะของรูปแบบ	ลักษณะของกลยุทธ์
1.	พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต) อริยสัจ,อุปามา – อุปมัย, ธรรมสาส์น	The Personal family	สันติศาสนา – แจ่มแจ้ง
2.	พระโพธิญาณเถร(หลวงปู่ชา สุภัทโท) เบญจขันธ์	The Personal family	สมาธิปนา - จูงใจ
3.	พุทธทาสภิกขุ ไตรสิกขา	The Behavioral system family	สมาธิปนา – จูงใจ
4.	พระพรหมมงคลจารย์(ปัญญานันทะ) สนทนาธรรม - ธรรมสาส์น	The Personal family	สมุตเตชา - แก่ตัวกล้า
5.	พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร จิตตฺธมฺโม) สัมมาทิฎฐิ	The Behavioral system family	สมุตเตชา - แก่ตัวกล้า
6.	พระราชธรรมนิเทศ (พระพยอม กัลยาโณ)เผชิญสถานการณ์	The Social family	สัมปหังสนา – ร่าเริง
7.	พระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่อดิลก จิตฺตมฺโม) กฎแห่งกรรม	The Behavioral system family	สันติศาสนา – แจ่มแจ้ง
8.	พระปัญญานันทะมุนี (เจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม) ค่ายพุทธบุตร –การะธรรม 6	The Behavioral system family	สมุตเตชา - แก่ตัวกล้า
9.	แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด (เสถียรธรรมสถาน) การเล่านิทาน,กรณี ตัวอย่าง,บทบาทสมมุติ	The Personal family	สมุตเตชา - แก่ตัวกล้า
10.	พระมหาสมปอง ตาลปุตฺโต สถานการณ์จำลอง, กลุ่มสัมพันธ์, สื่อนวัตกรรม	The information processing family	สัมปหังสนา - ร่าเริง
11.	พระอาจารย์ ว.วชิรเมธี สร้างศรัทธาพัฒนาปัญญาเพื่อปลูกฝัง ค่านิยม	The Behavioral system family	สันติศาสนา - แจ่มแจ้ง

จากตารางที่ 23 ลักษณะและรูปแบบกลยุทธ์การสอน สามารถวิเคราะห์เป็นรายละเอียดของผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 11 แนวได้ดังนี้

1. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

แนวการสอนแบบอริยสัจ - อุปมา อุปไมย และธรรมสากัจฉา- The Personal Family พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2548, หน้า 731-732) ได้นำขั้นตอนของอริยสัจมาประยุกต์เป็นขั้นตอนในการสอนแบบพุทธวิธีอริยสัจ ดังนี้

1. ขั้นกำหนดทุกข์ ให้รู้ว่าทุกข์หรือปัญหาคืออะไร อยู่ที่ไหน มีขอบเขตแค่ไหน = กำหนดปัญหา
2. ขั้นสืบสาวสมุทัย หยั่งสาเหตุของทุกข์หรือปัญหานั้น = (ไม่แยกต่างหาก)
3. ขั้นนิโรธ ให้เห็นกระบวนการที่แสดงว่าการดับทุกข์ แก่ปัญหาเป็นไปได้และอย่างไร = ขั้นตั้งสมมติฐาน
4. ขั้นเพียรhammer
 - 4.1 มรรค 1: เสนา แสดงหาข้อมูลพิสูจน์/ทดลอง = เก็บข้อมูล/ทดลอง
 - 4.2 มรรค 2: วิมังสา ตรวจสอบ เลือก เก็บข้อที่ถูกต้องใช้ได้จริง
 - 4.3 มรรค 3: อนุโหร กันข้อที่ผิดออก จับหรือเพิกให้ได้มรรคแท้ซึ่งนำไปสู่ผลคือแก้ปัญหาได้ - ขั้นสรุปผล

วิธีสอนแบบแก้ปัญหา (Problem base Learning)

นลินี บำเรอราช (2535, หน้า 45) ได้นำขั้นตอนของอริยสัจมาประยุกต์เป็นการสอนประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นปัญหา มีการถกเถียงกันระหว่างผู้เรียนในปัญหาต่าง ๆ
2. ช่วยกันอภิปรายวิธีแก้ปัญหา เป็นขั้นสมมติปัญหาและวิธีแก้
3. ขั้นทดลองปฏิบัติตามที่ได้อภิปรายไว้ เพื่อทราบวิธีแก้ปัญหาเป็นการรวบรวมข้อมูล
4. การเอาเหตุการณ์รายวันมาพิจารณาเหตุการณ์ในโลกและหาวิธีปฏิบัติ

วิธีสอนแบบอุปมา อุปไมย คือ การสอนโดยการบรรยายเนื้อหาเปรียบเทียบกับคน สัตว์ สิ่งของ ให้ผู้เรียนเข้าใจและมองเห็นภาพ เกิดมโนทัศน์ง่าย ชัดเจน และสมจริง โดยบรรยายอธิบายเนื้อหาที่เป็นนามธรรม หรือเรื่องที่เข้าใจยาก เปรียบเทียบกับสิ่งที่ผู้เรียนเข้าใจและมองเห็นรูปธรรมได้ โดยจะต้องเลือกตัวอย่างสิ่งของที่นำมาเปรียบเทียบกับอุปมาอุปไมยที่ชัดเจนและตรงกับเนื้อหา ตรงกับจุดมุ่งหมายของการสอนเรื่องนั้น ๆ มากที่สุด

วิธีสอนแบบธรรมสากัจฉา

คำว่า ธรรมสากัจฉา หมายถึง การสนทนาธรรมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นการอภิปรายปัญหา การแสวงหาเหตุผลค้นคิดเป็นการซักถามและแก้ปัญหา การสอนแบบธรรมสากัจฉาเป็นการสอนเพื่อให้ผู้เรียนรู้จักคิด แก้ปัญหา เป็นคนมีเหตุผลและช่วยให้ผู้เรียนได้แนวคิดทางธรรมะการได้ฝึกฝนอย่างจริงจัง การสอนแบบธรรมสากัจฉา จะช่วยให้นักเรียนแสวงหาความรู้จากแหล่งต่าง ๆ มิใช่รับฟังจากครู ครูมีบทบาทเป็นที่ปรึกษา เป็นผู้ชี้แหล่งความรู้ตอบคำถามให้ความกระจ่างแจ้ง นักเรียนอ่าน สังเกต สนทนา สำรวจแหล่งความรู้จัดบันทึกเพื่อได้แนวคิดสู่ธรรมสากัจฉาค้นพบความรู้ ฝึกฝนทักษะการจับประเด็น ของความรู้ต่าง ๆ นำมาแลกเปลี่ยนความรู้ในกลุ่มของตน การรวบรวมความรู้เป็นแนวคิด แนวความเชื่อและแนวปฏิบัติ โดยเลือกเฟ้นและรวบรวมเรื่องราวต่าง ๆ ให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เห็นคุณค่าเกิดความรู้สึกลอยตามธรรมนั้น ๆ การพิสูจน์ความรู้เป็นการนำความรู้ ความคิด ความเข้าใจมาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เป็นการนำความรู้มาสู่การปฏิบัติเนื่องด้วย การสอนแบบธรรมสากัจฉามีวิธีการคือ

1. คู่สนทนา ได้แก่ ครูกับนักเรียน นักเรียนกับนักเรียน นักเรียนกับวิทยากร โดยตั้งจุดมุ่งหมายการสนทนาให้ตรงกัน
2. คู่สนทนา กำหนดหัวข้อเรื่อง ปัญหา ขอบเขตการถกเถียง การซักถามในเรื่องอะไร
3. คู่สนทนา ค้นคว้าหาความรู้จากแหล่งวิชาการต่าง ๆ ในหัวข้อเรื่องที่สนทนา โดยเฉพาะการอ่านในใจ จะต้องรวบรวมประเด็นเพื่อนำมาสนทนา
4. การแสดงความคิดเห็น
 - 4.1 อภิปรายทั่วไป ครูเป็นผู้ดำเนินการอภิปราย นักเรียนแสดงความรู้แสดงความคิดเห็น หรือคัดค้าน ตามเวลาที่กำหนด ครูเป็นผู้สรุป
 - 4.2 อภิปรายเฉพาะกลุ่ม ครูจัดให้นักเรียน 4 - 5 คน อภิปรายหน้าชั้น โดยครูเป็นผู้ดำเนินการอภิปรายซักถามนักเรียน
 - 4.3 อภิปรายเป็นกลุ่ม แบ่งนักเรียนเป็นกลุ่ม แต่ละกลุ่มค้นคว้า อภิปรายในกลุ่มของตน ให้นักเรียนกลุ่มหนึ่งอภิปรายหน้าชั้น นักเรียนกลุ่มอื่นซักถามและแลกเปลี่ยน
 - 4.4 จัดนักเรียนเป็นกลุ่ม ๆ ละ 6 คน แต่ละกลุ่มนำความรู้ที่อ่านมาแลกเปลี่ยนความเห็นสรุปเป็นข้อคิด ให้ประธานกลุ่มอภิปรายหน้าชั้น
 - 4.5 จัดโต้วาที
 - 4.6 แบ่งกลุ่ม ๆ ละ 5 - 7 คน ค้นคว้าหาความรู้แล้วแสดงความคิดเห็นในกลุ่มแล้วส่งตัวแทนมาอภิปรายหน้าชั้น

การแสดงความคิดเห็นจะต้องมีการสรุปความคิดเห็นและเรื่องราวทุกครั้งโดย

- ครูสรุปด้วยการบอกเล่าและอธิบายเพิ่มเติม
- นักเรียนช่วยกันสรุป และเขียนลงบนกระดานดำ
- นักเรียนที่เป็นเลขานุการ จดประเด็นและความคิดลงในสมุดให้ครูตรวจ
- นักเรียนจดประเด็นความคิดลงสมุด

2. พระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภัทโท)

วิธีสอนแบบเบญจจันท์ - The personal family

วิธีสอนแบบเบญจจันท์มี 5 ขั้นตอน เป็นการสอนโดยยึดหลักธรรมเบญจจันท์ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นการสอนให้ผู้เรียนพิจารณาเบญจจันท์ตามลำดับขั้นดังนี้

1. กำหนดและเสนอสิ่งเร้า (ขั้นรูป) ครูกำหนดสิ่งเร้าให้นักเรียนได้สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย โดยกำหนดสื่อการเรียนให้เกิดตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรส กายกระทบอ่อน แข็ง เย็น ร้อน
2. ขั้นการรับรู้ (ขั้นเวทนา) ครูควบคุมสิ่งเร้าให้นักเรียนสัมผัสอย่างถูกต้องและเกิดความรู้จากตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรส กายกระทบอ่อน แข็ง เย็น ร้อน ก็จะเกิดสุขเวทนา หรือพอใจนักเรียนก็จะเรียนดี ถ้าเกิดทุกข์เวทนาหรือไม่พอใจก็จะเรียนไม่ดี
3. ขั้นวิเคราะห์ สังเคราะห์การรับรู้ (ขั้นสัญญา) ครูตั้งคำถามให้ผู้เรียนคิดแยกแยะว่ามีอะไรเกิดขึ้น อะไรเป็นต้นเหตุแล้วเกิดผลอย่างไร ถามความรู้สึกของผู้เรียนต่อสิ่งนั้น ๆ เป็นขั้นวิเคราะห์แล้วจะเกิดสัญญา คือการจำได้หมายรู้
4. ขั้นตัดสินใจความดีงาม (ขั้นสังขาร) เป็นขั้นที่ผู้เรียนตอบรับหรือไม่ตอบรับในคำนิยมที่ครูสอน เป็นขั้นปรุงแต่งเมื่อจำได้ก็เป็นการปรุงแต่งรับหรือไม่รับความรู้นั้น
5. ขั้นการเกิดอุปนิสัย (ขั้นวิญญาณ) ขั้นรู้แจ้งเห็นจริง เป็นขั้นที่ครูถามแบบล้วงความรู้สึกโดยสร้างสถานการณ์ให้คิดแล้วผู้เรียนตอบว่าควรทำหรือไม่ควรทำในสถานการณ์ดังกล่าว เป็นขั้นการรับรู้ (พระโพธิญาณเถร, 2536, หน้า 15)

3. พุทธทาสภิกขุ

วิธีสอนแบบไตรสิกขา - The behavioral system family

นักปราชญ์ในทางพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุ (2533) นำเสนอว่า แก่นของพุทธศาสนาอยู่ที่หลักการสอน ปฏิจสงมุปบาทและอริยสัจ 4 ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หากได้ศึกษาและทำความเข้าใจหลักธรรมคำสอนทั้งปฏิจสงมุปบาท และอริยสัจ 4 แล้วจะเข้าใจแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในด้านต่าง ๆ ได้ นอกจากนั้น ปฏิจสงมุปบาทกับอริยสัจ 4 ก็เป็นเรื่องเดียวกัน ที่นำเสนอในแง่ที่เป็นระบบการศึกษาเพื่อการแก้ปัญหาที่ยั่งยืน มีทั้งหลักวิชา และการปฏิบัติอยู่ในตัว ส่วนปฏิจสงมุปบาท พุคถึงหลักวิชาอย่างเดียว หลักวิชาที่เป็น

กลาง ๆ ทั้งหลักวิชากว้าง ๆ และหลักวิชาที่เจาะรายละเอียด”

วิธีสอนแบบไตรสิกขา เป็นวิธีที่ฝึกสติ สมาธิ ปัญญา เป็นแนวทางในการปฏิบัติให้ผู้เรียน มีสติ สำรวมกาย วาจา ให้ถูกต้องอยู่ในองค์แห่งศีล มีจิตศึกษา คือฝึกจิตให้สงบมั่นคง ผ่องใสระงับ จากกิเลส เมื่อจิตสงบมั่นคง ก็เป็นจิตอันควรแก่การงานที่จะพิจารณาธรรมมีปัญญาศึกษา คือการ พิจารณาร่างกาย ความรู้สำนึกคิดของคนในขณะที่มีสมาธิ ให้เข้าใจหลักสภาพความเป็นจริง เพื่อละกิเลส ละทุกข์ เป็นการสอนที่ให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติจริง

วิธีสอนแบบไตรสิกขา มีขั้นตอนดังนี้

1. นักเรียนรักษาศีล โดยควบคุมกาย วาจา ให้อยู่ในระเบียบและองค์แห่งศีล รักษาศีล มิให้ขาดตกบกพร่อง

2. นักเรียนฝึกสมาธิ ด้วยการสวดมนต์ สำรวมจิตของตนกำหนดคุณหมายใจและอุบาย ฝึกจิตให้มั่นเป็นสมาธิ ควรปฏิบัติทุกวันวันละ 5 – 10 นาที

3. นักเรียนฝึกการใช้ปัญญาพิจารณา ไตร่ตรองในขณะที่จิตมีสมาธิ ให้พิจารณาสภาพ ความเป็นจริงด้วยเหตุผล พิจารณาร่างกาย ความคิดการปฏิบัติ ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดให้เข้าใจ สภาพความเป็นจริงว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่มียั่งยืน ไม่มีสาระ ไม่ยึดถือว่าเป็นของเราหรือเป็นเรา กำหนดสภาพธรรมที่เราได้กระทำผิดศีลอย่างไร และมีอุบายที่จะควบคุม กาย วาจา และใจ อย่างไร ก็จะไม่ตกอยู่ในอำนาจของกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ ผู้เรียนสามารถบรรยายลำดับสิ่งที่ พิจารณาได้โดยละเอียดและเสนอข้อปฏิบัติได้ถูกต้องตามสภาพปัญหาที่เผชิญอยู่ ผู้สอนจะทำ หน้าที่สรุปหลักธรรมให้ผู้เรียนได้พิจารณาและให้กำลังใจในการปฏิบัติตามไตรสิกขา (พุทธทาสภิกขุ, 2536, หน้า 289 – 299)

4. พระพรหมมงคลจารย์ (ปัญญานันทะ)

สนทนาธรรม – ธรรมสากัจฉา – The Personal family

พระพรหมมงคลจารย์ (ปัญญานันทะ) (2539, หน้า 278-280) ได้สรุปความหมายของ การสนทนาธรรมว่า เป็นการสนทนาให้รู้ว่าสิ่งใดเป็นอกุศลธรรมความชั่ว จะได้ละเว้นเสีย สิ่งใด เป็นกุศลธรรมความดีจะได้ตั้งใจทำให้มาก และสิ่งใดเป็นอัปภาคธรรมคือความจริงตามธรรมชาติ ไม่ดีไม่ชั่ว ก็รู้เท่าทันทุกประการจะได้ไม่หลงเข้าใจผิดให้เกิดทุกข์

องค์ประกอบของการสนทนาธรรมมีดังนี้

1. คู่สนทนาต้องพูดธรรมเป็น เมื่อเข้าใจอย่างไรแล้วก็สามารถถ่ายทอดเป็นคำพูดให้ เข้าใจตามนั้นได้ด้วย โดยยึดหลักการพูดในมงคล 10 มีวาจาสุภาษิตเป็นบรรทัดฐาน คือ

1.1 เรื่องที่พูดต้องเป็นเรื่องจริง

1.2 เรื่องที่พูดนั้นเป็นเรื่องที่มีประโยชน์

1.3 ต้องพูดด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ

1.4 ต้องพูดถูกกาลเทศะ

1.5 ต้องพูดด้วยเมตตาจิต

2. กลุ่มสนทนาต้องฟังธรรมเป็น การฟังธรรมที่ถูกต้องคือการฟังด้วยการพิจารณา โดยต้องปฏิบัติ ดังนี้

2.1 ควบคุมตัวเองและควบคุมใจให้อยากฟัง

2.2 ต้องละกิเลสต่าง ๆ เช่น ความหวัศ ความถือตัว ความเห็นผิดที่คอยต่อต้านธรรมไว้

ผู้ฟังเป็นจะต้องหมั่นฟังธรรมบ่อย ๆ จนเคยชิน ฝึกเป็นคนมีความเคารพ มองคนอื่นในแง่ดี มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ถือตัว มีความสันโดษ ไม่ฟังเพื่อหือเหิม รู้จักพอรู้จักประมาณและมีความกตัญญู รู้จักอุปการคุณที่ทำนทำแล้วแก่ตน จะทำให้มีอภัยสยัไฟธรรม ฟังธรรมเป็น สามารถรองรับธรรมที่ได้ยินฟังนั้นได้

3. กลุ่มสนทนาต้องสนทนาธรรมเป็นคือทั้งฟังด้วยและพูดด้วยในเวลาเดียวกัน เขาพูดเราฟัง ผู้สนทนาธรรมได้จะต้องฝึกขันธ์จนมีความอดทนต่อการถูกติ ทนคำพูดที่ไม่ชอบใจได้ทั้งจากคนที่สูงกว่าและต่ำกว่า และเลือกกลุ่มสนทนาเป็น ต้องเป็นคนประเภทไฟธรรมด้วยกัน

หลักการสนทนาธรรม

1. สนทนาในธรรม คือ เรื่องที่จะสนทนาต้องอยู่ในวงธรรมไม่สนทนาออกนอกเรื่องที่ไร้สาระ

2. สนทนาด้วยธรรม คือ ผู้ที่สนทนาจะต้องแสดงกิริยาอาการให้เหมาะสม มีความเคารพซึ่งกันและกัน

3. สนทนาเพื่อธรรม คือ ผู้สนทนาต้องตั้งจุดหมายไว้ในใจให้แน่นอนว่าจะต้องหาความรู้ความเข้าใจในธรรมให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

5. พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร จิตฺตธมฺโม)

(อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542) - สัมมาทิฎฐิ - The

Behavioral System Family

ประกอบด้วยปัจจัยหลัก 2 ประการ คือ

ปัจจัยภายนอก (ปรโตโมสะ คือ แหล่งความรู้ที่ดี)

ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ คือการรู้จักคิด รู้จักพิจารณา)

เน้นบุพนิมิตของมรรค (รุ่งอรุณของการศึกษา) ได้แก่

- กัลป์ยามมิตตดา (การมีสิ่งแวดล้อม หรือแหล่งความรู้ดี หรือปรโตโมสะ)

- สีสัมปทา (การมีวินัย)
- ฉันทสัมปทา (การมีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์)
- อุตตสัมปทา (การพัฒนาตนเอง)
- ทิฏฐิสัมปทา (ความเชื่อ คิด เข้าใจถูกต้อง)
- อัปปมาทสัมปทา (ความไม่ประมาท)
- โยนิโสมนสิการสัมปทา (การรู้จักคิด รู้จักพิจารณา)

และ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร จิตฺตฺตมฺโม) (2546, หน้า 59-63) ได้นำพุทธวิธีไปประยุกต์ใช้เป็นกระบวนการสอนและวิธีการสอนในสถานการณ์ปัจจุบัน โดยเป็นการใช้ตามความเข้าใจและความสามารถในระดับผู้เรียน เช่น การสอนด้วยลีลาทั้ง 4 คือ สันทัสสนา สมาทปนา สมุตเตชนา และสัมปทังสนา หรือการสอนให้แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้าและร่าเริง ในเนื้อหาสาระทั้งหลายที่ต้องการให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจและนำไปปฏิบัติจริง ตัวอย่างกิจกรรมการเรียนการสอนเรื่องการสื่อความหมายที่ดี ที่จัดกิจกรรมโดยประยุกต์ใช้ลีลาทั้ง 4 ดังนี้

1. สันทัสสนา ขั้นที่จัดกิจกรรมเพื่อมุ่งให้ผู้เรียนเห็นด้วยตา ได้ยินด้วยหูตนเองอย่างแจ่มแจ้ง ข้อมูลที่บอกเล่ากันมาต่อ ๆ อาจบิดเบือนผิดเพี้ยนไปจากต้นตอ ซึ่งความผิดเพี้ยนนี้อาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิดกันได้ โดยการสร้างสถานการณ์ให้ผู้เรียน 3 - 4 คน ออกไปนอกห้อง แล้วให้ผู้เรียนคนหนึ่ง เล่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้เพื่อน ๆ ฟังในห้อง ต่อจากนั้นจึงเรียกผู้ที่อยู่ข้างนอกคนที่ 1 เข้ามา แล้วเรียกให้ผู้ฟังคนหนึ่ง เล่าเรื่องนั้นต่อให้ผู้อยู่ข้างนอกคนที่ 1 ฟัง และผู้รับฟังคนที่ 1 ก็เล่าต่อให้ผู้ฟังคนที่ 2 เช่นนี้เรื่อย ๆ ทำให้ผู้เรียนที่นั่งฟังในชั้นเรียนเห็นกระบวนการทั้งหมดที่เกิดขึ้น คือเรื่องจากคนที่ 1 ไปยังคนที่ 2 ก็จะเริ่มเปลี่ยนไปบ้างจากคนที่ 2 ไปยังคนที่ 3 ก็จะเปลี่ยนหรือขาดหายไปมากขึ้น การได้เห็นทุกสิ่งทุกอย่างเกิดด้วยตาเช่น ทำให้ผู้เรียนเข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจนถึงลักษณะของกระบวนการสื่อความหมายซึ่งความเข้าใจที่นำไปสู่หลักการปฏิบัติที่ว่า ต่อไปนี้รับฟังอะไร จะต้องฟังหูไว้หู ใคร่ตรงและตรวจสอบให้แน่ชัดก่อนเชื่อ

2. สมาทปนา คือ การจูงใจ เมื่อผู้เรียนเห็นประจักษ์ด้วยตาและเข้าใจแล้วก็จะพูดชักจูงให้เห็นถึงความสำคัญของสิ่งนั้นในชีวิตประจำวันและชวนให้ปฏิบัติ คือ การเตือนสติตนเองในการรับฟัง

3. สมุตเตชนา การเร้าใจให้ผู้เรียนรู้สึกฉีกกัก และมีกำลังใจในการที่จะลงมือปฏิบัติตามตัวอย่างการกระทำของผู้ที่เคยทำสำเร็จแล้ว การยกตัวอย่างเหตุการณ์ที่เคยเห็นผู้อื่นทำ ซึ่งทำให้ผู้เรียนเห็นจริงจางว่า สามารถนำไปใช้ได้จริง และเมื่อใช้แล้วได้ประโยชน์คุ้มค่าหรือเกินค่า ผู้เรียนก็จะเกิดความฉีกกัก อยากทำและได้ประโยชน์ตามตัวอย่างที่ให้บ้าง

4. สัมผัสหงส์นา การช่วยให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกว่าเร้าใจ ชุ่มชื่นใจ ได้ปฏิบัติตามในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม เช่น ให้ผู้เรียนขนานนำผลการปฏิบัติงานส่งให้ครูรับรู้ เมื่อครูอ่านแล้วและเขียนให้กำลังใจ ชมเชย และให้ข้อเสนอแนะต่าง ๆ เพิ่มเติมตามความเหมาะสม ก็จะทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกชุ่มชื่นใจ นอกจากนั้นครูอาจพยายามหาโอกาสให้ผู้เรียนเล่าเรื่องของตนเองให้เพื่อน ๆ ฟัง แลกเปลี่ยนกัน ซึ่งทำให้ผู้เรียนได้รับแนวคิดแนวทางที่หลากหลายขึ้น รวมทั้งเกิดความภาคภูมิใจในตนเองด้วย

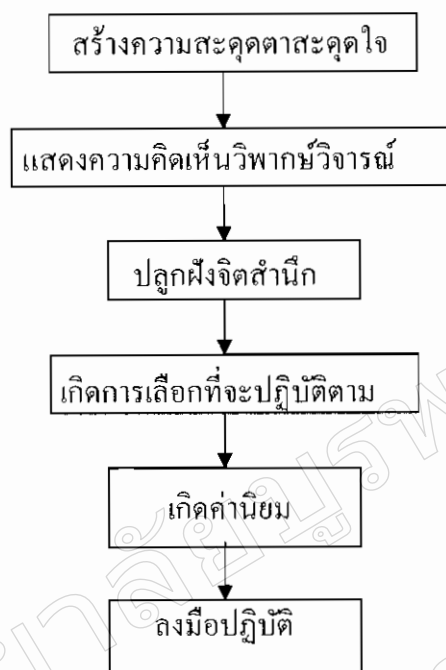
6. พระราชธรรมนิเทศ

วิธีสอนแบบเผชิญสถานการณ์ – The Social Family

พระราชธรรมนิเทศ (2530, หน้า 57 – 59) ได้นำเอาวิธีสอนที่ใช้กระบวนการเผชิญสถานการณ์และการตัดสินใจแก้ปัญหามาใช้ดังนี้

การสอนเพื่อเผชิญสถานการณ์ คือการนำหลักพุทธธรรมจัดเป็นกระบวนการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนได้มีพัฒนาการทางความคิด นำไปสู่การตัดสินใจที่ถูกต้องเหมาะสม และให้บรรลุวัตถุประสงค์ทุกประการ กระบวนการแบบนี้มีอยู่ 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. การรวบรวมข้อมูล ข่าวสาร ข้อเท็จจริง ความรู้และหลักการ
2. การประเมินค่าเพื่อหาคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม
3. การเลือกและการตัดสินใจ
4. การฝึกปฏิบัติ

ภาพที่ 39 การปลุกฝังค่านิยมด้วยวิธีการปฏิบัติรูปแบบสังคมสงเคราะห์ของพระราชธรรมนิเทศ

7. พระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่ोजรัส จิตฺตมฺโม)

การสอนเน้นกฎ แห่งกรรมประสพการณ์ตรง – The Behavioral System Family

กลยุทธ์การสอนหลักธรรมของพระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่ोजรัส จิตฺตมฺโม)

(2534, หน้า 26 – 27) ได้สรุปวิธีสอนเป็น 4 อย่างคือ

1. วิธีสนทนา
2. วิธีบรรยาย
3. วิธีตั้งปัญหา
4. วิธีสอนด้วยการวางกฎเกณฑ์ (ใช้ในกรณีที่มีปัญหา) โดยการบูรณาการหลักวิธีสอน

ได้ 5 วิธีด้วยกันคือ

1. วิธีเอ็งสลักษณะ คือ ทรงแสดงยืนยันข้างเดียว เช่นทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
2. วิธีวิภาษลักษณะ คือ ทรงแยกประเด็นให้ชัดเจน เป็นคำสอนที่มีเงื่อนไข
3. วิธีปฏิบัติลักษณะ คือ ทรงย้อนถามแล้วจึงสอน
4. วิธีฐานลักษณะ คือ พักปัญหาไว้ไม่ทรงตอบเรื่องนั้น เพราะทรงเห็นว่าไม่เป็น

ประโยชน์หรือยังไม่ถึงเวลาที่ต้องรู้หรือเข้าใจ

5. วิธีอุปมาลักษณะ คือ ทรงสอนเปรียบเทียบ

8. พระปัญญาันทะมุนี (เจ้าอาวาสวัดปัญญาันทาราม)

คำพุทธบุตรตามหลักการวรรกรรม 6 – The Behavioral System Family

พระปัญญาันทะมุนี (2552, หน้า 60-64) ได้ให้ความหมาย การะ แปลว่า ความเคารพ หมายถึง การเอาใจใส่มองเห็นความสำคัญที่จะต้องปฏิบัติต่อสิ่งต่าง ๆ ให้ถูกต้องเหมาะสม คุณธรรมข้อนี้ ถือเป็นหลักปฏิบัติและมารยาทนี้ นักเรียนจะต้องศึกษาให้เข้าใจเพื่อจะปฏิบัติได้ถูกต้องเหมาะสมต่อไป

ความเคารพโดยทั่วไปเป็นสิ่งที่นักเรียนได้ปฏิบัติอยู่เป็นประจำแล้วในรูปแบบของมารยาทไทย เช่น การไหว้ การกราบ การแต่งกายชุดดำไปในงานศพ การนั่งฟังปาฐกถาอย่างสงบ การเข้าแถวซื้อตั๋วชมมหรสพ เป็นต้น พฤติกรรมเหล่านี้ถือเป็นการแสดงความเคารพอีกประเภทหนึ่งที่นักเรียนผู้เป็นชาวพุทธควรปฏิบัติให้ถูกต้องเหมาะสมมี 6 ประการ คือ

1. สัตถุการวตาหรือพุทธการวตา คือ ความเคารพในพระศาสนาหรือพระพุทธเจ้าโดยที่พระองค์เป็นผู้ตั้งพระพุทธศาสนา แสดงหลักธรรมคำสอนไว้ในยัสต์ว์เพื่อความพ้นทุกข์ตลอดเวลา 45 ปี แม้พระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ในฐานะที่เราเป็นชาวพุทธควรแสดงความเคารพต่อพระองค์ด้วยการปฏิบัติดังนี้

1.1 กราบไหว้พระพุทธรูป ซึ่งถือเป็นตัวแทนของพระองค์ ไม่แสดงกิริยาอาการใด ๆ ที่แสดงถึงความดูหมิ่น เช่น การเดินข้าม นำพระพุทธรูปไปประดิษฐานไว้ในที่ไม่เหมาะสม การนำพระพุทธรูปไปใช้ในทางที่ผิด เช่น ด้านไสยศาสตร์ นำมาประดับร่างกาย เป็นต้น

1.2 ระลึกถึงคุณงามความดีของพระองค์ ยึดแนวทางพระจริยาวัตรของพระองค์เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต

1.3 ปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์อย่างเคร่งครัด ซึ่งถือว่าเป็นการบูชาที่พระองค์ทรงสรรเสริญ

1.4 บูชาด้วยอามิส เช่น ดอกไม้ ธูป เทียน โคมไฟ ตามสมควร

2. ชัมมการวตา คือ ความเคารพในพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามสมควร ด้วยการปฏิบัติดังนี้

2.1 นำธรรมะเป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนามาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน โดยการปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักธรรม ไม่บิดเบือนคำสอนให้คลาดเคลื่อนจากหลักการที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา

2.2 ไม่ดูถูกเหยียดหยามหรือเพิกเฉยต่อการปฏิบัติธรรม ให้ความสำคัญแก่คัมภีร์ที่บรรจุคำสอนของพระพุทธศาสนาด้วยการหมั่นศึกษาอย่างตั้งใจ ไม่ดัดแปลงข้อความใด ๆ ให้คลาดเคลื่อนจากหลักการที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา

2.3 สร้างคำภีร์ที่แสดงหลักธรรมเผยแผ่

3. สังฆการวตา คือ ความเคารพในพระสงฆ์ ในฐานะที่เป็นผู้ปฏิบัติ ปฏิบัติชอบตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นผู้ถ่ายทอดและแนะนำอบรมสั่งสอนพุทธศาสนิกชน โดยปฏิบัติดังนี้

3.1 แสดงความเคารพทั้งกาย วาจา เช่น การกราบไหว้ การพูดคุยกับพระสงฆ์ด้วยความสุภาพอ่อนน้อม ใช้ศัพท์พูดอย่างถูกต้อง ไม่แสดงกิริยาวาจาดูหมิ่นด้วยเหตุใด

3.2 ปฏิบัติตามคำแนะนำสั่งสอนของพระสงฆ์ด้วยความจริงใจ ทำนุบำรุงท่านด้วยปัจจัย 4 ตามสมควร

3.3 ให้การสนับสนุนในทางที่ถูกต้อง รวมทั้งชวนช่วยทำกิจกรรมให้ท่านตามความเหมาะสม

4. ลิกขการวตา คือ ความเคารพในการศึกษา ได้แก่ ความเคารพในผู้ให้การศึกษา ในสิ่งที่ศึกษา ในวิธีการศึกษา และในสถานศึกษา ซึ่งได้แก่การกระทำต่อไปนี้

4.1 การแสดงความเคารพโดยการไหว้ต่อครู อาจารย์ วิทยากร ตลอดจนพระสงฆ์

4.2 การตั้งใจฟังครูอธิบาย ไม่เล่น ไม่คุยหรือนั่งเล่นในขณะที่เรียน

4.3 อ่านหนังสือด้วยจิตใจจดจ่ออยู่กับเรื่องที่อ่าน

4.4 ทำกิจกรรมตามที่ครูกำหนด เป็นต้น และรวมไปถึงการไม่กระทำการใด ๆ ที่รบกวนผู้อื่นที่กำลังศึกษาอยู่ด้วย

5. อัปปรมาทการวตา คือ ความเคารพในความไม่ประมาท โดยความหมายคือ การเป็นผู้ไม่ประมาทในสิ่งต่าง ๆ ในที่ต่าง ๆ เป็นผู้มีความรู้ตัว มีสติอยู่กับตัวตลอดเวลาไม่ว่าจะกระทำการใด ๆ อีกประการหนึ่ง ได้แก่ ความเป็นผู้ไม่ประมาทในวัย การศึกษาหาความรู้ ฐานะ การประกอบความดี การละเว้นความชั่ว เช่น

5.1 ไม่ประมาทในวัย หมายถึง ไม่คิดว่าวัยยังเด็กเกินไป อายุยังน้อย ยังมีเวลาอีกหลายปี จึงไม่ศึกษาหาความรู้ ประกอบคุณงามความดี ไม่ประกอบอาชีพ

5.2 ไม่ประมาทในการศึกษาหาความรู้ หมายถึง ไม่คิดว่าตนเองจบการศึกษาในระดับนี้ สาขานี้ก็เพียงพอแก่การดำรงชีพ ไม่จำเป็นต้องศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมก็ได้ เป็นต้น

6. ปฏิสันถารการวตา คือ ความเคารพในการต้อนรับปราศรัย ในเมื่อมีผู้ใดผู้หนึ่งมาเยี่ยมเยียนหรือเมื่ออยู่ในฐานะเจ้าถิ่นซึ่งจะต้องให้การต้อนรับอาคันตุกะ โดยจะต้องทำทั้ง 2 ส่วนคือ

6.1 การทำความเคารพตามอาวุโส การหาของต้อนรับแขก เช่น การให้น้ำดื่ม การจัดที่นั่งในที่อันสมควร เป็นต้น เรียกว่า อามิสปฏิสันถาร

6.2 การต้อนรับทางวาจา ได้แก่ การทักทายปราศรัยด้วยวาจาที่ไพเราะสุภาพ อ่อนหวาน การบอกหนทางแก่คนต่างถิ่น การสอบถามความประสงค์ หรือแสดงความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือต่าง ๆ เป็นต้น เรียกว่า ธรรมเนียมปฏิสันถาร

9. แม็กซ์ตันนีย์ เกลียร์สตูด (เกลียร์ธรรมสถาน)

การเล่านิทาน กรณีตัวอย่าง และบทบาทสมมติ -- The Personal Family

การเล่านิทาน

เป็นการสอนที่ใช้นิทานเป็นสื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้เนื้อหาสาระที่ต้องการ ซึ่งครูอาจใช้สื่ออื่น ๆ ประกอบสอนได้ เช่น หุ่น ภาพ แผ่นป้ายสำลี การ์ตูน เป็นต้น นิทานที่ใช้มีหลายประเภท เช่น นิทานปรัมปรา นิทานท้องถิ่น นิทานเทพนิยาย นิทานเกี่ยวกับสัตว์ นิทานคติธรรม นิทานไม่รู้จบ และนิทานตลก นิทานใช้สอนได้ดีสำหรับเด็กโต และเยาวชนนิทานก็ยังใช้ได้ แต่เนื้อหาของนิทานต้องเหมาะสมกับระดับของผู้เรียน

การใช้กรณีตัวอย่าง

เป็นการสอนโดยใช้เรื่องที่กัศมา หรือเขียนขึ้นเพื่อให้ผู้เรียน ได้ศึกษา ควรเป็นเรื่องที่คล้ายคลึงกับความเป็นจริง การที่ผู้เรียนได้อภิปรายในประเด็นต่าง ๆ ร่วมกัน จะช่วยให้ผู้เรียนได้ฟังความคิดที่หลากหลายและแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนมีโอกาสได้คิดพิจารณาและวิเคราะห์หาคำตอบที่เหมาะสม การสอนแบบนี้นำมาใช้ได้ดีในการสอนคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยมต่าง ๆ โดยครูอาจนำข่าวจากหนังสือพิมพ์ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นประเด็นปัญหาทางสังคมในด้านคุณธรรม จริยธรรม หรือค่านิยม มาใช้เป็นกรณีตัวอย่างได้

การใช้บทบาทสมมติ

เป็นการสอนโดยใช้ผู้เรียนสวมบทบาทเป็นตัวละครในสถานการณ์ที่สมมติขึ้น เพื่อช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับบทบาทที่สวม อันจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในความคิด ความรู้สึก เจตคติและอคติต่าง ๆ ของตน ด้วยเหตุการณ์การสอนแบบนี้สามารถใช้สอน คุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมได้ดี เพราะมีความเกี่ยวข้องกับจิตใจ และความรู้สึกโดยตรง

10. พระมหาสมปอง ตาลปุตโต

การใช้สถานการณ์จำลอง กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ สื่อนวัตกรรม – The information processing family

การใช้สถานการณ์จำลอง

เป็นการสอนโดยการให้ผู้เรียนเข้าไปปฏิสัมพันธ์กัน เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ความเป็นจริงของสถานการณ์นั้น สถานการณ์จำลองบางประเภทมีลักษณะเป็นการแข่งขันที่เล่นได้อย่างสนุกสนานไปพร้อม ๆ กับการได้เรียนรู้ความจริงของสถานการณ์นั้น สถานการณ์จำลองสามารถใช้

สอนคุณธรรม มีเกมสถานการณ์จำลองที่ผู้เรียนสามารถลงไปเล่นแล้ว ได้เห็นว่า หากทุกคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน อะไรจะเกิดขึ้น และอะไรเป็นเหตุให้คนเห็นแก่ตน

การสอนโดยใช้กระบวนการและกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์

การสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ หมายถึง การสอนที่ใช้กลุ่มเป็นเครื่องมือในการช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามจุดมุ่งหมายที่กำหนด รวมทั้งการเรียนรู้ในเรื่องการทำงานร่วมกันด้วยความสัมพันธ์อันดี และได้ผลงานที่ดี การสอนแบบนี้จึงมักจัดกิจกรรมกลุ่มย่อย เพื่อให้ผู้เรียนได้มีโอกาสร่วมกิจกรรมอย่างทั่วถึงและเรียนรู้จากกันและกัน การสอนแบบนี้มักใช้การอภิปรายกลุ่มย่อยไปใช้ประกอบทั้งสิ้น ซึ่งส่วนใหญ่มักใช้อภิปรายสรุป หลังจากได้ทำกิจกรรมตามวิธีนั้นแล้ว

11. พระอาจารย์ ว.วชิรเมธี – เน้นการสร้างศรัทธา พัฒนาปัญญา

เพื่อปลูกฝังค่านิยม – The Personal Family

กลยุทธ์การสอนหลักธรรมของพระอาจารย์ ว.วชิรเมธี (2541, หน้า 25-29)

ได้ให้หลักการปลูกฝังค่านิยม ดังนี้

1. ควรเพ่งถึงถึงการปฏิบัติมากกว่าเนื้อหา เพราะสิ่งที่เราต้องการ คือ การปฏิบัติตามค่านิยมและจริยธรรมนั้นมากกว่าการจดจำเนื้อหา หรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ การสอดคล้องและการวัดผลสอดคล้องกันด้วย

2. ควรปลูกฝังค่านิยมที่พึงประสงค์ในทุกระดับชั้นอย่างต่อเนื่อง พยายามสอดแทรกในทุกวิชา

3. ควรประพาดตัวให้สอดคล้องกับสิ่งที่ต้องการปลูกฝังแลพัฒนาให้แก่นักเรียน ไม่ใช่สอนอย่างแต่ทำอีกอย่าง

4. ควรใช้วิธีปลูกฝัง 3 ขั้นตอน คือ

4.1 สร้างศรัทธาของเด็กต่อคุณค่านั้นด้วยวิธีการต่าง ๆ

4.2 ให้ความรู้ ความเข้าใจว่าหมายถึงอะไร มีขอบเขตอย่างไร ปฏิบัติอย่างไร

4.3 ชักชวนให้ปฏิบัติตามค่านิยมนั้น ๆ แล้วติดตามการปฏิบัติอยู่เสมอ

5. ควรใช้เทคนิคหรือวิธีการที่เหมาะสม เช่น การใช้คำถาม การอภิปราย การจำลองสถานการณ์ การใช้กระบวนการกลุ่มที่นักเรียนได้มีโอกาสได้ตรงเห็นตัวอย่างหลักในการปลูกฝังค่านิยม 10 ประการ ได้แก่

5.1 สร้างสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเด็ก ให้เด็กสามารถซึมซับค่านิยมที่ต้องการปลูกฝังเอง โดยผู้ใหญ่ไม่ต้องเสียเวลาไปพร่ำสอนมากเกินไป เช่น ถ้าต้องการให้เด็กเป็นคนสะอาดมี

ระเบียบเรียบร้อย ก็ต้องเพียรพยายามให้อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่สะอาด และมีระเบียบเรียบร้อย เป็นเวลานาน เด็กจะเข้าใจพัฒนานิสัย รักความสะอาด และมีระเบียบเรียบร้อยขึ้นในตัวอย่างแน่นอน

5.2 ให้เด็กได้อยู่ใกล้ชิดตัวอย่างที่ดี เช่น ถ้าต้องการให้เด็กมีความซื่อสัตย์ ผู้ใหญ่ก็ต้องมีความซื่อสัตย์ คิดอย่างไร สอนอย่างไร ก็ประพฤติปฏิบัติอย่างนั้น เมื่อเด็กเห็นตัวอย่าง และใกล้ชิดกับคนดีมีความซื่อสัตย์นาน ๆ ก็จะยอมรับดูดซึมค่านิยมของความเป็นสัตย์ได้โดยไม่ขัดแย้ง

5.3 เสนอปัญหาให้เด็กคิด เมื่อเด็กเห็นปัญหาของคนอื่น ซึ่งมีความสัมพันธ์กับตนเอง จะนำไปเปรียบเทียบกับประสบการณ์ของตนเอง และเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในตัว คือเกิดการศึกษาวิเคราะห์ ซึ่งเป็นทางหนึ่งที่จะขัดเกลาความคิดของเด็กให้ประณีตอ่อนโยนได้

5.4 แสวงหาแบบอย่างวัฒนธรรมที่ดีงาม และชักนำให้เด็กเข้าใจ อาจเกี่ยวกับศิลปะหรือธรรมชาติ ซึ่งเป็นทางหนึ่งที่จะขัดเกลาความคิดของเด็กให้ประณีตอ่อนโยนได้ การนำเด็กไปพบเห็นสิ่งที่ดีงามบ่อย ๆ และชักนำให้เห็นความดีจะทำให้เขามีค่านิยมที่ดีงามได้

5.5 จัดโอกาสให้เด็กได้ศึกษาประสบการณ์ จากวิชาการที่สามารถพัฒนาค่านิยมได้ เช่น วิทยาศาสตร์ช่วยเสริมสร้างค่านิยมรักความจริง มีเหตุผล

5.6 สร้างวินัยและปฏิบัติตามระเบียบวินัย คือ ระเบียบวินัยที่ผู้ใหญ่และเด็กยอมรับถือร่วมกันซึ่งเป็นวินัยที่มุ่งสร้างควมมีวินัยให้กับตนเอง

5.7 สนทนาวิสาสะในชีวิตประจำวัน เมื่อได้พบเห็นหรือสัมผัสสิ่งต่าง ๆ ทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียน ในบ้านและนอกบ้าน ก็นำมาช่วยให้เด็กเห็นคุณค่า เห็นความหมายของสิ่งนั้น ๆ

5.8 ให้โอกาสแก่เด็กในการจัดตั้งเป็นกลุ่ม เพื่อศึกษาหาความรู้ในรูปของสโมสรหรือชมรมเป็นการให้โอกาสได้พัฒนาตนเองตามพื้นฐานความถนัดความสนใจและพัฒนาชีวิต โดยเฉพาะในวัยรุ่นที่จะเตรียมตัวเป็นผู้ใหญ่

5.9 สร้างคำขวัญหรือภายิต ที่คนส่วนใหญ่ยอมรับนับถือได้ ทั้งนี้ต้องอยู่ในขอบเขตที่เหมาะสม

5.10 แนะนำหรือให้คำปรึกษาเป็น เฉพาะตัวเป็นรายบุคคล ทำให้เด็กเกิดความอบอุ่น ความมั่นใจ ในการแก้ปัญหาทำให้เป็นคนมีความมั่นคง เชื้อมั่นในตนเองขึ้นได้

แนวทางการสั่งสมค่านิยมในตัวเอง

1. พยายามศึกษาชีวิตและผลงานของครูที่ดีเด่นหรือคนดีเด่นแล้วยึดเป็นแบบอย่าง
2. พยายามตั้งจุดประสงค์หรือเป้าหมายที่จะกระทำให้เสร็จแล้วพยายามกระทำให้บรรลุไปทีละอย่างด้วยการมีแผน และขั้นตอนที่ดี
3. พยายามศึกษาวิธีฝึกสมาธิ ทำใจให้สงบ แล้วจะได้คำตอบด้วยตัวเอง

4. พยายามหาโอกาสพบปะสนทนา ปรีกษา อภิปรายกับผู้รู้ผู้ชำนาญในเรื่องที่กำลังศึกษา

5. พยายามทำใจให้ว่าง ทำใจให้อยู่ในปัจจุบัน ทำใจให้สามารถพิศวงอยู่เป็นอาจินและพยายามสร้างความสนใจให้แก่ตนเอง

กลยุทธ์การสอนหลักธรรมด้วยวิธีการพัฒนาทางปัญญา

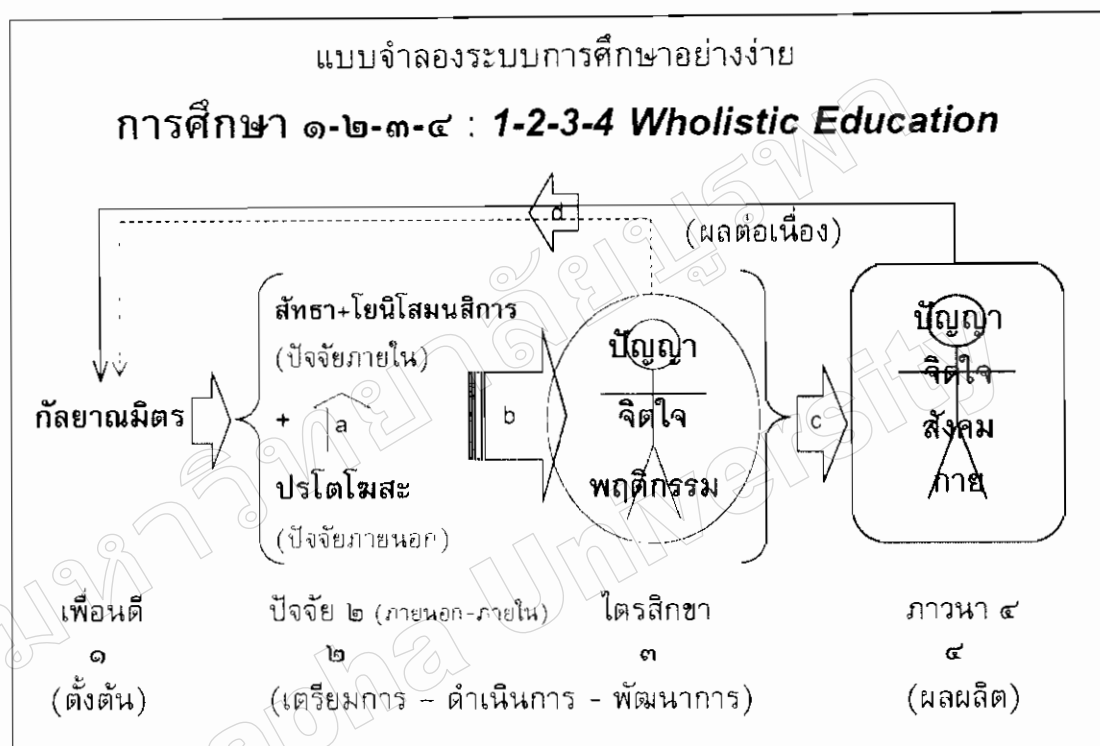
ว.วชิรเมธี (2542, หน้า 58) ท่านได้เสนอกระบวนการทางปัญญา ซึ่งควรฝึกฝนให้แก่ผู้เรียน ประกอบด้วยขั้นตอน 10 ขั้นตอน ดังนี้

1. ฝึกสังเกต ให้ผู้เรียนมีโอกาสสังเกตสิ่งต่าง ๆ ให้มาก ให้รู้จักสังเกตสิ่งแวดล้อมรอบตัว
2. ฝึกบันทึก ให้ผู้เรียนสังเกตสิ่งต่าง ๆ และจดบันทึกรายละเอียดที่สังเกตเห็น
3. ฝึกการนำเสนอต่อที่ประชุม เมื่อผู้เรียนได้ไปสังเกตหรือทำอะไรหรือเรียนรู้อะไรมา ให้ฝึกนำเสนอเรื่องนั้นต่อที่ประชุม
4. ฝึกการฟัง การฟังผู้อื่นช่วยให้ได้ความรู้มาก ผู้เรียนจึงควรได้รับการฝึกให้เป็นผู้ฟังที่ดี
5. ฝึกปุจฉา-วิสัชนา ให้ผู้เรียนฝึกการถาม- การตอบ ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความแจ่มแจ้งในเรื่องที่ศึกษา รวมทั้งได้ฝึกการใช้เหตุผล การวิเคราะห์และการสังเคราะห์
6. ฝึกตั้งสมมติฐานและตั้งคำถาม ให้ผู้เรียนฝึกคิดและตั้งคำถาม เพราะคำถามเป็นเครื่องมือสำคัญในการได้มาซึ่งความรู้ ต่อไปจึงให้ผู้เรียนฝึกตั้งสมมติฐาน และหาคำตอบ
7. ฝึกการค้นหาคำตอบ
8. ฝึกการวิจัย การวิจัยเป็นกระบวนการหาคำตอบที่จะช่วยให้ผู้เรียนค้นพบความรู้ใหม่
9. ฝึกเชื่อมโยงบูรณาการ บูรณาการให้เห็นความเป็นทั้งหมด และเห็นตัวเองเมื่อผู้เรียนได้เรียนรู้อะไรมาแล้ว ควรให้ผู้เรียนเชื่อมโยงให้เห็นความเป็นทั้งหมด และเกิดการรู้ตัวเองตามความเป็นจริงว่าสัมพันธ์กับความเป็นทั้งหมดอย่างไร อันจะทำให้เกิดมิติทางจริยธรรมขึ้น ช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

10. ฝึกการเขียนเรียบเรียงทางวิชาการ หลังจากที่ได้เรียนรู้เรื่องใดแล้ว ควรให้ผู้เรียนฝึกเรียบเรียงความรู้ที่ได้ การเรียบเรียงจะช่วยให้ความคิดประณีตขึ้น ทำให้ต้องค้นคว้าหาหลักฐานที่มาของความรู้ให้ถี่ถ้วนแม่นยำขึ้น การเรียบเรียงทางวิชาการเป็นวิธีการสำคัญในการพัฒนาปัญญาของคน และเป็นประโยชน์ในการเรียนรู้ของผู้อื่นในวงกว้างออกไป

สรุป กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายใต้โครงการคุณธรรมฯนี้เป็นกระบวนการที่พัฒนาและปรับปรุงต่มาจากกระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธ ซึ่งใช้แบบจำลองของวงรอบ 1-2-3-4 ที่หมุนเวียนรอบพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่อง อันประกอบด้วย 1) กระบวนการกัลยาณมิตร 2) การเปิด

การเรียนรู้ภายใน (ปรโตโมสะสู่ศรัทธาและโยนิโสมนสิการ) 3) กระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นองค์รวม (ตามหลักไตรสิกขา-ภาวนา 4) และ 4) กระบวนการพัฒนาแบบเวียนรอบต่อเนื่อง จึงทำให้กระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาคุณธรรมของผู้เรียนเกิดขึ้นควบคู่กันได้ดังแผนผังของแบบจำลองภาพที่ 40 ด้านล่างนี้

ภาพที่ 40 แบบจำลองการศึกษา

แบบจำลองการศึกษา 1-2-3-4 นี้อาจเรียกชื่อเป็นธรรมอีกหมวดหนึ่งได้ว่า “กระบวนการ 3 ป ต่อเนื่อง” ลูกศร A: ปริยัติ, ลูกศร B: ปฏิบัติ, ลูกศร C: ปฏิเวธ, ลูกศร D: ต่อเนื่อง ที่มา: Phramaha Pongnarin Thitavamso, “An Analytical Study of Process of Learning in

Theravada Buddhism”. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 2005

ทั้งนี้ลักษณะการเกิดองค์ความรู้กลุ่บทหการสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก ซึ่งเป็นข้อค้นพบจากการวิจัยในขั้นตอนที่ 2 ดังปรากฏในตารางที่ 24

ตารางที่ 24 การวิเคราะห์กลยุทธ์การสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับ
พัฒนาการเด็กในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

ช่วงชีวิต	การสอนหลักธรรม
อายุ 1-6 ปี	จัดเป็นโอกาสทองของการเรียนรู้ เพราะสมองจะเติบโตอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะช่วง 3 ปีแรก หากได้รับการพัฒนาด้วยวิธีการที่ถูกต้อง จะช่วยพัฒนาเซลล์สมอง เจตคติต่อการเรียนรู้ และวางพื้นฐานของการเรียน ช่วยให้ทักษะการเรียนรู้พัฒนาไปได้ตลอดชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ เด็กในวัยนี้ชอบเคลื่อนไหว สัมผัส ชอบเล่น ใช้นิ้ว ใช้เท้า เด็กชอบกิจกรรมการเล่น และการออกกำลังกาย เด็กชอบปั้นดิน ถอนหญ้า ปลูกต้นไม้ ฯลฯ เล่นและทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปพร้อมกัน วัยนี้การเล่นคือการเรียน หลักธรรมที่เหมาะสมคือศีล 5 กลยุทธ์การสอนผ่านนิทานคุณธรรม อายุ 1-6 ปี ช่วงชีวิตที่เต็มไปด้วยความคิดฝัน จินตนาการ วัยแห่งการสัมผัส ความปรารถนาที่จะเรียนรู้ สื่อสาร และเล่นร่วมกับผู้อื่น เป็นวัยเริ่มแรกที่จะวางรากฐานของชีวิตข้างหน้าว่าจะพัฒนาไปได้ดีเพียงใด ครอบครัว คือ แหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุด โดยเฉพาะพ่อแม่และบุคคลในครอบครัว ดังนั้น การเตรียมการศึกษาสำหรับพ่อแม่และแม่ในฐานะเป็นครูคนแรกของลูก จึงมีความสำคัญควบคู่ไปกับการสอนเด็กปฐมวัย
อายุ 6-15 ปี	ช่วงชีวิตวัยเรียนในสถานศึกษา การเรียนในช่วงนี้จะเป็นการเรียนรู้เพื่อให้มีพัฒนาการทุกด้านอย่างสมบูรณ์ ทั้ง 4 ด้าน คือ ร่างกาย สติปัญญา อารมณ์หรือจิตใจและด้านสังคม หลักธรรมที่เหมาะสมคือ อิทธิบาท 4 ช่วงชีวิตในวันนี้เด็กเริ่มคิดเรื่องนามธรรม ใช้เหตุผลจำแนกความดี ความเลวได้ จึงควรมีโอกาสได้เรียนรู้ สัมผัส และสร้างประสบการณ์ ด้านภาษา การคิดคำนวณฯ ทักษะทางสังคม และวิทยาศาสตร์ กลยุทธ์การสอนเน้นการเสริมสร้างลักษณะนิสัย ผ่านกิจกรรมพัฒนาสื่อประสม แหล่งการเรียนรู้ของวัยนี้จะอยู่ที่สถานศึกษาเป็นหลัก แต่การเรียนรู้ที่จะต้องส่งเสริมให้มากยิ่งขึ้นก็คือ การเรียนรู้จากครอบครัว ชุมชน สถานที่ต่าง ๆ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการเรียนรู้จากเพื่อน ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน
อายุ 15-18 ปี	ช่วงชีวิตวัยเรียนรู้/ทำงาน สามารถเรียนรู้ได้จากสื่อการศึกษาตามอัธยาศัย ส่วนมากเป็นการเรียนรู้ได้จากแหล่งทั่วไป สื่อมวลชน เทคโนโลยีสารสนเทศ สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ การเรียนรู้ของวัยรุ่นตอนปลายเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ และการแก้ปัญหา ซึ่งต้องพัฒนาสติปัญญา ความสามารถ และคุณธรรมอยู่อย่างต่อเนื่อง หลักธรรมที่เหมาะสมคือ โยนิโส มนสิการและการสอนสัมมนาพระพุทธศาสนาในรูปแบบ โครงงานคุณธรรม กลยุทธ์การสอนผ่านกิจกรรมโครงงานคุณธรรม (การสอนแบบโครงงาน) การอภิปราย ใฝ่หาที่ธรรม สัมมนา พุทธศาสนา

จากการศึกษาผลที่ได้จากการนำแผนการจัดการเรียนรู้ตามแนวทางการสังเคราะห์กลยุทธการสอนหลักธรรม กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ไปใช้ ผู้วิจัยได้ศึกษาตามหัวข้อต่อไปนี้เป็น คือ พฤติกรรมด้านคุณธรรมของนักเรียน จากความคิดเห็นของครูผู้สอน และนักเรียนที่เรียนจากแผนที่สังเคราะห์กลยุทธ์ สามารถสรุปได้ดังนี้

ผลของพฤติกรรมด้านคุณธรรมของนักเรียน

การศึกษาพฤติกรรมด้านคุณธรรมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ที่เรียนด้วยแผนการจัดการเรียนรู้แบบย้อนกลับ กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ได้จากการประเมินชิ้นงานและประเมินจากการสัมภาษณ์ความคิดเห็นของครูและนักเรียน สรุปได้ดังนี้

ความคิดเห็นของนักเรียน

จากการสังเกตและสัมภาษณ์นักเรียนจำนวน 8 คน อย่างไม่เป็นทางการ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6/4 สรุปได้ 5 ประเด็นคือ กิจกรรมการเรียนการสอน บรรยากาศในการเรียน สื่อการเรียนรู้ และพฤติกรรมของนักเรียน และวิธีสอนที่นิยมใช้สอนในวิชาพระพุทธศาสนา ดังนี้

1. กิจกรรมการเรียนการสอน ความคิดเห็นของนักเรียนส่วนใหญ่เห็นว่าการจัดการเรียนการสอนด้วยแผนการจัดการเรียนรู้แบบย้อนกลับตามแนวพุทธวิธี กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ทำให้นักเรียนมีความสนุกสนานต่อการเรียนรู้ ผู้เรียนเกิดความกระตือรือร้นสนใจและครูมีวิธีสอนที่หลากหลายไม่ใช้วิธีการบรรยายเพียงอย่างเดียว มีการใช้สื่อเทคโนโลยีและ กิจกรรม เพลง เกม และการให้นักเรียนแสดงจินตลีลาธรรมะ แสดงละครคุณธรรม ฝึกทักษะการคิดวิเคราะห์ด้านวิถีคิดแบบ โยนิโสมนสิการ การคิดแบบคุณ โทษ ทางออก มีการนำนิทานชาดกมาใช้ในการเรียนรู้และยังนำนักเรียนไปทัศนศึกษาตามโครงการธรรมะสัญจรที่วัดคูสิดารามรวมหาวิหาร ซึ่งมีภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนังที่ลือลั่นในภาพ “นรก” และจัดว่างดงามที่สุดในสมัยกรุงรัตน โกสินทร์ ทำให้นักเรียนได้รับความเพลิดเพลิน รวมทั้งได้ฝึกบำเพ็ญประโยชน์ ได้จิตอาสาในการจัดห้องสมุดของวัดด้วย มีการแบ่งกลุ่มทำกิจกรรมเป็นกลุ่ม นักเรียนส่วนใหญ่ชอบเรียนวิชาพระพุทธศาสนา รูปแบบนี้ เพราะสนุกได้ทัศนศึกษายังสถานที่จริง ได้มีส่วนร่วมคิด ร่วมทำและร่วมนำเสนอ ได้เล่นละคร ร้องเพลง ฝึกปฏิบัติกิจกรรมจริง และมีการแสดงจินตลีลาธรรมะ คุณครูใจดีเป็นกันเองกับนักเรียน ครูมีอารมณ์ขัน สอนให้เข้าใจง่าย นักเรียนส่วนใหญ่ตั้งใจเรียนดี

2. บรรยากาศในการเรียน นักเรียนส่วนใหญ่มีความเห็นว่า มีบรรยากาศที่ดี ไม่เคร่งเครียด สนุกสนาน มีความเป็นกันเอง เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน นักเรียนที่ไม่เข้าใจในเนื้อหาหลักที่จะซักถามปัญหาได้กับคุณครูโดยไม่ลังเล ใดๆ เหมือนวิชาอื่น

3. สื่อการเรียนรู้ เป็นสื่อที่ทันสมัยและครูสามารถนำมาใช้ให้เหมาะกับยุคสมัยปัจจุบัน เช่น ข่าวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสถานการณ์จริง และครูได้ยกตัวอย่างจาก ทวี และอินเตอร์เน็ต มีการให้นักเรียนได้ฝึกทำสื่อจากฝีมือของตนเองเป็นสื่อที่เน้นหลัก 5 ป. คือ 1) ประโยชน์ 2) ประยุกต์ 3) ประหยัด 4) ประณีตและ 5) เกิดประสิทธิภาพได้จริง ๆ คือ หนังสือทำมือธรรมะ ในรูปแบบคติธรรมคำกลอน ทำให้นักเรียนได้จับบันทึกมากขึ้น เพิ่มนิสัยรักการอ่านให้มากขึ้นจากการทำสมุดหรือหนังสือทำมือธรรมะ

4. พฤติกรรมของนักเรียน การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของนักเรียนส่วนใหญ่มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางด้านกาย วาจา อย่างเห็นได้ชัด และมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่เพิ่มมากขึ้น เห็นได้จากการส่งงาน “หนังสือทำมือ” ตามกำหนดเวลา และการแสดงจินตลีลาธรรมะของนักเรียนที่พร้อมเพรียงและสามัคคี แม้กระทั่งการทำความสะอาดวัด หรือห้องเรียนทุกคนทำด้วยความเต็มใจและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยนักเรียนได้เตรียมอุปกรณ์ในการทำความสะอาดมาเอง รู้จักใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์เพิ่มมากขึ้น เช่น อ่านหนังสือ บันทึกไดอารี่ธรรมะจากสมุดทำมือที่ตนเองได้จัดทำขึ้น หรือบางคนก็นำหนังสือเรียนมาอ่านทบทวนเพิ่มเติม

5. วิธีสอนที่นิยมใช้ในการสอนพระพุทธศาสนา สรุปได้ 12 วิธี คือ การบรรยาย, การสาธิต, การทดลอง, การนิรนัย, การอภิปรายกลุ่มย่อย, การแสดงละคร, การแสดงบทบาทสมมติ, การใช้กรณีตัวอย่าง, การใช้เกม, การใช้สถานการณ์จำลอง, การใช้ศูนย์การเรียนรู้ และ การใช้บทเรียนแบบเป็นโปรแกรม ในการสอนนั้นควรใช้อุปกรณ์การสอนประกอบด้วย เพื่อดึงดูดความสนใจจากนักเรียน ซึ่งอุปกรณ์ประกอบการสอน หมายถึง สื่อทุกชนิดที่นำมาประกอบการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นเครื่องมือที่ช่วยให้ผู้สอนสามารถถ่ายทอดความรู้ ทักษะคิดและทักษะไปยังผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ ความสัมพันธ์อันดีระหว่างนักเรียนกับครูผู้สอนจัดเป็นพื้นฐานของสภาพการณ์ที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนการสอนที่ดีขึ้น สุดท้ายเมื่อได้ทำการสอนมาระยะหนึ่งแล้ว ครูผู้สอนควรประเมินผลการเรียนการสอน เพราะเป็นการพิจารณาตัดสินประสิทธิภาพ และช่วยให้ทราบถึงความเจริญงอกงามและความสามารถของผู้เรียนตามจุดมุ่งหมายของการศึกษา ช่วยให้ผู้สอนรู้จักผู้เรียนดีขึ้น รวมถึงทำให้ทราบเกี่ยวกับการสอนของครูและข้อบกพร่องต่าง ๆ ในการเรียนการสอน ตลอดจนบริการต่าง ๆ ที่โรงเรียนจัดให้แก่ผู้เรียนเพื่อประโยชน์ในการแก้ไขและปรับปรุงให้ดีขึ้น

หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วนั้น ถือว่าเป็นคำสอนอันแท้จริงมีอยู่แล้วตามธรรมชาติพระองค์ทรงเป็นเพียงแต่ผู้ค้นพบเท่านั้น แล้วนำมาเปิดเผยให้คนทั่วไปทราบ โดยพระองค์สอนมนุษย์ทั้งหลายเพื่อให้พวกเขาได้รับประโยชน์จากการสอนธรรมะของพระองค์เท่านั้น เพราะพระพุทธองค์ต้องการให้ผู้ฟังรู้แจ้งในสิ่งที่ควรรู้ อันมีประโยชน์ต่อตัวผู้ฟังเอง ทั้งนี้

พระองค์ยังทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังใคร่ตรงตามจนเห็นจริงได้ด้วยเหตุผล ดังนั้น การสอนของพระองค์นั้นจะไม่ยากหรือง่ายเกินไปเพื่อให้ผู้ฟังคิดตามแล้วเข้าใจได้ และประการสุดท้าย คือ พระพุทธเจ้าทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการสอนในเชิงปฏิบัติ นั่นคือ ผู้ฟังสามารถทำตามสิ่งที่พระพุทธองค์สอนได้ตามกำลังแห่งการปฏิบัติของแต่ละคน นอกจากนั้นแล้ว พระพุทธองค์ทรงสอนธรรมะให้เหมาะกับบุคคลแต่ละประเภทและสร้างแรงจูงใจในการฟังธรรมะของผู้ฟัง ก่อนที่จะทรงสอนหลักธรรมที่พระองค์ต้องการจะสอนจริง ๆ ด้วยท่าทีที่ละมุนละม่อมบ้าง เข้มงวดบ้าง หรือขอร้องวิงวอนบ้างตามแต่หัวข้อและลักษณะผู้เรียน หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงสอนสาวกแล้ว พระพุทธเจ้าท่านได้ทรงทดสอบภิกษุบางรูปบางคณะว่าได้ประสบกับความสำเร็จหรือไม่อย่างไร ทั้งด้านปริยัติ ปฏิบัติ และการบำเพ็ญทาน เช่นเดียวกันกับครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน ที่มีการประเมินผลการเรียนการสอนของตนเองหลังจากดำเนินการสอนแล้วระยะหนึ่ง ในศาสนาพุทธนั้นความสัมพันธ์ของครูผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้นเป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปโดยการฝึกอบรม อันเป็นคุณลักษณะที่ผู้สอนหรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้ ครูที่ดีควรให้ความช่วยเหลือบุคคลผู้สมควรได้รับการช่วยเหลือ โดยไม่รังเกียจว่าบุคคลนั้นจะเป็นเช่นไร การกระทำเช่นนี้ทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา อันเป็นประโยชน์ในการสอน

สรุปผลการวิจัยภาคสนาม

จากการค้นคว้าวิจัย เรื่อง กลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่มัธยมศึกษากรุงเทพมหานคร กรณีศึกษา: นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ซึ่งได้สรุปปัจจัยต่าง ๆ ตามประเด็น ดังนี้

ลักษณะของหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

หลักสูตรจัดเนื้อหาจากง่ายไปหายาก และได้เน้นย้ำเรื่องที่มีความสำคัญต่อการประพฤติปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ได้แก่ การแยกแยะความดี ความชั่ว พร้อมทั้งนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการสนับสนุนให้นักเรียนทำความดี ละเว้นความชั่วในบทเรียนเกี่ยวกับพุทธธรรมเพื่อชีวิตและสังคม. การปฏิบัติตนที่เหมาะสมต่อพระสงฆ์, หน้าตาชาวพุทธ, การบริหารจัดการและเจริญปัญญา สุดท้ายคือ มารยาทชาวพุทธ ศาสนพิธี และวันสำคัญ อันส่งผลให้นักเรียนได้เรียนรู้อะไรเหล่านั้นทุกภาคการศึกษา และต่อเนื่องในทุกชั้นปีเมื่อขึ้นชั้นใหม่ แล้วมีความรู้ความเข้าใจสามารถนำไปปฏิบัติเพื่อปรับปรุงทัศนคติและการปฏิบัติของตนเองได้ในระดับหนึ่ง

แต่เนื้อหาหลักธรรมในหลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนปลายบางเรื่องก็เป็นเรื่องที่ทำให้ความเข้าใจ ได้ยาก อาทิ หลักธรรมขั้นสูงที่เป็นนามธรรม แม้แต่ครูผู้สอนก็ไม่สามารถถ่ายทอดให้นักเรียนเข้าใจได้ส่วนบางหัวข้อที่ทำความเข้าใจได้ง่ายและควรเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ก็เป็นเรื่องที่ถูกนำเสนอในลักษณะที่ไกลจากตัวนักเรียน เช่น การอ่านภาษาบาลี, พุทธศาสนสุภาษิต เป็นต้น ถึงจะเป็นเรื่องที่มีประโยชน์ในการใช้ชีวิตของนักเรียนมาก แต่การนำเสนอประเด็นเหล่านี้กลับไม่น่าสนใจ ไม่แสดงถึงคุณค่าของเรื่องเหล่านี้อย่างชัดเจน รวมทั้งยังใช้ศัพท์ที่ไม่เข้ากับยุคสมัย ประกอบ ทำให้ยิ่งน่าเบื่อหน่าย เมื่อนักเรียนเข้าใจอย่างผิวเผินเพื่อให้ผ่านการสอบเท่านั้น จึงไม่ได้นำหลักธรรมในวิชานี้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันมากเท่าที่พึงประสงค์ไว้ ประการต่อมา ในหนังสือแบบเรียนที่ผลิตออกมาเพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอนเนื้อหาส่วนที่นักเรียนให้ความสนใจก็มีน้อยเกินไป ไม่ละเอียดลออ ส่วนเนื้อหาที่นักเรียนได้เรียนมาแล้วในทุกระดับชั้นกลับได้รับการนำเสนอไว้อย่างมาก แต่ไม่ได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น จึงทำให้นักเรียนคิดว่าพวกเขารู้และเข้าใจมากจนไม่ต้องเรียนวิชาศาสนาก็ได้ และเบื่อหน่ายการเรียนวิชาที่มีเนื้อหาซ้ำซากเช่นนี้มากที่สุด

ลักษณะของครูผู้สอน

Talent ของครูสอนพระพุทธศาสนาที่ได้จากงานวิจัยคือ ครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนาจะมีบุคลิกลักษณะ จุดเด่นที่แตกต่าง จากครูคนอื่นและวิชาอื่น ๆ ดังนี้

1. เป็นผู้มีความรู้ จริยธรรม มีการแสดงออกที่เหมาะสม เป็นต้นแบบที่ดีแก่นักเรียน
2. เป็นผู้มีความศรัทธาและสนใจในการศึกษาหาความรู้ และการสอนพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี
3. เป็นผู้ที่รอบรู้ และสามารถนำเอาความรู้ ผสมผสานกับคุณธรรม จริยธรรมในจิตใจมาแนะนำในรูปแบบการสอนด้วยเทคนิควิธีต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก
4. เป็นผู้ที่มีความสามารถในการจูงใจ ดึงดูดความสนใจจากเด็ก โน้มน้าวให้นักเรียนเกิดคุณธรรม และจริยธรรมในจิตใจได้ดี

สรุปบุคลิกลักษณะ Talent ของครูพระพุทธศาสนาที่ผู้วิจัยสังเกตได้คือ

“..ยิ้มแย้มแจ่มใส แต่งกายเหมาะสมกับสมัย สมวัย และเหมาะกับกาลเทศะ สามารถควบคุมอารมณ์และแสดงพฤติกรรมในขณะเกิดอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี มีอารมณ์ขัน เป็นผู้คิดกว้าง มองไกล และใฝ่สูง” ซึ่งลักษณะทั้งหมดนี้เป็นไปตามลักษณะของครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ดังได้นำเสนอรายละเอียดไว้แล้วในบทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประการต่อมา ครูผู้สอนควรเอาใจใส่และเป็นที่ปรึกษาให้กับนักเรียน วิชาพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวันซึ่งนักเรียนอาจมีปัญหาที่ไม่ทราบว่าจะตัดสินใจอย่างไรดี ต้องการคำแนะนำที่มีประโยชน์และชี้แนะเขาไปในทางที่เหมาะสมที่ควรจาก

ครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนาได้ ถ้าครูเข้าไปให้ความช่วยเหลือเขาในส่วนนี้ จะส่งผลให้นักเรียนเห็นคุณค่าในหลักธรรมของศาสนาและประทับใจในตัวครูมาก

จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้วิจัยได้สอบถามถึงสิ่งที่ทำให้ประสบความสำเร็จในการสอนของครูผู้สอนพระพุทธศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่ให้ความเห็นตรงกันว่าเป็นบรรยากาศของการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ซึ่งสรุปสิ่งที่ทำให้ประสบความสำเร็จในการสอนจากการสัมภาษณ์ดังนี้ “...บรรยากาศของการเรียนการสอน ถือว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะมีส่วนช่วยให้การเรียนการสอนน่าสนใจมากยิ่งขึ้น รวมทั้งการจัดชั้นเรียน การจัดที่นั่งเรียนของเด็ก การจัดป้ายนิเทศ และการสร้างบรรยากาศระหว่างครูผู้สอนกับนักเรียนให้มีลักษณะที่หลากหลาย..ไม่ซ้ำซากจำเจ จะช่วยให้การเรียนวิชาพระพุทธศาสนาเป็นวิชาที่ทันสมัยน่าศึกษา คั่นว่า น่าแสวงหาคำตอบทำให้เกิดความรู้ที่เป็นแรงเสริมนำไปสู่การปฏิบัติ.....” โดยครูผู้ให้สัมภาษณ์ได้เสนอแนะว่า.. “...บรรยากาศในการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา ในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายนี้ควรมีลักษณะของความร่าเริง แจ่มใส กระตือรือร้น แต่ไม่ต้องถึงกับเล่นเกม ร้องเพลงหรือกระโดดโลดเต้นอะไรก็ได้ เพราะนักเรียนวัยนี้เริ่มเข้าสู่วัยรุ่นแล้ว ควรฝึกให้รู้จักสงบ มีสมาธิ รู้จักควบคุมตัวเอง และคิดไตร่ตรองอย่างผู้ใหญ่ ควบคู่ไปกับบรรยากาศที่น่าสนุกสนาน ซึ่งในบางครั้งครูผู้สอนอาจปรับเปลี่ยนบรรยากาศการเรียนการสอนซึ่งอาจทำได้โดยการจัดโต๊ะเรียนใหม่ แทนที่จะนั่งเหมือนวิชาอื่นอาจจะจัดเป็นรูปตัว B หรือจัดเป็นครึ่งวงกลม หรืออาจจะถอยโต๊ะร่นไปชิดผนังหลังห้องแล้วเหลือที่ว่างไว้สำหรับการฝึกปฏิบัติต่าง ๆ เช่นการกราบ มารยาทต่าง ๆ และถ้ามีห้องจริยธรรมก็ควรนำนักเรียนไปเรียนเพื่อความสะดวกในการใช้สื่อและการจัดกิจกรรมที่ต้องการให้นักเรียนได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือมีส่วนร่วมในการเรียนการสอน หรือครูอาจจะเปลี่ยนบรรยากาศด้วยการพานักเรียนไปนั่งเรียนที่สนามได้ร่มไม้ท่ามกลางธรรมชาติที่มีความสงบเพียงพอหรือถ้าโรงเรียนอยู่ใกล้วัดและมีโบสถ์วิหารที่กว้างขวางพอควรควรพานักเรียนไปเรียนที่นั่นเป็นบางครั้ง เพราะวัดและพระสงฆ์เป็นแหล่งวิทยาการที่ดีในการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา.....”

ในส่วนของการถ่ายทอดการสอน/วิธีสอน/เทคนิคการสอนจะประสบความสำเร็จหรือไม่ ครูเห็นว่าขึ้นอยู่กับบรรยากาศในการสอน ซึ่งบรรยากาศที่ดีได้แก่ “...สะอาด สงบ ปลอดภัย ใกล้เคียงกับธรรมชาติ มีความหลากหลาย ไม่จำเจ เพื่อส่งเสริมบรรยากาศการเรียนรู้อย่างกระตือรือร้น มีความเมตตากรุณาและมีความสัมพันธ์อันดีระหว่างครูกับนักเรียนและระหว่างเพื่อนนักเรียนด้วยกันเอง การดำเนินการสอนให้มีความร่าเริง เบิกบาน ส่งเสริมให้นักเรียนกล้าแสดงความคิดเห็น และแลกเปลี่ยนประสบการณ์มีการให้แรงเสริมและกำลังใจที่เหมาะสม ให้นักเรียนได้ฝึกปฏิบัติด้วยตนเองและเห็นผลของการปฏิบัติด้วยตนเอง”

ลักษณะของสื่อการสอน

เทคนิค/ วิธีการใช้สื่อ นวัตกรรมทางการศึกษา จากการสัมภาษณ์เชิงลึกของครูผู้สอนวิชา พระพุทธศาสนา สรุปได้ดังนี้

“...สื่อการสอนหรืออุปกรณ์ประกอบการสอนวิชาพระพุทธศาสนา จะต้องให้ผู้เรียนได้รับรู้ และเข้าใจได้อย่างรวดเร็ว สื่อที่ครูจะสอนนั้นจะต้องสามารถนำมาใช้ได้สะดวก และเหมาะสม เช่น สื่อที่เป็นธรรมชาติ หรือแม้กระทั่งสื่อที่เป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ รูปภาพเคลื่อนไหว สื่อที่ใช้ในกรณีศึกษา หรือการจัดกิจกรรม การจับบทบาทสมมุติ และข่าวจากหนังสือพิมพ์รายวันแต่สื่อการสอนที่ดีที่สุดและมีบทบาทสำคัญที่สุดในวิชาพระพุทธศาสนานี้ก็คือ..สื่อที่เป็นครูผู้สอนจะต้องมีคุณสมบัติที่ดีและเหมาะสมทุกประการ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความประพฤติน่าเลื่อมใส นำเอาเป็นแบบอย่างซึ่งจะส่งผลให้ดึงดูดผู้ฟังคือผู้เรียน ให้เกิดความเคารพเลื่อมใสและปฏิบัติตามมากที่สุด..ทั้งนี้เพราะวิชาพระพุทธศาสนา เป็นการสอนเพื่อให้นักเรียนเกิดความคิดรวบยอดด้วยตัวของนักเรียนเอง เป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนากำนิยมที่ดีแก่นักเรียน และสื่อที่จะนำมาใช้นั้น ครูผู้สอนจำเป็นต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับวัยและพัฒนาการของผู้เรียน เนื้อหา และกิจกรรม การเรียนการสอนให้มากที่สุด”

ลักษณะของการวัดและประเมินผล

การวัดผลและประเมินผลเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องจากการเรียนการสอน เป็นกระบวนการที่สำคัญเพราะต้องใช้ในการปรับปรุงการเรียนการสอน และตัดสินผลการเรียน จากผลการสัมภาษณ์ครูผู้สอนได้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการวัดผลและประเมินผลวิชา พระพุทธศาสนาไว้ ดังนี้

“...การวัดผลในวิชาพระพุทธศาสนานั้นเป็นการวัดคุณสมบัติภายในตัวของนักเรียน ที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า ...จำเป็นต้องอาศัยการวัดผลทางอ้อม โดยวัดพฤติกรรมหรือ การแสดงออกของนักเรียน และครูก็ควรสร้างเครื่องมือวัดคุณธรรมจริยธรรมที่สามารถปรับใช้กับ เครื่องมือวัดผลและประเมินผลวิชาพระพุทธศาสนา คือ..การใช้แบบสังเกตในสถานการณ์ต่าง ๆ โดยที่เด็กไม่รู้ตัว หรือจะใช้การสังเกตในสถานการณ์เฉพาะที่ครูสร้างขึ้นมา ให้เด็กตอบเรื่องราว ของตนซึ่งอาจทำได้โดยใช้วิธีสอบวัด เช่นแบบทดสอบ การสัมภาษณ์ การอภิปรายเป็นกลุ่ม ผลงาน และกิจกรรมต่าง ๆ ที่นักเรียนปฏิบัติ การสนทนา การซักถามเพื่อสังเกตเจตคติของนักเรียน มีการบันทึกการสังเกตสม่ำเสมอ ซึ่งการวัดผลวิชาพระพุทธศาสนานั้น ผู้สอนสามารถวัดได้ ตลอดเวลาตั้งแต่เริ่มบทเรียนจนกระทั่งจบบทเรียน และสิ่งสำคัญคือให้ผู้เรียนได้ประเมินตนเอง ตลอดเวลาเพื่อปรับพฤติกรรมของตนเอง จนเกิดเป็นนิสัย.....” การสอนวิชาพระพุทธศาสนาในปัจจุบันเหตุที่ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เป็นเหตุมาจากอุปสรรคหลายอย่าง ๆ เช่น เนื้อหาที่

กำหนดให้เรียน ตัวครูผู้สอน เทคนิควิธีการสอน สื่ออุปกรณ์ในการสอน หนังสือตำราประกอบการเรียน การวัดประเมินผล ทักษะของผู้เรียน เป็นต้น เหตุนี้ความล้มเหลวในการสอนวิชานี้จึงกลับมีมากกว่าความสำเร็จ โดยครูกล่าวว่า “.. เมื่อเรียนวิชาศาสนาแล้ว นักเรียนได้มีแค่ความรู้ความเข้าใจในศาสนาขั้นเบื้องต้นเท่านั้น เมื่อสอบปลายภาคผ่านไปแล้วก็แทบจะไม่เหลือความรู้ความเข้าใจเลย จึงเป็นเหตุให้นักเรียนบางส่วนไม่นำความรู้ที่ได้จากวิชาศาสนาไปใช้ในชีวิตจริง รวมทั้งไม่นำหลักธรรมคำสอน ไปเป็นหลักในการตัดสินใจทำสิ่งต่างๆ ไม่ใช่หลักปฏิบัติในศาสนาเพื่อแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน รวมทั้งไม่ค่อยร่วมปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนา แต่ก็เป็นนักเรียนส่วนน้อย

..... ในทางกลับกันนักเรียนส่วนมากก็สามารถนำเอาหลักปฏิบัติในพุทธศาสนาไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ก็ได้รับการสนับสนุนให้นักเรียนเข้าร่วม กิจกรรมทางศาสนาโดยการจัดกิจกรรมทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นวันสำคัญ การฟังเทศน์ การเข้าค่ายปฏิบัติธรรมสมาธิ เป็นต้น ซึ่งถือว่ามีส่วนช่วยให้นักเรียนเห็นความสำคัญ และสามารถนำเอาหลักปฏิบัติไปใช้ในชีวิตประจำวันได้มากขึ้นด้วย

แม้ว่าอุปสรรคในการสอนวิชาศาสนามีมากมาย ทั้งที่เกิดจากความบกพร่องของบุคลิกลักษณะของครู พฤติกรรมของนักเรียน และปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ ที่ทางโรงเรียนขาดความพร้อม แต่สาเหตุที่สำคัญมากที่สุด คือ ปัญหาของสังคมไทยที่มีอยู่ในปัจจุบันทั้งกำลังทวีความโหดร้ายรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ เป็นผลมาจากบุคคลในสังคมขาดคุณธรรมในจิตใจ และไม่ยึดหลักจริยธรรมในการปฏิบัติตน ด้วยเหตุนี้ในการสอน จึงต้องมีความเข้มข้นในเรื่องของพุทธศาสนามากขึ้น คือ ช่วยปลูกฝังให้นักเรียนรู้ถึงบาปบุญ ปลูกฝังให้นักเรียนมีความกตัญญูต่อพ่อแม่และครูอาจารย์หรือผู้มีพระคุณต่าง ๆ ดังนั้น จึงต้องมีการปรับประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบันด้วย เพื่อให้นักเรียนรู้จักที่จะนำสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวนักเรียนเองมาคิดวิเคราะห์ให้เป็นและนำมาปรับประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตต่อไปได้

ข้อเสนอแนะจากแบบสอบถามและการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ (ครูผู้สอน จำนวน 7 คน)

ข้อเสนอแนะจากการประเมินการสอนวิชาศาสนา

1. ทางโรงเรียนควรจัดให้มีการสำรวจความต้องการของครูและนักเรียนว่าต้องการให้ปรับปรุง สิ่งใดในการสอนวิชาศาสนาบ้าง เมื่อทุกฝ่ายได้ทราบความต้องการที่แท้จริงแล้ว จะสามารถพัฒนาการสอนวิชานี้ได้ดีมากยิ่งขึ้นและตรงประเด็น
2. ทางโรงเรียนควรส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมทางศาสนา ในศาสนสถาน โดยที่มิพระสงฆ์ ร่วมทำพิธีกรรมอยู่ด้วยให้มากขึ้น โดยเฉพาะการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาในวันสำคัญ

ต่าง ๆ และการทัศนศึกษาวัดวาอารามต่าง ๆ เพื่อให้นักเรียนเกิดประสบการณ์ตรง

3. ทางโรงเรียนควรจัดหาสื่อการเรียนการสอนใหม่ ๆ เพื่อง่ายต่อการอธิบายเนื้อหาในหัวเรื่องที่นักเรียนไม่สามารถเข้าใจได้ง่าย

4. ควรมีการวิจัยรูปแบบความเป็นไปได้เกี่ยวกับการนำผลการเรียนวิชาศาสนาไปใช้ร่วมกับการประเมินผลส่วนอื่น ๆ เช่น การสอบเข้ามหาวิทยาลัย เพื่อเป็นการกระตุ้นให้มีการปรับปรุงการเรียนการสอนวิชาศาสนาให้ดียิ่งขึ้น

5. ความคิดเห็นของนักเรียนจากการสังเกตและสัมภาษณ์นักเรียนอย่างไม่เป็นทางการของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 สรุปได้ประเด็นคือ นักเรียนส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่า กิจกรรมการเรียนการสอนในวิชาพระพุทธศาสนา ทำให้นักเรียนสนุกสนาน เช่น การฝึกทักษะกระบวนการคิด สอนโดยใช้เกม จินตลีลาธรรม การเล่นเกม การได้ปฏิบัติธรรม การแข่งขันตอบปัญหา ธรรม แสดงละคร ฯลฯ ในด้านบรรยากาศในการเรียนการสอนนักเรียนส่วนใหญ่เห็นว่า บรรยากาศในการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาเป็นบรรยากาศที่ดีไม่เคร่งเครียด เบาสบาย สนุกสนาน เพราะครูให้ความเป็นกันเองกับนักเรียนมีกิจกรรมการเรียนการสอนที่หลากหลาย ส่งผลให้นักเรียนส่วนใหญ่ มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น รวมทั้งยังเปิดโอกาสให้นักเรียนและเพื่อน ๆ ในชั้นเรียน มีส่วนร่วมในการวัดและประเมินผลคุณธรรมของตนเองและเพื่อน ๆ ในห้อง

6. การสอนวิชาพระพุทธศาสนาสรุปได้ว่ามี 3 ลักษณะคือ การสอนแบบแยกรายวิชา สอนแบบสอดแทรกในรายวิชาอื่น ๆ และการบูรณาการในทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ สอดคล้องกับพระธรรมปิฎก (2548, หน้า 20) ได้กล่าวว่าการสอนเด็กควรสอนแบบองค์รวมคือ ให้เกิดการพัฒนาร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคมและปัญญา โดยครูนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามาสอดแทรกเข้ากับวิชาการต่าง ๆ และสอดคล้องกับความคิดเห็นของ Weissbourd (2003) ที่กล่าวว่า การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับการศึกษาโดยตรง แต่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่นักเรียนต้องเผชิญอยู่เสมอ เช่นเดียวกับ Heath (1994) ที่พบว่านักเรียนได้รับอิทธิพลจากโครงสร้างของโรงเรียนขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพของครูผู้สอนแต่ละคน บทบาท และลักษณะเด่นของครูสอนวิชาพระพุทธศาสนา คือการเป็นนักร้องแบบการเป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียน และความเป็นกัลยาณมิตรต่อทุกคน ที่กล่าวว่าครูเป็นนักร้องแบบเพราะต้องรู้จักนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการสอดแทรกเข้ากับองค์ความรู้ของสาระวิชาของกลุ่มสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เพื่อที่จะได้หน่วยการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงทั้งสาระการเรียนรู้ และสอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และในขณะที่ครูสอนควรคำนึงถึงบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน และเทคนิคที่ได้จากการสังเกตการณ์สอนในด้านการวัด

และประเมินผลที่ดีและเด็กสามารถจดจำความรู้ได้นานก็คือ “เทคนิคการสอนไป สอบไป ซ่อมไป” โดยผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยได้ร่วมกันวางแผน เพื่อเตรียมการสอน โดยจัดทำหน่วยการเรียนรู้และแผนการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการเป็นองค์รวมชื่อหน่วย “ความจริงของชีวิต” โดยจัดกิจกรรมให้สอดคล้องกับศักยภาพของผู้เรียนรวมทั้งพัฒนาสื่อการเรียนรู้ ตลอดจนการวัดผลที่มีการประเมินผลตามสภาพจริง การสังเกตพฤติกรรมการสอนของครู โดยมีบรรยากาศในการเรียนการสอนที่เป็นกัลยาณมิตร และครูต้องทำตัวให้เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้เรียนด้วยความคุ้นเคย บุคลิกภาพของผู้สอนมีใบหน้าที่ยิ้มแย้มแจ่มใส แต่งกายสุภาพ มีอารมณ์ขัน สอนเด็กด้วยความสนุกสนาน กระตือรือร้น มีการตอบคำถามระหว่างผู้สอนและผู้เรียน เน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม เป็นต้น